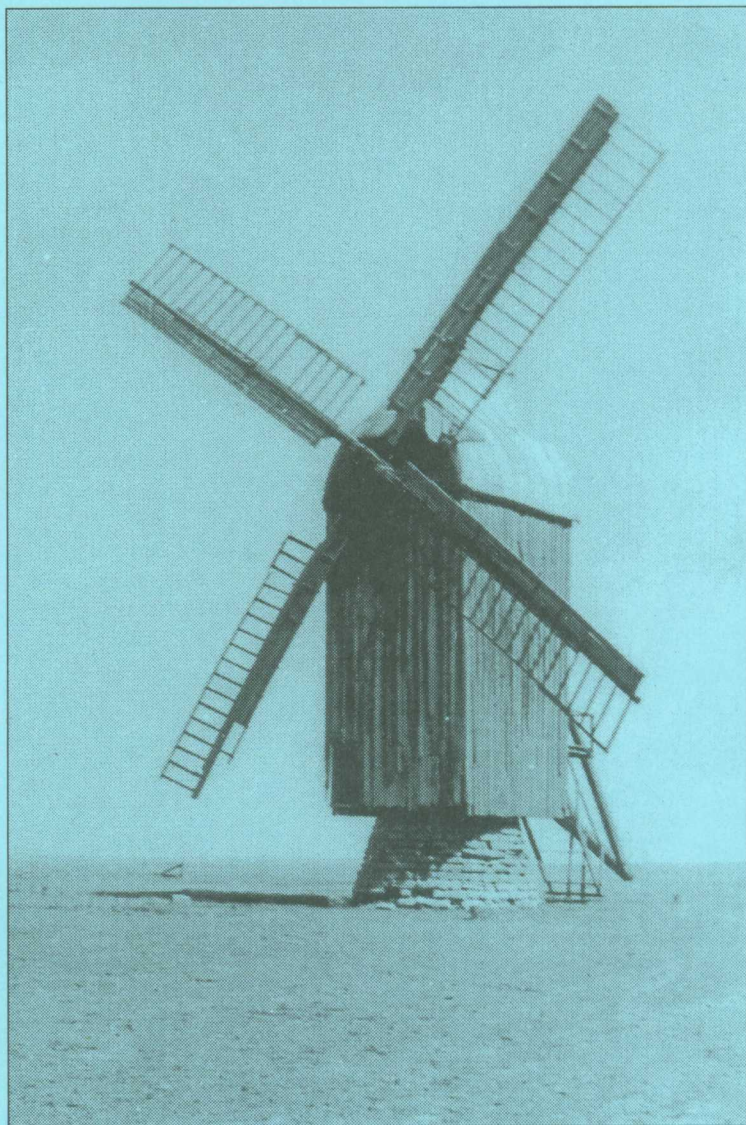

**EVALD STRÖM
AINO-MONIKA JÕESAAR**

EESTI-HAGINSK

EVALD STRÖM
AINO-MONIKA JÕESAAR

EESTI-HAGINSK

KÜLA:
INIMESED JA SAATUSED

PAIDE
2000

Toimetanud
Ülo Alo Võsar

Fotod
Karl Tomberg
Evald Selbe

© Evald Ström
Aino-Monika Jõesaar
2000

EESTI-HAGINSK

SISSEJUHATUS

SEE RAAMAT on nende eestlaste elust ja saatusest, kes rändasid välja kodumaalt ja asustasid Põhja-Kaukaasias Eesti-Haginski küla.

Möödub sajand, täis põnevust, vaenu, julmuse, suuri ja väiksemaid sõdu, ei hävitanud mitte ainult lootusi paremale elule, vaid ka rohkesti elusid. Tuli aeg, mil majandust hakkas suunama poliitika, mitte inimese ja rahva töökus ja usinus.

Väljarännanud eestlastel oli ees palju viletsust ja vaeva, kuid nad tegid ränka tööd, et luua uus kodu. Nad saavutasid selle ja kuni 1917. aasta Oktoobrirevolutsioonini oli kuldne aeg nende asunduste ajaloos.

Kahekümnendad aastad olid uute lootuste, kuid ka kartuste aastad, sest talurahvas ei mõistnud, mis toimub.

Kolmekümnendatel aastatel talurahvas hävitati, tema käest võeti kõik: tööriistad, töö- ja kariloomad. Nad sattusid orjusesse, mis oli julmem kui kunagi varem. Pärast Teist maailmasõda võis veel vaid väheseid neist asundustest nimetada eesti küladeks, sest uus põlvkond kaotas juba emakeele ja mõned asundused isegi oma nime.

Kuid ei oleks õige kirjeldada neid aegu ainult mustades toonides. Nii nagu päev vaheldub ööga ja öö päevaga, olid ka külaelus oma halvad ja paremad päevad. Riigi poliitika ajas inimesi närvi, hävitas perekondi, kuid siinsamas kasvasid lapsed, kel sellest aimugi ei olnud. Nad käisid lasteaias, koolis, astusid pioneerorganisatsiooni ja komsomoli ning tegid seda enesestmõistetavalt. Ka vanemad, kuigi varjatud pahameelega, kohanesid aja jooksul olukorraga. Tööd oli vaja teha, et toita perekonda. Vaikimine ja kuulekus säästsid pahandustest.

Siin on mälestusi ja läbielamisi. Ainult mõnes peres on säilinud vana-vanemate kirjeldusi väljarändamisest ja raskustest uue kodu rajamisel. Need mälestused on hindamatud, kuid enamasti nõuavad täpsustamist.

Sajandi algul uuris eesti asunduste elu Venemaal, sealhulgas ka Kaukaasia piirkonnas õpetaja August Nigol, kes seda tööd tehes käis Venemaa läbi Peterburist Kaug-Idani. Aastail 1914–1921 oli peaaegu vahepidamata Kaukaasia piirkonnas eesti kultuuritegelane Samuel Sommer, kes käis külas kõigi Kaukaasia eesti asunduste elanikel, aitas kaasa nende kultuurielu elavnemisele, koostas põhjaliku uurimuse asunduste rajamisest ja arengust. Kahjuks Esimese maailmasõja ajal tema käsikirjad suuremalt osalt hävisid, kuid kirjeldus Eesti-Haginski asundusest on enamjaolt siiski alles. Seda säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumis Tartus. Ja need andmed on täiesti usaldusväärsed.

Tänutäheks sellele väsimatule uurijale toome raamatu lõpus Samuel Sommeri eluloo.

Eesti-Haginski asundusest on ilmunud ka trükis pikemaid või lühemaid kirjeldusi: katkendid kindralleitnant Lembit Pärna raamatus „Sõja keerises”, Ameerikasse põgenenud Johannes Põdra artiklid ajalehes „Meie Tee” (New York, 1971–1972). On huvitav, et kui jutustatakse oma läbielamistest ja tegevusest, on samas andmed asunduse kaugematest aegadest puudulikud ja ebatäpsed ning vastuolus üksteisega ja eelnevate uurijate andmetega.

Meie esivanemad, Eesti-Haginski rajajad, mõtlesid ka sellele, et järgnevad põlvkonnad ei unustaks oma eelkäijaid ja nende ränka tööd küla rajamisel ning müürisid kiriku nurgakivisse „Läkituse järetlilijatele”, mis pidi välja võetama 100 aasta pärast. Kuid inimesed on uudishimulikud ja kannatamatud. Ka olukord muutus. Täna on ka see hindamatu dokument kaduma läinud ja pole täpselt teada ta sisu.

Kõik andmed asunduse rajamise, elu ja kasvu kohta kuni 1914. aastani on võetud enamasti Samuel Sommeri uuringutest, kusjuures neid on täiendatud vanemate külaelanike mälestustega. Kirjeldus kahekümnendatest aastatest põhineb Anton ja Alide Strömi (autori vanemate) päevikutel ja nende teistel säilinud materjalidel. Külaelu kolmekümnendatel aastatel valgustavad suurepäraselt ajalehe „Edasi” artiklid, kui neid võtta mitte pimesi usutavalt, vaid arvestades toleaegset olukorda riigis. Sellepärast ongi selles osas nii palju kommentaare, mis peaksid aitama lugejal mõista tegelikkust.

Teise maailmasõja tagajärjel ei ole külast kui eestlaste asundusest midagi järele jäänud. Ka inimesed, kes seal elasid, kas põgenesid, hukkusid sõjas, asusid elama mujale või küüditati. Ja kes jäigi, on venestunud ja nende lapsed on venelased.

Endise Eesti-Haginski elaniku Karl Tombergi mälestused Kodusõja aegadest, kus ta aktiivselt osales, täpsustavad selleaegseid sündmusi. Kultuurielu langus asunduses algas pärast eesti kultuuritegelaste ja kösterkooliõpetajate opteerimist 1921. aastal. Karskus- ja haridusseltside ning kõikide ringide tööd hakkasid juhtima poliitorganid, inimesed, keda saadeti Leningradist. Enamasti olid need Eestist põgenenud kommunistid. 1923. aastal täiendati külaraamatukogu viimast korda Eestist tellitud kirjandusega, seega asunike emakeel edasi ei arenenud. Paljud väljendid, mis olid tarvilusel ja tänapäeva lugejale võõrad, on sellest möödunud ajast, lisaks moonutatud venekeelsed sõnad. Raamatus on ka vanaaegsed mõõtühikud. Toome nende tänapäevased tähendused: 1 verst = 500 sülda = 1,0668 km; 1 süld = 2,1334 m; 1 dessatin = 10 925,4 m² = 1,09 ha; 1 puud = 16,3805 kg.

VÄLJARÄNDAMISE AJALOOISED PÕHJUSED

VÄLJARÄNDAMINE ei ole ajaloos mingi haruldane nähtus. Seda on ette tulnud igas riigis ja igal ajal. Kui kasutada Samuel Sommeri sõnu, siis juba suure Põhjasõja ajal on tuhanded eestlased kodumaalt osalt sõjavangidena, osalt sõjapõgenikena sunnitud olnud lahkuma ja elama asuma võõrsile.

Tsaar Peeter I mõistis suurt Vene riigi mahajäämust lääneriikidest ja seda, et ainult lääne kultuuri, hariduse ja sõjakunsti mõjul võib Vene riik suurriigiks saada. Seetõttu saatis ta isegi sunniviisil noori aadlikke õppima ning võttis teenistusse välismaa majandusteadlasi ja väejuhte. See kandis vilja. Venemaa pääses Baltikumi, rajas kindlusi ja Peterburi linna. Imperatris Katariina II jätkas järjekindlalt Peeter I pooleli jäänud kavatsusi luua Vene suurriik. Saavutanud Türgi sõjas 1787. aastal Otšakovi vallutamise võidu, sai Vene riik enda alla suured maa-alad Kaukaasiast Moldovani. Et see maa kindlalt asustada, võeti nõuks soodustada sisserändu Läänest, kus olid palju vilunumad talunikud. Saksamaalt väljarändajad asusid algul Moldova ja Ukraina piirkondadesse, edasi krimmitatarlaste asupaikadesse. Viimased põgenesid sõja ajal enamasti Türgimaale. Sisseränd edenes ja sakslased asusid Krimmist Kaukaasia rannikule ning hiljem Volga-äärsetele maa-aladele.

„Peale poolteistsaja aastase vaikuse võtab väljarändamine Eestis hoogu XIX sajandi teise poole alul. Selleks andsid põhjust mitmesugused erakorralised nähtused: mõisamaade suurendamise ja karjamõisate asutamise õhinas lahutati palju rahvarikkaid külasid ning tuhanded perekonnad jäid peavarjuta kui linnukesed lahtise taeva alla, renditaludel tõsteti märksa renti ja suurendati teoorjust, ka viljaikalduse aastad suurendasid eluraskusi. Kui kulutuli lagunes rahva seas sõnum laiali, et lõunapool, kusagil tühjal maal rahvale kroonumaad asumiseks antakse. Öösiti käidi salaja nõu pidamas, kuidas saaks tühjale maale rännata, sest mõisnikud püüdsid kõigiti takistada väljarändamist... Esimesena läksid 1855. a. kevadel Virumaalt Väimelast umbes 10 perekonda Lõuna-Samaarasse ja mõni aasta hiljem rännati suurel arvul Järvamaalt, Harjumaalt ja mujalt Krimmi, Põhja-Samaarasse ja Kaukaasiasse. Esimestel väljarändajatel tuli teel kuulmata raskustega võidelda. Raudteed puudusid ja hobustega tuli tuhandeid versti edasi liikuda, kraaminatukene ja perekond vankril. Paljudel puudus rahakopik ja teel tuli vene külades leiba kerjata. Ei osanud ka vene keelt, et teed

küsida ja sellepärast on arusaadav, kui mõned Samaara asemel Kiievisse ja Krimmi asemel Odessasse jõudsid. Sarnased teekonnad kestsid vahel 4–6 kuud ja teel tuli varusid ning matuseid pidada. On juhtumisi olnud, et seal, kuhu kuulujuttude peale välja rännati, tühja maad ei olnudki ja uuesti tuli kohalike elanikkude juhataste järgi edasi rännata, kuni ihaldatud maa leiti. Oli isegi neid, kes sõandasid jala Eestist Samaarasse ja isegi Taga-Kaukaasiasse rännata, kusjuures käsivankril kraam ja lapsed ligi veeti. Sel ajal valdas Eesti väljarändajaid nagu mõnisugune rändamise tuhin.

Harva tuli ette, et asunikud esimesele kohale peatuma jäid. Suurem osa esimesi asunikke rändas Krimmist edasi Põhja-Kaukaasiasse ja hiljem rändasid sealt mõned perekonnad koguni Brasiiliasse. Osa väljarändajatest Põhja-Kaukaasias asus mitmel kohal lühemat aega, kuni viimaks lumemägede piirkonda elama jäid. Keegi esimestest asunikkudest ütles, et meie oleksime vist Indiasse edasi rännanud, kui Kaukaasia mäed poleks teel takistuseks olnud.

Kes on siis peaasjalikult väljarändajad? Kuni teoorjuse kaotamiseni olid väljarändajad suuremalt osalt taluperemehed, kelle talud ära lahutati, maad mõisa külge liideti ehk kellel iga aasta teoorjust suurendati. Maata inimesi nende hulgas leiame väga vähe. Nii olid esimesed väljarändajad läinud aastasajal enamasti vilunud talupidajad ja uutele kohtadele asudes oli neil osalt tarvilik jõukus olemas, et tööle asuda. Nii on ka nimetatud ajajärgus väljarändajad enamasti kõik jõukateks asunikkudeks sirgunud. Hilisematel aegadel on väljarändajad rõhuvas enamuses maata inimesed – vabadikud, mõisa moonakad ja ka mõned peremeeste pojad, kellel vanemate käest koha pärimiseks lootust ei olnud. Kui arvatakse, et just kõige vaesemad inimesed välja rändavad, kellel kodumaal raske on elada, siis see on eksitus. Harilikult rändavad välja just need, kes on keskmise jõukusega ja peaasjalikult julgemad ning ettevõtlikumad.”*

Väljarändamist soodustavad ka sõjad. Teise maailmasõja tagajärjel on Eestist rännanud Läände, Ameerikasse ja isegi Austraaliasse suur hulk eestlasi, kes põgenikena, kes olles sõjateenistuses. Kuid nüüdseks on palju eestlasi ka Venemaal oma kodupaiga maha jätnud ja naasnud kodumaale, sest noortel ei olnud põhjust ega tahtmist pärast sõda jätkata kolhoosiorjust. Venemaa eestlased mõistavad, et kui eestlased on nad välja suremas ja kui on vähegi võimalik sealt pääseda, jätavad kodupaigad maha. Enne Gruusia-Abhaasia sõda 1992. aastal elas

* S. S o m m e r, Väljarändamine ja Eesti asundused Venemaa piirides, Eesti Hõim, Tartu, nr. 1, lk. 12–13

Musta mere ranniku eesti külades üle 4500 eestlase. Nüüd on sinna jäänud vaevalt üks kümnendik neist ja kui oleks võimalik, siis ka nemad põgeneksid. Kuid Abhaasia riiki ei tunnistata ja Abhaasia passiga välja ei pääse.

Nüüdisaegse väljarändamise ja sisserändamise põhjused on hoopis teised, mis eelmistel sajanditel. Vähesed lahkuvad peredega kodumaalt, enamasti üksikud ettevõtlikumad ja julgemad, et saavutada edu ning kuulsust.

KAS TUNNED MAAD?

*Kas tunned maad, kus rendiolud
On korratumalt segased,
Ja võimumeeste paksud kolud
Ja paksud kõhud rasvased?
See on see maa, kus kupja nuut
On rahva turjal tantsinud.
Sest laula nüüd ja ikka ka –
See maa on kuulus kupja nuudiga.*

*Kas tunned maad, kus mõisamajad
Kõik haljaid künkaid ehivad
Ja äärepoolsed rabarajad
Meid talupoegi toidavad?
See on see maa, kus hirmu sees
Kõik kummardavad saksa ees.
Sest laulan nüüd ja ikka ka –
See maa on sakste tubli söödamaa.*

*Kas tunned maad, kus paganateks
Saab hüütud pärisrahvast veel?
Neil ainsaks hinge päästjateks
On alandlik ja orja meel...
See on see maa, kus mütsita
Peab kõnelema herraga.
Sest kordan nüüd ja ikka ka
Ja ilmun herra ette mütsita...*

*Kas tunned maad, kus vaimuvalgus
Ja iga uuenduse algus*

*Ju hakatusel hävitud?
See on see maa, kus põllupank
Veel talurahval liiga... ränk.
Sest kaeba nüüd ja ikka ka –
Ma „isamaal” pean maata olema.*

*Kas tunned maad, kus tööde palgad
On puudulikud, odavad
Ja herrasmeeste kepp ja malgad
Nii ähvardavalt kõiguvad?
See on see maa, kus minu häll
Kord kiikus mõisa väljadel.
Siin rändan, töotan igal päeval ma
Ja siiski visalt võitlen näljaga...*

August Tinnert
1915
Sulevis

SELETUS

Oma arvamus, miks nad kodumaalt lahkusid, oli ka Kaukaasia asunikel endil. Seda väljendas 1915. aastal värssides August Tinnert Sulevi külast.

Ja arvatavasti tolel ajal teist põhjust ei olnudki.

ASUMINE KRIMMI JA KAUKAASIA REGIOONI

EESTIST asusid väljarändajad teele Krimmi, kujutades ähmaselt ette, kus see asub, tundmata sealseid looduslikke tingimusi. Tugineti peamiselt kuulujuttudele „krõmka” nisust või suurtest tühjadest maa-aladest. Ja kui saabunutele selgus, et maad saada enam ei ole, saadeti maakuulajad laiali otsima asumispaika. Seda illustreerib väga hästi järgmine tabel, kus on märgitud Krimmi ja Kaukaasia asunduste asustamise ajad:*

Nr.	Asundus	Asupaik	Asumisaeg
1.	Samruki	Krimm	1861
2.	Kontshu-Schawwa	Krimm	1863
3.	Tshurtshi	Krimm	1863
4.	Sõrt-Karaktohora	Krimm	1864
5.	Allmäe	Põhja-Kaukaasia, Stavropoli kub.	1870
6.	Eesti Maruhha	Põhja-Kaukaasia, Stavropoli kub.	1872
7.	Husso-Kordonik	Põhja-Kaukaasia, Stavropoli kub.	1874
8.	Livoonia	Põhja-Kaukaasia, Stavropoli kub.	1877
9.	Eesti-Haginsk	Põhja-Kaukaasia, Stavropoli kub.	1877
10.	Tarhan	Krimm	1879
11.	Estonia	Musta mere rand, Tiflisi kub.	1881
12.	Salme	Musta mere rand, Tiflisi kub.	1884
13.	Sulev	Musta mere rand, Tiflisi kub.	1884
14.	Alam-Linda	Musta mere rand, Tiflisi kub.	1884
15.	Ülem-Linda	Musta mere rand, Tiflisi kub.	1884
16.	Uus Estonia	Musta mere rand, Tiflisi kub.	1886
17.	Esto-Sadok (Punase Lageda)	Musta mere rand, Krasnodari kub.	1886

Nagu näha, „avastasid” Eestist väljarändajad asustamiseks Lõuna Venemaal algul Krimmi. Pärast Türgi sõda, mil Krimmist põgenesid Türgimaale krimmitatarlased, asusid vabanenud maale venelased ja sakslased Ukrainast. Mõni aasta pärast esimeste eestlaste saabumist Krimmi oli maa ära jagatud ning uusasunikel tuli kas pöörduda tagasi

* A. N i g o l. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu, 1918, lk. 62–73

kodumaale või otsida teisi asumispaiku. Ja kui maakuulajad teatasid, et Stavropoli kubermangus antakse maad, hakati Krimmist Põhja-Kaukaasiasse liikuma. See teade jõudis ka Eestisse, sest kodumaal oli veel palju maasoovijaid. Kümne aasta jooksul kerkis siin viis eesti asundust, mis aja jooksul kasvasid kõige jõukamateks eesti asundusteks Lõuna-Venemaal.

Väljarändamine kulges kahes suunas. Jõukamad, endised rentnikud, kellel olid oma töö- ja kariloomad, asusid teele läbi Riia või Pihkva, Smolenski, Harkovi ja Rostovi Stavropoli välja.

Teine tee, mis kulges jalgsi Narvast Peterburi kaudu Tverini, säält parvega Samaarasse või Tzaritsõnise ja edasi Kalatšist Doni-äärse Rostovi kaudu Stavropoli välja, oli neile, kellel ei olnud suuremat kraami ega vankrit hobusega. Selle teekonna tegi läbi lapsena Mari Tubi (Kurkus) ja jagas oma mälestusi laste ja lapselastega.

Ta oli 12-aastane, kui vanemad poja ja kahe tütreaga teele asusid. Saabudes Volga jõeni, istusid nad parvele ja 1870. aasta kevadel saabusid esimese lihavõttepüha hommikul Samaarasse. Kui nad maale tulid, oli neil vastas vürst Vjazemski majandusjuhataja, kes pakkus mõisas peavarju ja tööd. Kuni kõigil oli peenike peos, oli nõusolek üksmeelne. Mõisas lepitati kokku, et eestlased töötavad mõisas aasta. Mõis andis iga kahe pere peale onni ja lüpsilehma.

Kuna olid pühad, kutsus vürst neid mõisa ette murule etendama eesti rahvatantsu ja ringmängusid. Ehiti end rahvarietesse ja algaski pidu peale. Olid ka laste võidujooksud ja muud võistlused. Vürstilt olid auhinnad. Ühe neist, taskunoa, võitis Mari vend. Õhtuks oli ka pidulaud kaetud leiva, vinnutatud kala, kalja ja kulitšiga. Lauldi eesti rahvalaule ja sellega see päev lõppes. Oldi õnnelikud, et on olemas peavari ja töö, et teenida elatist edasilikumiseks.

Terve suve töötati mõisapõldudel, naised loomatalitusel ja abitöölistena põllul. Sügisel tehti ettepanek sõlmida leping asumiseks mõisatöödele jäädavalt. Mõisas oli suur tööjõupuudus, sest pärast orjuse likvideerimist olid endised orjad lahkunud mõisast. Pakkumine oli küll soodne, kuid keegi neist ei rännanud Eestist välja, et jääda siin sulaseks. Pealegi oli ihaldatud „oma maalapike” ju nii lähedal!

Varakevadel algas uus rännak kuni Stavropolini välja. (Viimasel teekonnal suri Tubi Pauli naine.) Algul paigutati neid Kozinski vene külasse, kuid pidid varsti säält lahkuma. Kurkuse Madis jäi peatuma Allmäele, Tubi Paulil, kaluril Hiiumaalt, tuli kuus aastat teenida sulasena Maruhhas ja Allmäel, enne kui 1878. aastal saabus Eesti-Haginskisse ja hakkas oma maad harima.

„Sel ajal möllas (Allmäel) külmtõbi ja kõhutõbi, mille tõttu inimesed

surid kui kärbsed. Saabunud 69 perest läksid kuu aja pärast seitse peret kohe tagasi kodumaale, sest veepuudus ja haigused hirmutasid nad ära... Et Allmäel haigused möllasid ja veest suur puudus oli, siis taheti uut asukohta otsida. Selleks valiti Madis Kurkus ja Tõnu Lipost...**

Kuid ka Eesti-Haginskis, kus maad olid külluses, olid oma puudused. Ka siin oli veepuudus ja samad haigused. Pealegi ei olnud ümbruses ühtegi puud. Sellega harjuda oli raske. Ja ikka otsiti paremat kohta.

1880. aastate alguses ilmusid esimesed eesti asunikud Musta mere rannikule Suhhumi ümbrusse. Kuid mägismaal ei olnud üldse künnimaad, seega ei kasvatatud teravilja. Asunikel tuli muuta oma tegevus, milleks neil ei olnud kogemusi, õppida ära viinamarjakasvatus ja subtroopiliste puuviljade kasvatamine. Pealegi ei olnud asunikud niiske kuuma kliimaga harjunud, külmatõbi (malaaria) oli neile tundmatu ja niitis inimelusid. Ja enne kui ellujäänud said jalule, kaotasid siin üle poole neist oma elu. Riigil tuli neid asunikke kõvasti toetada, et nad täielikult välja ei sureks.

„Järjekordse koloniseerimiskatse kokkuvarisemise hirmul pidid tsaarivõimud ümberasujate olukorda kergendama. Suhhumi piirkonna asunikele eraldati 59 000 rubla toetust loomade, tööriistade, toidumona ja sularaha näol. Tsaarivõimude poolt asundustele antud rahaline toetus (140 rubla pere peale) kulus Salme külas nälja kustutamiseks. Et viletsus oli suur, siis anti veel 2 rubla iga hinge peale toetust toiduainete ostmiseks. Üldse oli 1886. aasta lõpuks Taga-Kaukaasia se ümber asunud 1226 eestlast (355 perekonda).**

Asumise algaastatel said kõige rohkem kannatada Musta mere rannikule asunud eestlased. Ei tulnud tsaarivalitsusel asunikke toetada nii suurel määral isegi Siberis. Kuid ka need asundused said jalule niipea, kui asunikud omandasid kohalikud majandamisviisid. Sajandi alguseks ei jäänud nad jõukuse poolest maha teistest Kaukaasia ja Krimmi piirkonna eesti asundustest.

1880-ndate aastate lõpuks massiline asumine Kaukaasia piirkonda vaibus. Polnud enam maad asumiseks ja ka rasked elutingimused hirmutasid. Väljarändamine jätkus Siberisse.

* S. S o m m e r, Eesti-Haginski asunduse ajalugu, Eesti kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18 lk. 5

** L. V õ i m e, Tee uude ellu, lk. 22

MÕTTED MINU KODU ÜLE ABHAASIAS

*Jah, uhkelt ma elan siin metsikus idas
mul käes on ju kõik mis hing soovida võib
Ka räägivad paljud et elus mul vedas
Kuid kõik mis mul on ainult töö mulle tõi*

*Mul palmipuud kasvavad lopsakalt õues
Ja noolena taevasse sirgub küpress
mul tsitrusest süda täis rõõmu on põues
sest vili neilt maiustoit-delikatess*

*Meil paistmas on kauguses mägede harjad
Subtroopilik loodus mind ümbritseb siin
Mul kasvamas aias kõik lõunamaa marjad
Neid vahest ma linna ka turule viin*

*Üks „Robi” ju ammu mul sõidetud läbi
Kuid usun et elus veel kord nagonii
Et sõprade ees ei oleks mul häbi
Sest ostan ma majasse nüüd „Žiguli”*

*

*Veel soovin et eestlased ikka siin elaks
Ja agaralt töötaks tööind on meil veres
Et eestlaste kuulsus ja jutt ikka kõlaks
Siin kirjus ja segases rahvuste peres!*

Artur Pihlakas
1975
Estonia külas

Kümneid aastaid hiljem väljendas värssides uhkust saavutatu üle Estonia küla elanik Artur Pihlakas.

● Eesti-Haginski küla asutajad Hans ja Anna Pöder oma uue maja ees 1885. aastal.

● Eesti-Haginski küla asutajad Madis ja Kadri Kurkus Piibliga 1886. aastal.

EESTI-HAGINSKI RAJAMINE

PÕHJA-KAUKAASIA eelmägedes asustatud eesti külades Allmäel, Maruhhas ja Livoonias leidus ikka neid, kes ei olnud rahul asupaigaga. Allmäel oli veepuudus, Maruhhas vähe maad, jõed tekitasid üleujutustega kahju, lähedal olid mägilased, kes röövisid naisi ja tütarlapsi. Ainus luteri usu kirik oli Stavropolis sakslastel, kus ka eestlased kord või kaks aastas käisid jumalateenistusel. Baltisakslasest õpetaja Karl Treufeldt valdas eesti keelt ja kui talle jälle räägiti neist muredest, soovitas saata maakuulajad 200 versta põhja poole, Kalmõkia piirile, kuhu aasta tagasi asusid elama sakslased. Lubas, kui koht meeldib, aidata eestlastel muretseda asumisloa. Valiti maakuulajad, kelle juhiks sai sakslane Arndt, kes neid kohale toimetas. Lõpmatu stepimaa, mis kaetud lopsaka stepirohuga, ja paks mustmullakiht võlusid maakuulajaid ja nende jutu järgi ka asunikke, kes soovisid ümber asuda. Talve ja kevade jooksul aeti loasaamiseks korda kõik paberid ja valmistuti ümberasumiseks.

Seda ajajärku oma elust Maruhhas, Allmäel ja Stavropolis ning asumist Eesti-Haginskisse meenutas oma elu lõpuni (1946) minu vanaema Mari Tubi (Kurkus). Jutustades neist aegadest, ütles ta kord, et nüüd on kõik muutunud, isegi päike. Küll ta kõrvetas, kui põllul töötasime, aga nüüd istun päikese käes ja ei tunnegi ta soojust.

Voor 12 perega, kokku 72 inimest, jõudis madalasse orgu, mis kulges läänest itta, 10. juunil (v.k.j.) 1877. Mõnesaja sülla kaugusel algas Kahhin-Sala jõe haru, täis tihedat pilliroogu.

„Need pered olid Jüri Männik, Hindrek Härm, Madis Kurkus, Toomas Porkot, Mart Pärn, Jaan Saba, Mihkel Aarman, Tõnu Mölder, Hans Pöder, Jaagup Õunapuu, Juhan Ström ja Kaarel Obermann.“* Kõik nad olid Allmäel ja Maruhhas vähemalt viis aastat kõvasti tööd teinud. Nüüd oli neil juba oma 1–2 hobust, lehmad ja tööriistad.

Kohale jõudnud, saadeti vankrid tagasi mahajäänud vara ja seemnevilja järele. Peagi saabus ka maamõõtja, kes Stavropoli kuberner otsuse järgi uuele asundusele maa ära mõõtis. Seda sai küla 8000 ha. Maalapp oli 14 versta pikk ja 5 versta lai, sellest 5000 ha mustamullamaa lääne pool küla ja 3000 ha ida pool jõeäärset savist heina- ja karjamaad. Krundimaad sai iga pere ligi 0,8 ha (100 sülda pikk ja 20 sülda lai) siinsamas orus, kus pidi kerkima asundus. Lõuna ja põhja pool

* S o m m e r, Eesti-Haginski asunduse ajalugu, Eesti Kirjandusmuuseum, F 235, M 20:34 (Edaspidi lühendatult.)

venisid madalad kõrgendikud, mida hakati nimetama „mägedeks”. Lõunapoolne mägi jäi 2 versta kaugusele, põhjapoolne oli oru kekspai-gast mõnesaja sülla kaugusel ja krundid sinnapoole said mõõdetud mäe nõlvakule, kus hästi võrsusid viinamarjad, mida hakkasid kasvatama sakslased, kui asusid sinna elama.

Naabriks viie versta kaugusel lõuna pool sai Saksa-Haginski küla, mis oli asutatud aasta eest teise Kahhin-Sala jõeharu orus. Nende külade vaheliseks piiriks sai kõrgendiku hari. Lääne pool 10 versta kaugusel oli hiljuti asustatud vene küla Romanovka. Põhja- ja idapool- sed maa-alad kuulusid rändavate kalmõkkide mõisnikele.

Asundusele nime kaua ei otsitud. Et ühes Kahhin-Sala jõeharus oli juba Saksa-Haginski küla, siis eestlased nimetasid oma jao Eesti-Ha-ginskiks. See nimi püsis nii kaua, kui eestlased sääl elasid, ametlikult nimetati küla vene keeles Эсто-Хагинское (vt. postitemplit lk. 47). Rahvas nimetas oma kodukanti lihtsalt eesti külaks. Kirjanduses tuleb ette küla nimetus pool eesti-vene tõlgendis, nagu Esto-Haginski. Allmäe ja teiste asunduste eestlased nimetavad küla poolpõlastavalt Kalmuka külaks sestpeale, kui külaelanikud 1923. aastal hääletasid selle poolt, et nende elukoht liidetaks Kalmõkkia autonoomse oblastiga.

Ega Eesti-Haginsk olnud ainuke eesti asundus, millele antud nime riigiametnikud venestasid või moonutasid. Allmäe sai Podgornojeks. Jõudnud Punasele Lagedale, andsid asunikud oma külakesele Eesti-Aiakese nime. Vene keeles kõlas see Esto-Sadok. Venekeelne tõlke-variant jäigi ta nimeks. Kuid kindlasti kõige rohkem kannatas nime moonutamise ja vahetamise all Eesti-Haginsk.

Kevad saabub siia kanti vara ja harilikult algab künd juba märtsi teisel poolel. Oli viimane aeg midagi teha, seepärast asutigi maad puhastama rohust, mis oli rohkem kui poole sülla kõrgune, ja vabanenud maad kündma.

Siinsel põlisel söödil kasvas enamasti orashein ja stepirohi, mida oli raske niita, kuid veel raskem oli niidetud lapikesi ja põlendikke künda. Ühe hobusega hakkama ei saanud. Siis pandi mitme pere hobused atrade ette, kuid küntud ja külvatud said siiski väga väiksed põllulapid, sest oli palju muidki esmatähtsaid tegemisi.

Hoonete ülesehitamiseks oli kuberneril luba raiuda 60 versta kauguses riigimetsast väljapraagitud peenemaid puid. Hea jootraha ja viinaga suudeti metsavaht ära meelitada ja siis raiuti nii palju ja nii head, kui keegi tahtis ja suutis. Metsavedu ja maasse onnide ehitamine kestis terve suve.

Lõikusajal oli kogu töövõimeline rahvas ümbruskonna vene küldes, enamasti 30 versta kaugusel Novo-Jegorlõki suurtalunike ja mõisnike

sulasteks. Peale kokkulepitud osa viljast said eestlased aganaid ja põhku tasuta nii palju, kui suutsid ära vedada. Käis ka ost-müük või vahetus. Eesti naiste käsitööde eest saadi kanu ja muud.

Augustis 1877 tuli kohale õpetaja Karl Treufeld, kes lahtise taeva all õnnistas küla asupaiga ja krundid ning toimetas ka muud usutalitused.

Talve alguseks olid kõigil peredel peavarjuks poolenisti maasse kaevatud onnid, mis kaetud plllirooga. Kaitseks kõleda tuule eest ehitati kõrged põhuvallid, millede vahel loomad üle talve saaksid. Kuid talv oli soe ja loomad võisid olla peaaegu kogu aeg stepis karjas.

Sel sügisel ei peetud veel pulmi, kuid külmetus ja haigused nõudsid oma ohvreid. Esimesena pandi 14. novembril 1877 uue kalmistu mulda Kristov Ström, Juhani vanem poeg, tema järel 20. novembril Liisake Pärn.

Talvel valiti esimeseks külavanemaks Madis Kurkus, küla palgaga 50 rubla aastas. Ta oli ametis kaks aastat ja üks vähestest, kes valdas hästi vene keelt ja kaitses küla huvisid asjaajamisel valitsuse ja naabritega.

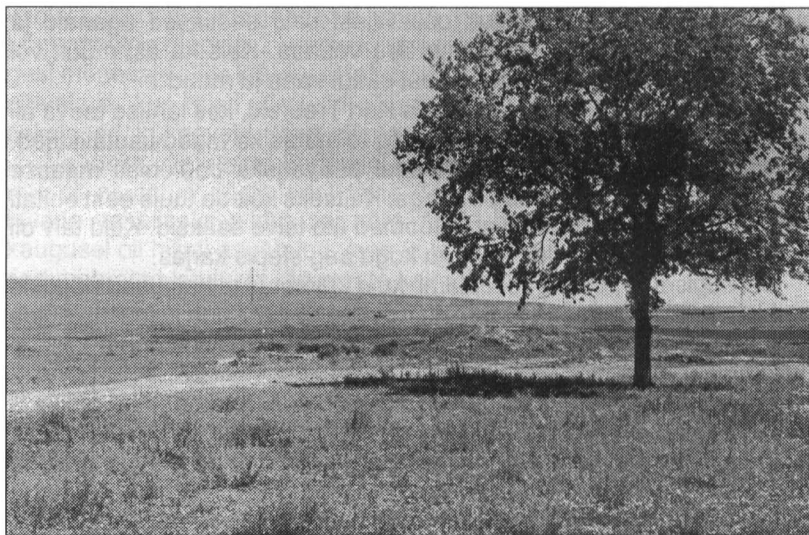
1878. aasta kevad oli varane ja soe. Künniks pandi loomad jälle kokku, kuid küntud ja külvatud sai tunduvalt vähem, kui oleks vaja aasta leivaks. Külvati enamasti nisu ja maisi, sest rukkileivast loobuti juba Allmäel. 8. mail (vkj.) saabus asundusse teine voor asunikke – kokku 13 perekonda –, nende hulgas Jaagub Tomberg ja Pavel Tubi.

Kuigi viljasaak oli korralik, tuli jälle lõikuse ajal vene ja kalmõkkide mõisamaal töötada sulastena. Venelased kasutasid põllutöödel härgi. Kuigi nad olid aeglased, olid hobustest tugevamad, palju vastupidavamad ja ka odavamad. Nüüd katsuti teenida nii palju, et võiks ka härgi muretseda.

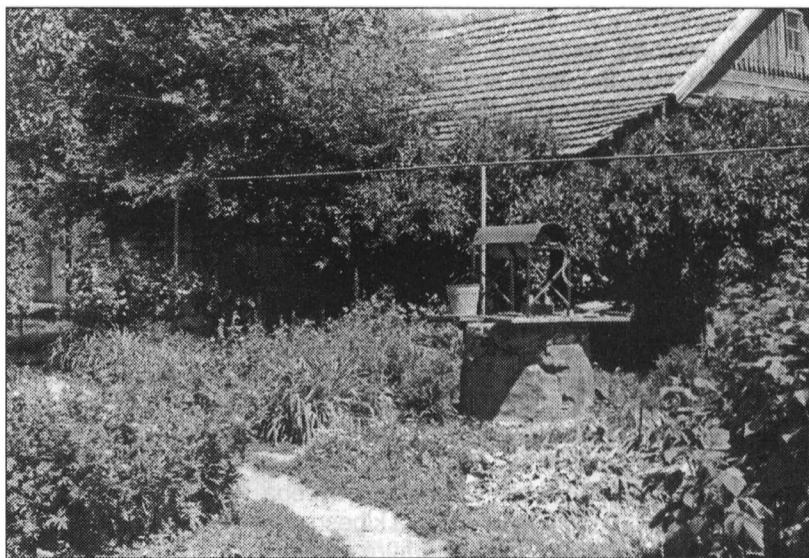
Selle aasta novembris avas ukсед külakool Indrek Härmi onnis, mis oli üks suuremaid. Õpetajaks hakkas, palgaga küla poolt 25 rubla aastas, Härm ise, haritud taluperemees. Lapsi õpetati lugema ja kirjutama, olid ka laulu- ja usuõpetuse tunnid.

Paljudel peredel olid juba Eestist kaasas lihtsad kangasteljed, vokid ja käsikraasid. Nii et pere ülalpidamisele aitas kaasa ka talvine pere-naiste ja tütarde usin käsitöö. Kindad ja sokid müüdi enamasti naaber-külasse sakslastele.

Suvel, kaevates joogivee tarvis kaevu, avastasid asunikud, et ligi sülla sügavusel asuv mage vesi tekitab lastel ja ka vanematel kõhuhaigusi. Nähtavasti oli see veesoon seotud jõega. Edaspidi töid rohkem kui 4–5 sülla sügavused kaevud välja kibesoolase vee, mis ei kõlvanud isegi loomadele. Nii siis algas veemure, mis painas elanikke kümneid aastaid. Hiljem hakati vihmavett basseinidesse korjama.

● Eesti-Haginsk. Stepi karjamaa. Esiplaanil üksikud purjaka-põõsad.

● Ingelbergide bassein. Mai 1999.

Ka loomade jootmisega olid suvel suured mured, sest lumi sulas kiiresti ja vesi kadus Manõtsi jõkke 15 versta kaugusel. Kahhin-Sala jõeharu küla lähistel oli suvel peaaegu kuiv. Vett tuli kaugemalt vedada vaatidega. Vaate ja tünne valmistas Jaan Tubi.

1879. aasta kevadel külvati juba nii palju, et ei tarvitsenud vene küladesse teenima minna. Peamine mure oli saada muldonnidest välja, ehitada lihtsad majad, kus ka loomadel oleks kohta. Küla taga jõe kaldal valmistati savi ja põhu segust plonnid. Kui need olid kuivanud, veeti ehitusplatsile.

Kevadel külakoosolekul vastu võetud külavanema Madis Kurkuse ettepanek valmistada plonne ka vallamaja jaoks ja tasuta osa võtta ehitustöödest oli sügiseks täidetud. See esimene saavutus ühistöödel pani asunikke arutama, mida ja millal tuleb veel teha küla heaolu ja ilu jaoks. Lihtsad majadki, kus oli kohta ka loomadele, said peaaegu kõigil valmis.

Suvi oli vihmane ja viljasaak tasus nähtud vaeva, sest peagi väljusid külast viljavoorid Torgovaja (praegune Salsk) linna laadale. Oli vaja raha, et muretseda tööloomi ja vajalikke tööriistu.

Järgmine talv oli väga külm ja tuuline, sadas palju lund. Loomad ei saanud karjamaal olla nagu eelmistel talvedel ja kevadeks oli loomatoit otsas. Neile söödeti ka põhku vallidest, mis eelmistel aastatel olid üles ehitatud kruntide vahele.

1880. aasta kevad hilines, künd venis pikale ja viljasaak oli halvem kui eelmisel aastal. Vaatamata sellele panid kümme peremeest rahad kokku ja ostsid heinaniidumasina. Loomakari kasvas ja vikatitega ei olnud enam võimalik karja heinaga varustada. Siis ostsid veel kolm peret 350 rubla eest lihtsa niidumasina.

Sakslaste ja eestlaste pealekäimise tagajärjel lahutas valitsus need külad vene valla koosseisust ja Eesti-Haginski küla liideti Saksa-Haginski vallaga. Ka see ei meeldinud eestlastele. Alles viie aasta pärast sai küla oma vallavalitsuse. Need viis aastat oli vallavanem sakslane.

Küla vaevles veepuuduse all. Joogivee otsingud käisid ka väljaspool küla, kus kaevati kaevu. Palju raskem oli loomadega, suvel oli jõeharu kuiv. Külakoosolekul oligi veeprobleemi lahendamine üks tähtsamaid. Uue külavanema Aadu Gustavsoni ettepanek ehitada külast kahe versta kaugusel jõeharule tamm, et peatada lume ja vihmaveed tiigiks, võeti vastu. Pärast sügistöid hakati vedama mulda ja savi määratud kohale. Esialgu ei olnud see tamm kuigi suur, kuid kasvas iga aastaga ja viimaks oli ligi 150 sülda pikk, 1,5 sülda kõrge ja sama lai.

Sügisel peeti esimesed kaks pulma. Üks neist õnnelikust paaridest oli 27-aastane Jaan Tubi, Paul Tubi noorem poeg, ja Kurkuse Mari,

23-aastane neiu jõukast Madis Kurkuse perekonnast. Nende armastus, mis kestis elu lõpuni, sai alguse Stavropolis. Sellest ajast ja sündmustest jutustas Mari oma tütardele, kuidas Madis Kurkuse pere asus esimesena elama vene Kasinka külla, siis Allmäele ja viimaks Maruhasse.

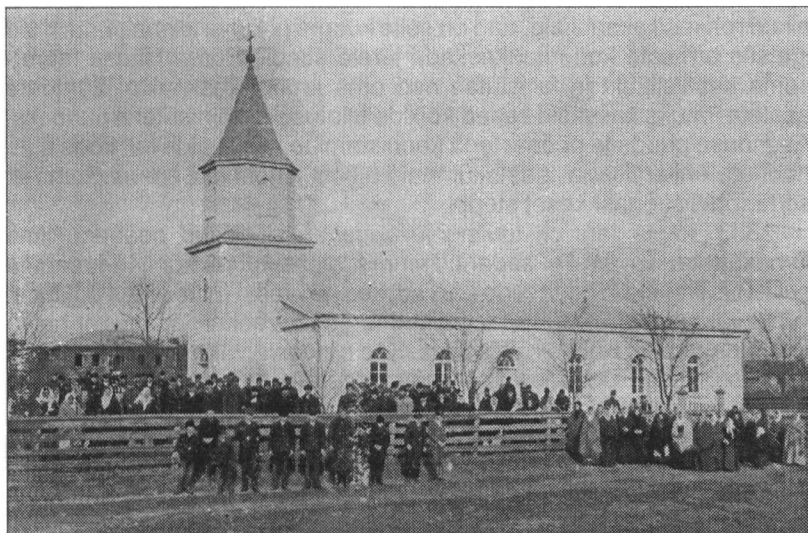
Kõikjal tegid suurt kahju metsikute mägilaste röövkäigud. Rööviti vara, loomi, ka naise ja tütarlapsi. Sel põhjusel otsustas isa viia oma vanema tütre Mari, juba 16-aastase neiu, Stavropoli ja leidis talle lapsehoidja töökoha rikka kaupmehe peres. Kahe aasta pärast lahkus kaupmees Stavropolit, Marile anti kiitus-soovituskiri ja ta leidis toatüdruku töökoha kindral Lopatini majas.

1872. aastal lõpetas teekonna „uuele maale“ ka Paul Tubi oma lastega. Et alustada oma majapidamist, tuli enne ümbruskonna külades sulastena elatist teenida. Vaevelnud kaks aastat, saatis Paul oma noorema poja Jaani linna raha teenima. Jaan sai õpilase, hiljem täistöölise koha suure õlevabriku puutöösakonnas. Siit sai Jaan teise, puutöömeistri elukutse. Hiljem oli ta Eesti-Haginskis üks paremaid sellel alal.

Kord 1878. aasta paiku kuulis Jaan õllekandjate juttu, et kindral Lopatini majas võtvat mõnikord õlut vastu nägus, kuid uhke eesti neiu, kes isegi nendega eesti keeles ei räägi. Jaan huvitus sellest jutust, otsustas seda pigem vaadata ja hakkas õhtuti ise sinna tellimusi kohale toimetama. Paljude ebaõnnestumiste järel õnnestus tal kokku saada selle neiuga, kes õlle vastu võttis. Neiu oli meeldiv ja noormees võttis enda peale kindralimaja tellimuste kohaletoometamise. Kuid läks palju aega, enne kui neiu teda märkas, tema soovi tutvuda. Ja tuli aeg, mil nad hakkasid tulevikuplaane arutama. Kui kindraliproua sai teada, et nad kavatsevad abielluda, ütles Marile koha ära – abielunaine toatüdrukuna näitab halba eeskujuna nende alaealisele tütrele. Kuid hea teenistuse eest kinkis Marile pulmakleidi. Mõlemad teatasid juhtunud vanematele ja palusid õnnistust ja heakskiitu abiellumiseks. Kui see oli saadud, lahkusid nad linnast ja olid külas need, kes pidasid esimesena pulmad.

1881. aasta talvel sadas palju lund, kevad oli soe ja varajane. Lumi sulas kiiresti ja varsti oli tiik vett täis. Nähti vaeva, et tammi alal hoida, et vesi läbi ei murraks. Asunduse karjade veetarviduseks otsustati edaspidi ehitada veel kaks tammi, viimane Kalmõkimaa piirile, seitsme versta kaugusele külast. Mõne aastaga sai see otsus teoks. Kolm suurt tiiki, täis kala, vähke ja krooksuvaid konni, lahendasid loomade veeprobleemi alaliseks. Tuli vaid hoolt kanda tammide säilitamise eest.

Lõikuseks kasvas vili nii kõrgeks, et hobune vankriga paistis seal

● Eesti-Haginski kirik 1904. aastal lihavõttepühade ajal.

vaevalt välja. Kui vili oli pekstud, selgus, et korjati ühe dessantini pealt 110–120 puuda nisu ja ligi 130 puuda otra.

Juba eelmisel aastal oli hakatud ehitama laudadest viljaaitu. Ait pidi olema maapinnast kõrgemal ja selleks oli vaja nurgakive. Küla ümbruses neid ei leidunud ja tuli vedada Törnovka küla karjäärist. Säält ka kivide nimetus – ternovka kivid. Neist tehti ka rehepeksurullid, sest oli kerge töödelda.

1882. aasta kevadel puhkesid lastehaigused, kõhutõbi ja sarlakid uue hooga. Aasta jooksul suri 40 last, sündis vaid 20. Aasta lõpuks oli külas vaid 310 hinge. Arsti ega velskrit asunduses veel ei olnud. Lähim arstiabipunkt asus 30 versta kaugusel Novo-Jegorlõkis, kuhu pöörduti vaid tõsiste traumade puhul. Lastehaigusi raviti kodus.

Sügiseks pani Willem Karu käima oma tuuleveski. Veski oli lihtne, ilma sõeludeta, jahvatas jämedat jahu koos kliidega. Enam ei tarvitsenud käia veskil kaugel külas või linnas.

Oli aeg hoolitseda ka küla ilme eest. Ümbruskonna kalmõkkide (eestlased nimetavad neid kalmukateks) asundustes ehk hutuunides ei kasvanud ühtegi puud, kuid eestlased on harjunud rohelusega. Ja nüüd, kui suuremad mured olid seljataga, muretseti istikuid, et nendega kaunistada oma majade ümbrust. Pandi alus ka aedadele, kus hakkasid kasvama kirsi-, õuna-, pirni- ja ploomipuud. Lehtpuudest istutasid asu-

nikud rohkesti akaatsiaid, nad on selle kuuma ja kuiva kliima puud. Kuid igatsus armsate kodumaakaskede järele sundis Põdra Hansu muretsema kaseistikuid ja ta istutas nad oma krundi keskpaika. 20-ndate aastate lõpuks kasvasid kased kõikide üllatuseks võimsateks puudeks. Asunduse puude ja põõsastega kaunistamine kestis pidevalt koos uute hoonete ehitamisega. Aastakümneid hiljem kirjeldas Samuel Sommer seda rohelist oaasi keset steppi.

1883. aasta talv oli tuuline ja väga külm, põllud peaaegu ilma lumekatteta. Kevadel ei sadanud vihma, algas kuum, kuni 40-kraadine suvi. Siis ilmusid rändtirtsude parved, kes hävitasid mitte ainult põldudel kasvava, vaid ka rohu. Külaelanikud ei olnud veel nii jõukad, et hoida vilja tagavaraks. Küla oli näljaohus. Kes rändasid välja, kes otsisid tööd linnades, isegi Donbassi söekaevandustes. Ka loomadele polnud talveks varusid, neid müüdi ja vahetati vilja vastu.

1884. ja 1885. aasta olid samasugused ikaldusaastad, mil kevade ja suve jooksul polnud üldsegi vihma. Need kolm aastat murdsid kõvasti külarahva majandust. Palju loomi hävis; mis sai müüa, oli müüdnud. Järjekordse külastamise ajal, nähes seda häda ja viletsust, soovitas õpetaja Karl Treufeldt kirjutada Eesti ajalehtedele ja paluda abi. Abistamispalved saadetigi kolmele ajalehele: „Eesti Postimehele”, „Sakalale” ja „Kristliku Lutherliku Pühapäevalehele”. Ainult viimane avaldas selle palve ja toimkond saatis külasse annetatud 211 rubla (üks anonüümne annetus 90, kelleltki lesknaiselt 5 ja kahelt teenijatüdrukult 2 rubla, ülejäänud toimetuse töötajatelt).

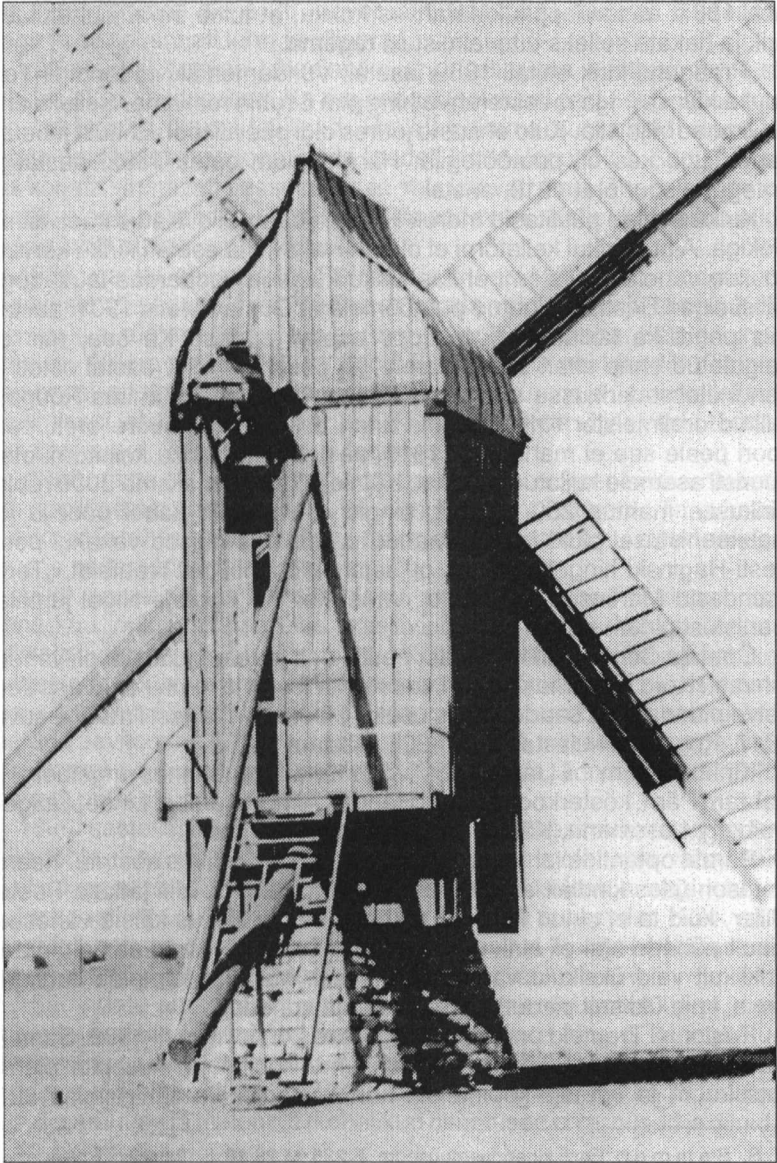
1886. aastal lahutati Eesti-Haginski Saksa küla vallast. Küla sai oma vallavalitsuse, kus esimeseks vallavanemaks määrati kolmeks aastaks Willem Karu.

„Asunduses on omakohus 1886. aastast saadik. Enne oli kohus lähemas Saksa külas. Üks kohtunik valiti eestlaste hulgast. Kohtumehi oli neli. Kohtumehed palka ei saa.”*

Nende näljaaastate jooksul lahkus külast mitukümmend peret. Kaotades lootuse taastada oma talupidamine, lahkus 1886. aastal külast veel 15 peret, nende hulgas tulevase kindrali Lembit Pärna vanaisa Mart Pärn. Nad asusid teele koos Allmäe ja Maruhha väljarändajatega läbi Kaukaasia mägede Musta mere ranniku lähedal asuvale legendikule ja rajasid säääl külakese Eesti-Aiake. Kuid ka seal tuli läbi elada suuri raskusi, enne kui majanduslikult jalule saadi.

Läks tükk aega, et hüvitada ikaldusaastate kahjud, muretseda tööloomi ja korraldada majapidamist. Ei olnud jõudu ühistöödeks. Kuid

* S. S o m m e r, Eesti Kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18, lk. 23

● Karu veski. Foto K. Tomberg

juba 1887. aastal leppis külarahvas kokku, et tuleb omal jõul ehitada kirik ja hakata selleks ettevalmistusi tegema.

„Praegune kirik ehitati 1889. aastal. Vundamendikivid toodi H-Ternovka külast... Iga meesterahva hing pidi 5 rubla maksma. Selleks anti külvimaad vilja alla. Kuid ehituste juures oldi päeviti tööl. Ehitust juhatas Jaan Tubi, kes oli puutöötegija. Harmoonium osteti 1892. aastal ja praegune suur orel 1910. aastal.”*

Kiriku seinad püstitasid Indrek Härm ja Jaan Sild. Katus kaeti tsinkplekiga. Algul kirikul kellatorni ei olnud. Kaks kella asetati kiriku kõrvale postide vahele. Kellatorni ehitas kiriku külge ja vooderdas laudadega välisseinad Eestist palgatud puutöömeister Gustav Metis 1901. aastal. Siis pandi ka kladad torni ja tippu asetati puurist. Ka see, mis oli paigutatud enne altari osa katusele, jäi püsima. 1890. aastal osteti ja pandi ülesse kirikusse suur kroonlühter. 1910. aastal ehitas Rõugest tellitud orelimeister Kriisa pojaga altari ossa tellitud suure oreli, sest koori peale see ei mahtunud. 1913. aastal pandi kiriku kellatorni otsa puuristi asemele kullatud raudrist. Külale läks kirik maksma 3000 rubla. Kirikusse mahtus 250 inimest, pingid olid ruumis kahel pool ja jumalateenistusel pidid istuma mehed paremal ja naised vasakul pool. Eesti-Haginski hingekarjaseks oli sajandi lõpuni Karl Treufeldt. „Teda asendasid Martinz ja Schultz, vahel käis ka õpetaja Nigol jumalateenistust pidamas.”**

Õpetaja Schultz rääkis vigast eesti keelt ja tema jutlustel oli vähem rahvast. Kord maailmasõja ajal unustas ta tsaari ja tema suguvõsa eest palve pidada ning saadeti karistuseks Siberisse. Tagasi ilmus ta suvel 1917. Kogudust külastas kuni 1921. aastani.

Kiriku vanem oli Jaan Tubi, võõrmündrid Juhannes Ingelberg ja Abram Pärn, kõsterkoolmeistrid Hendrik Aim, Peterson, Linde, Jääger, Holberg, Lossmann, Käärik, Volt, Reinson ja Toom.

Pärast optantide lahkumist 1921. aastal jäi kirik ilma kõsritra. Kaarel Reinson ütles kindlalt ametist lahti. Kirikutalitusi püüdis jätkata Peeter Miller, kuid ta ei olnud kuigi suur kõnemees ja kirikus käisid vähesed. Ainult pühade ajal oli kirik rahvast täis. Pärast 30-nda aastaid maeti kiriklikult vaid üksikuid vanemaid inimesi. Matmist toimetas Juhkumi Anna, kuid üldiselt piirduti pasunakooriga ja kõnedega.

Pastor K. Treufeldt õnnistas kiriku sisse 24. novembril 1889. Samale platsile kiriku vastas hakati siis ehitama koolimaja, kus pidi olema klassiruum ja õpetaja-koolmeistri korter. Koolimaja sai valmis 1891.

* S. S o m m e r, Eesti kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18, lk. 21, 22

** sealsamas lk. 24

aastal ja õnnistati sisse 26. novembril. See plats ääristati laudadest aiaga ja sisse istutati leht- ja viljapuid.

Vähehaaval kasvas külaelanike arv. Tuli sisse eestlasi, rohkesti sakslasi, kasvasid lapsed. Ka majanduslik olukord paranes, viljasaagid olid keskmised, kuid stabiilsed. Hakati ehitama suuremaid elumaju, katma neid katusekividega, mida toodeti Novo-Jegorlõkis. See võimaldas korjata vihmavett basseinidesse, mis kaevati maja lähedale ja betoneeriti. Need basseinid on säilinud tänapäevani. Kellel basseinid olid, nende lapsi ei vaevanud kõhutõbi.

1888. aastal ehitas Ants Reinok Karu veski lähedale moodsama tuuleveski sõeladega, mis võimaldas saada valget jahu ja tangu. Kuid see veski ei töötanud kuigi kaua, ühel ööl põles ta maha. Käisid kurjad jutud, et Willem palkas selleks kuritööks 25 rubla eest joodik Kiipuse. Reinok ei suutnud veskit taastada ja aastakümneid kuni kollektiviseerimiseni jahvatas ainult Karu veski külaelanikele vilja. Veski töötas. Oli vananenud, jäi seisma, kuni lagunes.

„1888. aasta oktoobrikuu algul sai Jaan Linde, esimene eksamineeritud kooliõpetaja, ametisse ja oli kuni 1894. a. suveni. Ta juhatas laulukoori ja tahtis ka näitemängu mängida, kuid rahvas ei olnud sellega nõus ja näitemängu ta ei õpetanud.“*

1889. aastal sai loa külasse elama asuda venelane Prištšepov, kes mõne kuu jooksul ehitas üles telliskivipõletusahjud ja hakkas tootma tellis- ja katusekive. Äri läks hästi. Kõikjal asendati pilliroog katusekividega, et korjata vihmavett basseinidesse. Jõukamad hakkasid oma uusi elumaju väljastpoolt telliskividega vooderdama, sest seinte igaaastane savitamine ja lubjaveega valgendamine on raske ja aegaviitev töö. Samal ajal avas oma sepikoja Jüri Männik ja töötas kuni 1910. aastani, mil lahkus Siberisse.

1890. aastal ostis Jüri Kokk poolpeetud villakraasimismasina ja pani selle tööle. See oli suur kingitus kõigile külanastele, nad vabanesid käsitsi kraasimisest. Tellimusi tuli lähimatest küladest ja isegi kaugematest eesti asundustest. Tulu oli suur ja varsti suurendas Kokk oma ettevõtet, ostis ja pani käima ka ketramismasina. Sellisena töötas see Koka vabrik ligi 40 aastat, sest sai riigi omandiks.

1890-ndate aastate alguseks ei olnud eestlastel enam härgi, neid pidasid sakslased ja mõned venelased. Eestlase hing ei kannatanud nende venivat aeglast sammu, nad armastasid hobuseid, olid harjunud nendega töötama. Nüüd kasvatati põllul peale teravilja ka lõunamaa aedvilju arbuuse ja meloneid (kohalikud nimetused on arbused ja diinid).

* S. S o m m e r, Eesti kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18, lk. 25

● **Vallavanem Reinhold Ström, tema abikaasa Maria (31) ja lapsed Anna (1), Anton (5) ja Jaakob (3) suvel 1895.**

Arbused kustutavad suvel väga hästi janu, seepärast istutati neid põllule suurel hulgal. Pealegi veeti koju neid koormate kaupa, hoiti keldris põhu sees kuni jõuludeni. Kuid suuremal hulgal keedeti arbusemehust siirupit, mis asendas suhkrut. Diine kasvatati vähem. Suurel hulgal kasvatati ka kõrvitsaid (nimetati pommideks), enamasti loomadele toidulisandiks.

Põllumajandus muutus vähehaaval mitmekülgsemaks, uuriti turus-tamisvõimalusi ja taimede arenemisvõimalusi siinsel maal. Mõnel sood-

sal aastal kasvas hästi mais (kohalikult kukuross) ja tõi hea sissetuleku. Kasvatati ka päevalilli (kohalikult seemsekid) ja sorgot.

Külas velskritt ei olnud. Iga perenaine tohterdas oma lapsi ise. Puude vahel peenardel kasvatati piparmünti (vefermantsi) ja kummelit, korjati koirohtu, kaevati lagritsajuuri jm. Isegi kuuma Soolajärve soolaga raviti jooksvat.

Soolajärv asub 12 versta kaugusel külast Manõtši pool. Suvel, kui vesi ära aurab, jääb järele säravvalge sool. Algaastatest peale tarvitasid külaelanikud seda soola oma majapidamises. Kuid Soolajärv on tuntud ka oma saarekesega. Et seal kasvavad imelised tulbid, nimetatakse seda saart Tulpide saareks. Kui aprilli lõpul ümbruse stepimaa punetas ja kollendas stepitulpidest, siis saarel õitsesid eriti suured, aiatulpide suurused lilled. Ja ka nende värvus on kirjeldamatu. Oli kõiksugu ühetoonilisi (peale musta ja roheline), triibulisi, täpilisi kõikvõimalikke segavärvusega lilli. Pärast Teist maailmasõda kuulutati saar riigi looduskaitsealaks. Teadlased olevat uurinud seda haruldast kohta, kuid sellega ka looduskaitse piirdus.

Viljasaagid ei olnud aastati võrdsed, kuid ikalduse puhul külas ei kardetud enam näljaohtu, nagu see juhtus aastatel 1883–1885, sest igal peremehel oli aidas vähemalt aastane viljatagavara. Teisiti oli lugu viljaga, mida kasvatati ühiskondlike tööde katmiseks. Kevadel oleks olnud seda turustada palju tulusam, kuid polnud kusagil ületalve hoida. Niisiis otsustati 1891. aasta vallakoosolekul ehitada küla magasiait. Telliskivid olid käepärast, muu ehitusmaterjal muretseti linnast, vundamendikivid Tõrnovkast. Ehitus võttis aega kaks aastat, sest ait ehitati suur, kõrge ja peale pandi plekk-katus. Selles aidas hakati hoidma ka ikaldusfondi viljatagavara.

Aastatel 1892–1901 elas asundus juba tavapärasel elu. Kasvasid lapsed, abiellusid. Kasvas küla, kuigi sisserändajaid eestlasi jäi vähe-maks. Suurenes jõukus, muretseti moodsamaid põllutööriistu. Hakati tundma ka suuremat huvi laste koolitamise vastu. Kasvas koolilaste arv.

Kõik need aastad õppisid koolilapsed küla renditud maja ühes toas. 1891. aastal sai valmis koolihoone ja õppimisvõimalused paranesid. Koolis käisid ainult eestlaste lapsed. Seniajani vene keelt ei õpetatud. Sommeri sõnul hakkas vene keelt lastele 1879. aastal õpetama kooli-õpetaja Joosep Hirsch, koolitatud mees Rostovist. Kuid tema rahvale ei meeldinud, ta ei saanud külaelanikega läbi ja läks tagasi. Õpiti eesti keeles. Kuid uues kaheastmelises evangelistlik-luterlikus kirikukoolis hakati õpetama vene keelt. Esimese klassi õpilastele oli algul raske isegi vene tähestikku selgeks teha, seda õpetati eestikeelsete tähtede abil. Kuid juba teises klassis pidi õpilane oskama vene keeles lugeda.

● Jaan Tubi pere uue maja ees 1906. aastal: Jaan (53), Mari (49), Salme (2), Alide (6), Liisa (23), Maria (21), Leena (20) ja Juuli (16).

23. ja 24. juunil 1892 oli Narvas Eesti asunduste esimene laulupidu. Osalemiseks olid kutsed aegsasti saadetud kõikidesse eesti asundustesse Venemaal. Laulupeol osales 50 segakoori (992 lauljat), 4 lastekoori (132 lauljat) ja 5 pasunakoori (57 mängijat).

„Eestlased, kes elavad külg küljega koos venelastega ja venelaste hulgas ning Eestile juba võõraks hakkasid jääma, said siin üldiselt valitseva meeleolu tõttu rahvuslisele uuestisünnile õhutatud.“*

Ei ole andmeid, kas Eesti-Haginski laulukoorid ja puhkpilliorkester osalesid laulupeol. Või hoidsid külaelanikud vimma, et raskel ajal kodumaa neid ei toetanud?

1901. aastal vahetas kõsterkooliõpetaja Jüri Lossmann välja haigestunud Jaan Linde, kes pöördus tagasi Eestisse. Jaanipäeval pidas Lossmann esimese jutluse. Ta hakkas juhatama laulu- ja pasunakoori ning asutas näiteringi. Tema juhatuse ja kava järgi käisid ettevalmistused asunduse 25. aastapäeva pühitsemiseks.

1902. aasta oli juubeliaasta. „Esindajaid pidustustele oli kutsutud ka

* Narva laulupeo juht, 1924

teistest eesti küladest Kaukaasias. Peeti kõnesid, esinesid oma laulukoor ja orkester. Tollal nõuti juubelite pidamiseks kubeneri luba. Viisaku nõudis ka kubeneri kutsumist pidustustele. Kui kubener teada sai kavatsusest ja talle anti kutse piduste osa võtta, olevat ta kohe nõusoleku andnud. Ta tahtnud näha küla, mille asutamiseks ise loa oli andnud, ja mis juba nii rikas on, et juubelit peab.

Selleks ajaks oli külas terve rida ilusaid maju. Ühes neist, mis mõne aja eest oli valminud, oli kubeneri vastuvõtuks kaetud söögilaud. Pidustuste ajal oligi kubener kohal isiklikult ja pidas pidulikult sündmusel lühikese kõne. Ta oli kiitnud eestlaste hoolsust ja usinust, puhtust ja korda majapidamises ja ka üldist jõukust. Ta oli käinud talumajades, imetlenud, et see noor küla oli omal kulul ehitanud ja ülal pidanud koolimaja, kiriku, vallamaja ja et on oma segakoor ning pasunakoor ja et rahvas nii hästi riides.**

Venekeelne näitemäng kubeneri auks mängiti 9. juunil ja eesti-keelne „Pila Peetri testament“ 10. juuni õhtul.

Seega oli möödud Eesti-Haginski rajamise ja arengu aeg. Asundus sai oma töö ja vaeva eest kõrge hinnangu. Käes oli jõukus ja suurepäraseid tulevikuväljavaated. Oma kirik, kaks kooli, sepikoda, kaks kauplust, rätsepad, kingsepad, villavabrik, tuuleveski, telliskivivabrik ja kolm suurt tiiki. Põllutöödel kasutati moodsaid tööriistu. Eestlastel oli hea vahekord kalmõkkidega, kes meelsasti rentisid maad. Venelastega tegeldi vähem. Sakslastega ei saadud hästi läbi algusest peale, kui küladevaheline piir välja mõõdeti. Kuid sakslased olid põllumajanduses rohkem arenenud, neil säilisin sidemed Saksamaaga, said sealt tellida moodsaid põllutööriistu. Eestlased muretsesid nende eeskujul samu masinaid, õppisid neilt ajakohast põllupidamist. Kõik see aitas kaasa jõukuse kasvule ja jõukust ei peetud patuks.

* J. P ö d e r, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, Meie Tee, New York, 1971, 1972

EESTI-HAGINSKI KULDNE AEG

LIGI 30 AASTAT TAGASI Eestist välja rännanud talunikud, kes rajasid Eesti-Haginski asunduse, olid nüüd oma elutee lõpul. Nende lastel, kes noorukitena lahkusid kodumaalt, olid veel meeles armsad paigad, mis nad pidid maha jätma. Sellel esimesel põlvkonnal siin võõrsil ei olnud võimalust heita pilk tagasi mahajäetud sünnipai-kadele, mis nii armsatena meeles olid. Tuli rängalt tööd teha uue kodu rajamiseks. Oma kodumaaigatsust väljendasid nad mälestustes ja lau-ludes. Tubi Jaani peres olid isa ja ema musikaalsed. Pikkadel talve-õhtutel, kui välistööd tehtud, istus Jaan klavesiini taha, mängis ja laulis oma maheda baritoniga (nagu tütar del sõnad meelde jäid): „Mu isamaa armas, kus sündinud ma...”

Mari laulud olid samuti pärit kodumaalt ja üks neist oli: „Kas tunned maad, mis Peipsi piirilt...”

Selles peres armastati laulu. Ja mitte ainult selles. Ega muidu juba rasketel algaastatel lastele koolis koorilaulu ei õpetatud ja lauluringi asutatud. Koos eestlaste hingega tuli siia võõrsile ka eesti laul.

1902. aastal sündis Tubi peres kaheksas laps ja jälle tütar. Kuigi vald oli neile andnud kaks hingemaad, sellest nii suurele perele ei piisanud, tuli rentida heinamaa kalmukatelt ja maksta üle kuue rubla tessatini eest aastas. Neli vanemat tütar olid isale abiks põllutöödel ja talvel emale vokkide taga. Ka maja, kus oli ainult kaks tuba ja köök, oli ammugi kitsas nii suurele perele. 1903. aastal sai valmis suur uhke maja plekk-katuse ja vihmaveebasseiniga. Tellistega seinu vooderdada jõudu ei jätkunud, kuid klaasveranda sai majale tehtud.

Tubi pere oli keskmise jõukusega, neil oli 4 tööhobust, 3 lüpsilehma, küllaldaselt lambaid ja kanu, nad pidasid ka sigu. Jaanil oli oma väike sepikoda, puutöököda ja kõik vajalikud tööd tegi ta ise. Nad ei pidanud sulaseid, ei võtnud neid ka kiirete suvetööde ajaks.

Kõigil külaelanikel olid lasterikkad pered. Ja kuigi eelmistel aastatel suri palju lapsi, ei kasvanud küla mitte ainult uusasunike arvul. Algusest peale otsustati elumajad ehitada sirgete ridadena ja need majade read nimetati liinideks. Sajandi alguseks oli asunduses juba kolm liini. Eesti-Haginski rajajate majad moodustasid teise liini küla kekspaiga. Suur vahe jäi esimese ja teise liini vahele, sest seal oli sori, mida kaudu vihma ja lumeveed voolasid jõkke. Selle laia vahemiku peale ehitatigi kirik, koolimaja, vallamaja, magasiait, seltsimaja ja rajati puiestik. Sorisse kaevati ka kaevud.

Nii suuri krunte enam ei vajatud, sest kõigil oli küllalt võimalust

● Aleksander Tomberg abikaasaga oma maja ees (1914).

kasvatada isegi põllul kartuleid, majade lähedale jäid vaid mõned köögiviljapeenrad. Kui lapsed abiellusid, poolitasid vanemad oma krundid ja noorpaarid asusid elama krundi teisele poole. Nii tuligi, et teisel liinil oli kaks rida maju. 1905. aastal asusid külasse elama viimased kaks eesti peret, pärast seda kasvas küla sakslaste ja venelaste arvul.

Juubelipidustuste ajal tuli juttu sellest, et kiriku taha tuleks rajada rohuaed-puiestik. Kuberner lubas suuremeelselt teha asundusele kingituse, saata istikud puiestiku rajamiseks. 1903. aasta sügiseks ümbritseti suur maatükk (ligi 170×200 m) laudaiaga. Järgmisel kevadel tulid istikud, puud ja põõsad. Oli akaatsiaid ja lehtpuid, ka neid, mida hakati nimetada siidiussimarjapuudeks (mooruspuud). Kirikupoolsesse ossa ehitati tantsupõrand ja orkestrile lava. Sest ajast peale mängis siin igal laupäevaõhtul puhkpilliorkester.

„Johann Susi on tubli seltskonnategelane ja töötab väsimata karskuse ja hariduse seltsides, peasjalikult tema ettevõtmisel toimusid haridusseltsis piduõhtud ja näitemüük. Esimene näitemüük oli Lossmani ajal 1903. aastal nelipühade ajal. Sellest sissetulekust osteti küla raamatukogusse raamatuid. Ka osteti kooli õppeabivahendeid.”*

* S. S o m m e r, Eesti Kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18 lk 20

● **Asunikud külalisesega põllul (1915): Anton Ström, Gustav Kippel, Samuel Sommer, ?, ?, lamab Johannes Abo.**

„1910. aastal elas külas 730 eestlast (374 meest ja 356 naist) ja 340 sakslast (187 meest ja 153 naist), kokku 1070 inimest.”*

„1910. aastal oli külas 116 maaõigusega perekonda, kokku 600 hingega. Paarkümmend perekonda olid maaõigusteta, sest asusid peale maamõõtmist...”**

Oli ka neid, kes oma maad ei kasutanud ja rentisid seda. Pärast reformi oli võimalik maad müüa, seda kasutasid jõukamad oma maa suurendamiseks. Maast loobusid ka need, kes ei olnud suutelised seda enam harima. Sajandi algul tuli külasse vana soldat, kes oli oma 25 aastat ära teeninud Kaukaasias – Tubi Jaani onupoeg Andrus Tubi –, ja sai peavarju esimesel liinil Jaani venna Tooma peres. Kuid kohapealne semstvovalitsus keeldus talle pensioni maksmast. Et seda kätte saada, tuli tal kaks korda Peterburis ära käia. Maad ei suutnud Andrus harida, müüs selle ära ja kui Toomas perega 1905. aastal Siberisse lahkus, jäi üksi.

* S. S o m m e r, Eesti Kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18 lk. 40

** J. P õ d e r, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, Meie Tee, New York, nr. 3–12 1971, 1–4 1972

Seni olid sakslased koolitanud oma lapsi Saksa-Haginski külakoolis. Kuid iga aastaga tuli sakslasi külasse juurde ja kasvas kooliealiste laste arv. 1910. aastal avasid sakslased renditud majas oma kooli ja järgmisel aastal sai ka valmis nende koolimaja. Nüüdsest töötasid külas kolm kooli, üks saksaakeelne ühe kooliõpetajaga ja kaks eestikeelset nelja kooliõpetajaga.

Taotlused semstvole avada külas apteek ja velskripunkt olid asjatud ja küla võttis need kulud enda peale.

„Vallal on velsker, sai varemalt küla käest 300 rubla palka. Apteegi asutamiseks andis küla korruga 500 rubla ja pärast iga aasta 100 rubla ümber. 1914. aastast alates on velsker riigi teenistuses ja peab haigeid tasuta vastu võtma. Ka rohud on riigi poolt tasuta.”*

Esimene velsker oli Pihelgas, kuid mõne aasta pärast ta mobiliseeriti ja külas oli ainult ämmaemand, kes lapsi ilma vastu võttis. Aastast aastasse kasvas vallavalitsuse liikmete arv ja 1914. aastaks, mil semst-vo nende ülalpidamise enda kanda võttis, oli selline:

„Vallaametis on järgmised asutused: vallavanem ja abi, vallavanema palk on 180 rubla, kirjutaja abiga, veeülem, tulekahjude ülem, sanitar, 5 politseiniku, kellest igaüks 100 rubla palka saab. 3 on iga päev vallamaja juures vahiks, üks elab alati vallamajas ja saab 120 rubla palka.”**

1914. aastal ehitas hariduselt puiestiku taha ligi 300 istekohaga seltsimaja, näitelava ees oli orkestriruum. See läks maksma üle 1000 rubla. Pidulik õnnistus anti mais 1914, millest S. Sommer võttis osa aukülalisena ja pidas lühikese kõne.

Majapidamiseks ja põllutööde tarvis muretseti uusi masinaid ja vahendeid. Peagi oli igas peres koorelahutaja ja võimasin.

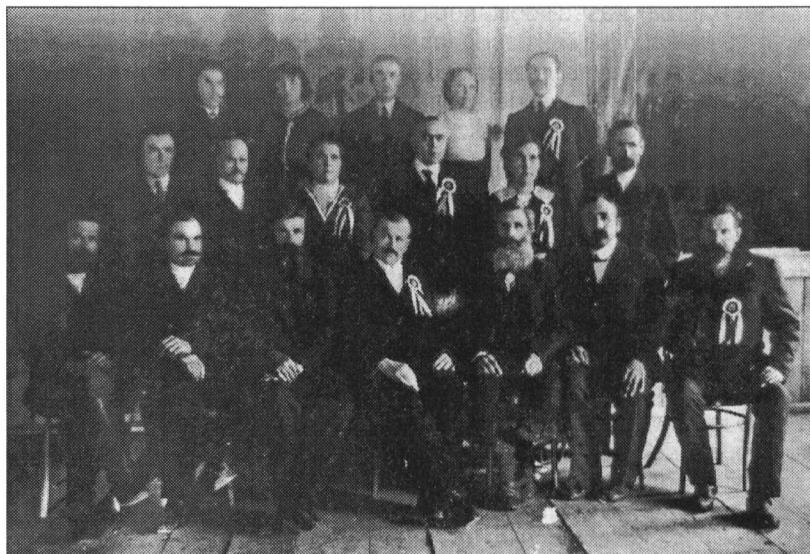
„Põllutöös tarvitatakse masinaid. Vili pannakse masinate abil kokku ja külvatakse masinatega maha. Rehed pekstakse kivist trullidega, et hakanad paremad saaksid. Kuid viimasel ajal on juba masinatega hakatud rehte peksma. Praegu on külas üks auruga töötav, kaks mootoriga ja üks hobusejõuga töötav masin. Vilja veetakse kokku pikkade 3 sülla pikkuste vankritega, mille kõrged küljed kahelt poolt ülesse on tõstetud, et vili maha ei pudeneks.”***

Auruga töötava rehepeksumasina ostsid 1913. aastal Reinson, Veedermann, Tomberg ja Kasper nelja peale. Juudas ostis mootoriga töötava masina. Nendega sai pekstud kogu küla vili. Seejärel käidi teenimas ka teistes külad.

* S. S o m m e r, Eesti Kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18 lk 38

** Samas lk. 38

***S. S o m m e r, Eesti Kirjandusmuuseum, F 235, M 26:18 lk. 30

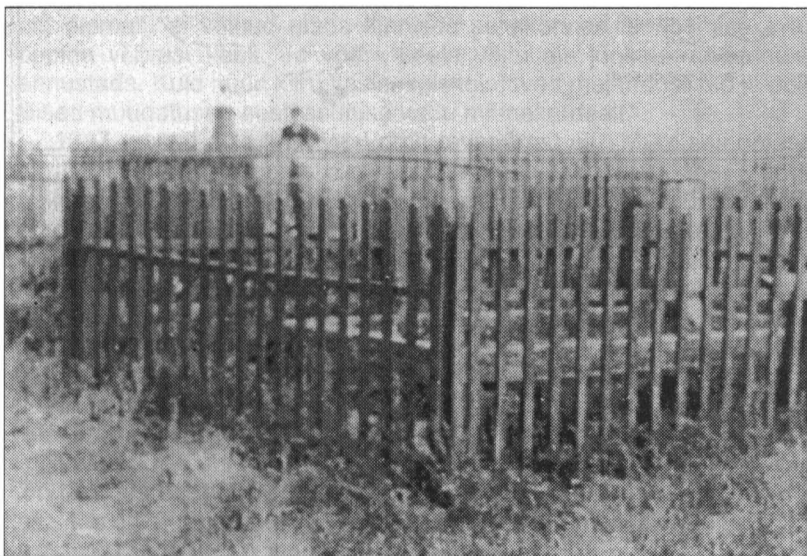
● Eesti-Haginski seltsimaja õnnistamise puhul (1915) olid aukülalised Aabram Pärn, Anton Reinok, Jüri Pöder, Samuel Sommer, Peeter Melikov, ? ja Willem Karu. Teine rida: 2. J. Rõja, 3. Maria Tubi, 4. Anton Ström, 5. Emilia Melikov. Kolmas rida: 5. Juhan Susi.

Puhkes Esimene maailmasõda, algas mobilisatsioon. Eestlastest ohvitseride oli külas kümnekond ja nad läksid esimestena. Need olid kapten Aleksander Tomberg, lipnikud Johannes Tomberg, Aleksander Mölder, Mart Krüüger, Johannes Susi, Eduard Volt ja veltveebel Kaarel Otents. Aja jooksul puudutas mobilisatsioon igat peret, rekvireeriti hobuseid, vankreid, kariloomi võeti lihanormi täitmiseks. Siis pandi peale ka kõrged maksud.

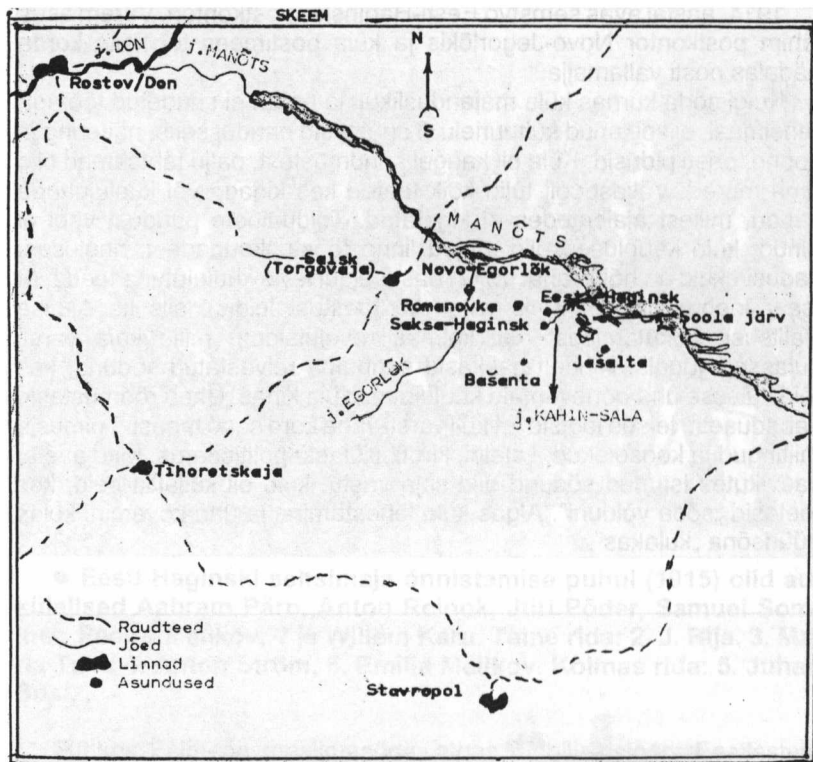
Tulema hakkasid surmateated. Esimesena sai ohvitseridest Türgi rindel surma Otentsi Kaarel, siis Aleksander Tomberg. 1914. aasta lõpul toodi külasse türgi vange, kes paigutati peredesse, kus mehed olid mobiliseeritud. Kuid nendega ei saanud läbi, enamasti keeleoskuse puudulikkuse pärast. Nende asemele toodi lääneringe vange – serblasi, tšehhi ja austerlasi, kes töötasid külas kuni 1918. aastani, mil ükskord kadusid. Nemand lõpetasid sisetööd seltsimajas ja varsti kohanesid nii, et võtsid osa pidustustest, näitemängudest ja laulukoorist. Oli ka neid, kes abiellusid ja jäidki külasse.

1914. aastal avas semstvo Eesti-Haginskis postkontori. Varem asus lähim postkontor Novo-Jegorlõkis ja küla postimees tõi kaks korda nädalas posti vallamajja.

Kuigi sõda kurnas küla majanduslikult ja enam ei suudetud töötada rendimaal, ei soikunud kultuurielu. Tegutsesid haridusselts, näitering ja koorid, peeti pidusid. Küla oli kaugel sündmustest, palju tähtsamad olid oma mured. Väljaspoolt tulid kõik teated kas kirjade või kuulujuttude kaudu, millest ajalehtedes ei kirjutatud. Toiduainete puudust veel ei olnud, kuid kauplused olid tühjad linna tööstuskaupadest, ringlusest kadusid kuld- ja hõberaha. 1917. aasta algul levis kuulujutuna teade, et tsaar loobus tronist (mis varsti ka tõestust leidis), siis ka Ajutise Valitsuse kukutamisest. Oli käimas revolutsioon, mille kaja varsti küllassegi jõudis. Rindelt hakkasid saabuma relvastatud sõdurid, kes tõid küllasse üha põnevamaid kuulujutte. Küla kihas. Ühed rõõmustasid vabadusest, teised lootsid, et küll varsti vana kord saab tagasi. Toimusid miitingud ja koosolekud, vaieldi, kiruti. Külaelu politiseerus. Mitu aastat kaevikutes istunud sõdurid olid sõja vastu, kuid oli küllaltki neid, kes toetasid „sõda võiduni“. Algas küla lõhestamine ja üha kõvemini kõlas hüüdsõna „kulakas“.

● Eesti-Haginski surnuaianurgake (1975).

● Eesti-Haginski asupaik.

ÄREVAD KAHEKÜMNENDAD

PÄRISRAHVASTE KÕRVAL elavad Eesti asunikud nagu mõisnikud. Siin tunned enese päris kodumaal olevat, ei tule meeldegi, et kaugel võõrsil viibid. Kõik räägivad puhast kirjakeelt. Võru murret siin ei tunne. Väga rõõmustav, et asunikud seltsielu ja koolide eest rohkesti hoolt kannavad... Kui elu ja olu Kaukaasia Eesti asundustes senises sihis edasi läheb, siis ei ole iialgi nende asunikude kadumaminekut Eesti rahvale karta. Kaukaasias on Greeka asundusi, kes juba enne Kristuse sündimist sinna asunud, aga Greeka iselaadi ja keele on nad siiaaani alal hoidnud. Ei ole karta, et meie sugurahvaga seal lugu teisiti läheb. Tähtsamateks teguriteks on siin 3 asja – oma kirik, kool ja seltsid. Praegu tuleb Kaukaasias Eesti asundusi kõige paremateks lugeda.**

See mulje jäi õpetaja A. Nigolile Kaukaasia eesti asundustest, kui ta külastas ja uuris nende olukorda aastatel 1910–1914. Tõesti, siis veel neis asundustes ei paistnud rahvusliku kadumise ohtu olevat. Kuid see ju oli alles esimene võõrsile elama asunud põlvkond. Samas raamatus kirjeldab autor täiesti venestunud ja lätistunud eestlaste asupaikadest ja asunistest, kes olid kodumaalt varem välja rännanud. Ka siin oli see oht olemas, ei võinud elada kinnises seltskonnas, suhtlemiseks tuli õppida võõrast keelt. Ja võõra keele võitu aja jooksul võis kindlalt ennustada. Kuid nüüd kiirustasid riigis toimuvad majanduslikud ja poliitilised muudatused eesti asunike kadu mitmekordselt.

1917. aastal elas küla veel oma tavapärasel elu. Muretseti omaste pärast, kes veel sõjaväes olid. Noored pidutsesid sõja lõppu. Mängiti näitemänge, peeti piduõhtuid. Laupäeviti mängis puiestikus puhkpilli-orkester. Ärevust tekitasid kuulujutud, kuid kõigist loodeti üle saada.

Sügisel panid Stavropolist saadetud ametnikud külas ametisse Revkomi (Revolutsioonilise komitee), kes võttis ametist maha viimase vallavanema Peeter Melikovi ja hakkas uut korda looma. Küla üldkoosolekul võeti arutusele jõukate maa ümbermõõtmine. Nende arvel varustati väikemaapidajaid ja neid, kellel üldse maad ei olnud. Otsus võeti ilma vastupanuta teoks ja juba 1918. aasta kevadel olid kõik saadud maalapid küntud ja külvatud.

Neiu Alide Tubi sai sügisel 17-aastaseks ja vanemad andsid nüüd loa tal koos õdedega pidudel ja tantsuõhtutel osaleda. Sellest ajast ta saladas oma saladused päevikule. Ka Anton Ström pidas päevikut, kus

* A. N i g o l i, „Eesti asundused ja asupaigad Venemaal”, Tartu, 1918, lk. 76

on kirjas ta mõtted ja arusaamad sündmustest. See on aja kaja ja räägib rohkem, kui mõni uurimistö.

1918

Alide Tubi. 3. jaanuar. *Kõige suurem saladus, mis ma sulle usaldan, mu päevaraamat on see, et ma olen juba tantsima õppinud. Väga kahju, et ainult polkat. Heile oli sõja põgenejate poolt toimepandud pidu seltsimajas. Need laulud, mis vahepeal ette kanti olid lõbusad, iseäranis veel „Joodiku laul”. Pärast oli muidugi tants ja aamori post. Mina ei tantsinud. Ma ei oska ju veel. Ma päris naeran, kui meelde tuleb, kuidas Leida üks pühapäev mind vedas ühest toanurgast teise.*

Alide Tubi. 21. jaanuar. *On küll kahju, et need päevad pidi kodu olema. Oli kole pori. Päevad olid aasta pikkused. Ootasin igatsusega pühapäeva. Olime küla toas tantsimas. Aga siiski oli säääl lõbus olla. Küll sai tolm sisse hingata. Gitarre ja mandoliine saatel oli väga lõbus tantsida...*

Alide Tubi. 28. jaanuar. *Muidugi nagu se teada, oli sel õhtul austrialaste näitemäng. Tants oli hää, nii et jalad olid haiged. Ringmängus oli naljakas olla, kooliõpetajaga (A. Ström) tantsi ja käi ringi sees.*

Alide Tubi. 11. märts. *Oli suur pidu. Koolilapsed kandsid salmisi ette, esines segakoor, siis oli näitemäng. Juuli ja Adele oma salmidega kukkusid sisse. Juuli veel tõmbab käega, aga omal ei tule sõna suust. Meesterahvaste ilulugemised olid midagi koledat. Jüri karjus, et „päikene, kelle poole naisterahvad püüavad, on mees”. Küll alt viilistati! Aleksander tuleb ja laulab jälle: „Küll neidudel on raske valida meest.” Tantsu ajal ununes kõik ära.*

Alide Tubi. 5. aprill. *Olime laulmas. Koju tulin Strömiga kuni velskri kohta, siis lahkusime.*

Alide Tubi. 23. juuni. *Jaani õhtu. Jaani öö! Mis peitub temas? Taevast katsid mustad pilved, kuna rohuaias hele tuli põleb. Jaani tuli. Tulest vähe eemal mängib puhkpillide koor. Mitte üks oks ei liigu... Jaanituli hakkab kustuma, veel hõõguvad söed maas. Istusin tule äärde murule laulma. Iseäralik vaimustus täitis hinge.*

Ainult kuulujutud tõid ärevust. Sõda kestis edasi, enamlastele tehti ots peale, peatselt langeb Moskva... Sügise hakul venisid läbi küla Astrahani poole taganevad Punaarmee väeüksused. Üks valge kaardiväe staap asus Novo-Jegorlõkis, kus iseäralise julmusega tapeti vangid, poodi neid, keda kahtlustati bolševismis.

Alide Tubi. 28. oktoober. *Kasakad on külas. Ka meil. Tuppa minnes tahtsin kasakate eest raamatud kappi panna. Üks mägilane, ohvitser*

palus omale mõnda lugeda. Ma andsin ühe raamatu, mis enamlased olid meile jätt. Aga omad panin kappi. Ei taha, kui neid keegi sorib.

Vana kord tuli tagasi, Revkom aeti või koguni jooksis ise laiali, ametisse määrati külavanem. Maa tagastati endistele omanikele kõige peal kasvavaga.

Alide Tubi. 25. november. *Küla on enamlasi täis. Sõda on täies hoos. Igaie poole, kuhu iganes vaatad, on sõda, igaüks võitleb oma olemasolu eest. Õhtul läksime Kurkustele, söime säääl sülti ja vorsti.*

Kuid enamlased taganesid pea jälle, küla lähisel lahinguid ei olnud. Vana kord tuli uuesti tagasi. Ainult et üha vähem peeti pidusid ja austerlased olid külast kadunud. Algas mobilisatsioon Denikini vabatahtlikku armeesse. Mõned sõjast tagasi tulnud ohvitserid läksid vabatahtlikena, kuid enamus mobilisatsiooni alla kuuluvaid katsus kõikvõimalikel põhjustel sellest vabaneda. Jälle võeti hobuseid, vankreid, seda tegid ka enamlased, vahetades omi külaelanike paremate vastu.

1919

Alide Tubi. 3. veebruar. ... 2. veebruaril sõitsid 30 valgepiletimeest *Bašantasse arsti komisjonile, et vabaneda mobilisatsioonist...*

Kevadel tehti vilja maha palju vähem, mõned põllud jäid harimata. Puudusid tööloomad ja paljudes peredes ka tööjõud. Ka viljatagavarad olid otsas, magasiat tühi. Pealegi asus külasse puhkusele kasakate eskadron. Sõdurid olid kurnatud, täitund ja paljud neist haiged. Neid paigutati külamajadesse hulganisti kokku. Sanitaarõuetest ei peetud kinni ja soojade ilmade saabumisega hakkas levima tüüfus, alguses sõduritel, siis haigestusid ka elanikud. Algas tüüfuseepideemia. Esimesena külaelanikest suri 20. mail kooliõpetaja Juhan Susi, siis Miina Tomberg. Haigeid oli igas peres. Karl Tomberg, Miina poeg, oli ka raskelt haige, kuid pääses. Vanaduspäevi Paides veetes kirjutab ta oma memuaarides: „Saabus lumine ja väga külm tali, tüüfuseepideemia vaibus. Külaelu juhtisid külavanem ja politseinik. Kõigil oli peal vilja sõjanorm, mille täitmist nõuti sunniviisil. Kuid seda oli võimata täita, vilja ei olnud.”

1920

Jaanuari lõpul hakkas kostma sõjamürin. Jälle arutati kes-keda, aga kui öösiti külasse ilmusid Punaarmee luuresalgad, sai selgeks, et Valge armee taganeb. Veel suvel, kui puhkes epideemia, olid kasakad külast ära viidud, nii et veebruaris asutasid end ilma kärata külas sisse kaks Punaarmee polku, Kubani ja Partisani. Uuesti korraldas külaelu Revkom.

Kuigi sõjategevus oli juba kaugel ja liikus Musta mere poole, ei olnud siin tagalas rahu. Laiali pillutatud Valge armee jäänused, üksikud

sõjamehed, kes ei julgenud end avalikustada, koondusid salkadesse, peites end külades, Manõtsi tihedates pilliroogudes. Toiduainete hankimiseks sooritasid nad röövkäike küladesse, kus salakuulajate andmeid kasutades tapsid uue valitsuse esindajad. Ühe niisuguse salga tabas Romanovka külas Partisani polgu luurerühm. Nad toimetati küllasse ja pärast ülekuulamist lasti maha.

Seda juhtumit meenutab ka J. Pöder ajalehes „Meie Tee”: „...1919. aastal käisid vaenlase (enamlaste – autor) röövsalgud tihti meie külas, röövides hobuseid, riideid ja toitu. Kord võttis üks vaenlase röövsalk kinni sel momendil küla vahel olnud kalmukate põgenikesalga, kes oli vaenlaste piirkonnast pääsenud, arvult 11 inimest. Nende seas oli ka naine ja lapsi. Kõik 11 viidi metsikult vaenlase poolt küla taha ja raiuti seal lihtsalt mõõkadega surnuks.” J. Pöder eksib isegi aastaga, sest 1919. aastal oli külas kasakate eskadron ja küla vaevles tüüfuse-epideemia käes. See jutt on nähtavasti mõeldud põnevuse tekitamiseks lugejaile.

Kolme küla peale (eesti küla, saksa küla ja Romanovka) moodustati parteirakuke. Igas külas oli üks parteilane, kes nüüd hakkas kihutustööd tegema. See rakuke koos miilitsatega moodustas tuumiku banditismivastase rühma loomisel, mida nimetati eriuksusekeseks, vene keeles „TŠHON”. Operatsioonide ajal liitusid rühmaga Revkomi liikmed ja aktivistid.

22. ja 23. mail tähistati Allmäe küla 50 aasta juubelit. Kutse osalemiseks tuli ka Eesti-Haginskile. Pidustustele otsustati saata laulu- ja pasunakoorid. Nendega sõitis kaasa Anton Ström, kes just oli abiellunud Tubi Alidega. See sõit oli nende pulmareis.

Alide Ström. 8. juuni. *Et õpetaja peale nelipühi siin pidi olema, siis sõitsime meie ka. Oli kaunis lõbus sõit läbi põldude, kus viili juba looma hakkas. Meid oli 5 vankri täit noori, sest meie külast oli laulukoor ja pasunakoor. Kui Moskovskaja stanitsast läbi sõitsime, hakkasid paistma lumised mäed. Nii sõitsime kuni Allmäeni. Tundsin ennast sugulaste juures nagu kodu olema. Siis olid tervituskõned ja kõik meie seltskond hakkas koolimajasse minema. Kui koolimaja saali jõudsim, kõlas vastu rõõmus naer ja jutt. Juba kaeti söögisaalis laudasi. Tundsin väikest rõõmu, kui tervituskõned ja „Elagu!” hüüded ruumikat saali täitsivad, kus söögiaeg keelpilli koor mängis. Kena oli näha neid vanakesi veel, kes 50 aasta eest selle küla asutasid – neil olid pisarad silmis, kui „Nad elagu” neile laulis noorim põlv. Peale sööki läksime surnuaeda, siis istusime puu alla maha ja kirjutasime pidu programmi üles. Säält tegime ringreisi vene ja eesti küla piirile, kuulsale allikale. Tal oli katus peal ning tuli sinna alla minna, et näha vett. Õhtul olid laulud ja tants.*

Teisel päeval oli rongkäik mäele. Meie jäime vähe hiljaks, sellepärast olime kahekesi. Meeldis märke ronida ja alt paistis pidurong kui sipelgate rida. Mägi oli hirmus järsk. Tipul jälle kõneldi. Kõneleja näitas teed, kust on rännanud sisse meie isad. Üldine oli rõõmustus küla ilu üle, mida mina küll ei jaganud. Lõunapool paistsid lumised mäetipud udust välja. Päike hakkas loojuma, õhk läks jahedaks ja rohkem ei olnud tahtmist nautida seda üliküllast ilu. Õhtul oli näitemäng, siis tantsud. Kolmanda päeva hommikul oli kohvijoomine koolimajas ja algaski ettevalmistus ärasõiduks. Kuid allmääelased palusid jääda õhtuni. Siis algasid jälle tantsud ja koorilaulud. Oligi käes õhtupoolik ja algas ärasõit. Veel lehvitati rätikuid, soovitati õnne ja vähehaaval kadus küla silmapiirilt."

Veebruarirevolutsiooni järel kutsuti Livoonia asunduses kokku Lõuna-Venemaa eesti asunduste kongress, kus arutati probleeme, mis olid seotud eesti asunduste ja asunike püsivusega rahvusena. Ringkonna büroo ülesandeks oli korraldada asundustes kursused Eesti ajaloo, kirjanduse ja kultuuri tutvustamiseks. Osavõtt oli suur, see tõstis rahvuslikku kokkukuuluvuse tunnet.

Tartu Rahulepingu järgi said Venemaal elanud eestlased õiguse opteeruda kodumaale. Kaukaasia piirkonnas hakkasid tööle Kubani, Rostov-Doni, Stavropoli ja Tiflisi opteerimiskomisjonid. Üldjuhatusel olid sidemed Eesti Vabariigi Opteerimiskomisjoniga Moskva saatkonnas. Ringkonna büroo, kellel olid tihedad sidemed kõigi eesti asundustega, liitus selle tegevusega.

Komisjonide ülesandeks oli opteerimise küsimuste lahendamine, Eestisse sõitvate optantide sõidu, liikluse ja varanduse veoks lubade muretsemine, transpordi korraldamine. Määrati optantide palvete esitamise ajaks 15.02.1921. aasta, mida pikendati kuni 01.01.1922. a. ja lahkumisajaks oli üks aasta. Komisjonide tegevus lõppes 15.12.1922. a., mil asutati NSV Liit ja Eesti diplomaatiliste esinduste tegevus maa-kondades ei taastatud. Selle aja jooksul lahkus Venemaalt 23 optantide ešeloni Eestisse.*

Opteerimisvõimalusi hakati Eesti-Haginskis arutama 1920. aasta algul. Valiti esindajad, kes võtsid ühenduse opteerimiskomisjoniga Stavropolis ja Stavropoli kubermangu valitsusega. Kuid valitsusele eestlaste väljarändamine eriti ei meeldinud ja seda katsuti peatada. Külale pandi uus suurendatud „prodrasverstka” (sunduslik põllumajandustoodete tasuta erastamine riigile) maks peale, mida külal täita oli võimatu. Medvežjevski vallavalitsus, kelle alla küla kuulus, arreteeris ja pani sabotaaži ettekäandel kongi küla täitevkomitee esimehe Martin

* Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Krüügeri ja viis opteerimisaktivisti. Algas järelepärimine ja nõudmised vabastamiseks.

Telegramm (vene keelest tlk. autor):

„Medveževski valla täitevkomiteesse. 7. juuni 1920

Palun telegraferida, milline süüdistus on esitatud arreteeritud Eesti-Haginski eesti rahvusest isikutele Jaak Mölderile, Albert Spirkele, Johannes Juudasele, Anton Vasele ja Jüri Ōunapuule... Eesti kodanikeks opteerinud peavad olema vabastatud igasugustest kohustustest, mis on seotud sõjaliste kohustuste täitmisega.

Eesti Vabariigi esindaja Renning**

Vastuseks järelepärimistele teatati, et ametlikud arreteerimise põhjused pole teada. Tuli ka vastus Eesti-Haginskist:

„Stavropoli kubermangu Eesti Rahvuskomiteele. Eesti-Haginski Eesti Rahvuskomiteelt. 30. juuni 1920. Nr. 187.

Vastuseks teie telegrammile 17. juunist 1920 nr. 79 teatan, et allnimetatud isikute: 1) Jaak Heno p. Mölder, 2) Albert Andrese p. Spirke, 3) Johannes Jaagupi p. Juudas, 4) Anton Jaani p. Vask, 5) Jüri Jaagupi p. Ōunapuu ametlikud andmed arreteerimise kohta Komitees ning ka küla täitevkomitees puuduvad.

Kõik isikud on vabastatud. Mölder, Spirke ja Ōunapuu tingimustega mitte lahkuda Eesti-Haginski külast ning Vask ja Juudas tingimusteta.

Veel teatan, et rahvuskomitee esimehe Martin Davidi p. Krüügeri arreteerimise põhjuse kohta samuti ametlikud andmed puuduvad. Oma ametikohustusi rahvuskomitee esimehena on ta täitnud kohusetundlikult ning suhtlemises nõukogude võimudega lahendab kõik esile tekivad konfliktid riigiametnike ja külarahva vahel korrektselt, lähtudes vilja ja loomade erastamise nõudmistest. Seda võivad tõestada kõik külaelanikud.

Komitee esimees J. M. Gjunerson
Sekretär J. Ōunapuu.*** (tlk. autor)

Opteerimiskomisjon töötas külas juulis 1920. Sisse oli antud 168 avaldust, kokku 539 inimese peale. Nende hulgas oli ligi 30 sakslast, kes kauaaegselt elasid külas, valdasid eesti keelt ja olid segaabieliul. Kõik nad said Eesti kodakondsuse.

Seda ajastut meenutab ka J. Pöder.

„...Pöörduti Stavropoli kubermangu valitsuse poole ja saadeti üks külaelanikest sinna, kes tõi kogu küla jaoks ankeedid täitmiseks. Külas valiti opteerimiskomisjon ja novembriks 1920 oli kogu küla, välja arvatud

* ERA, F-36, N-1, S-28, lk. 5

** Samas, lk. 8

mõni pere, Eesti Vabariigi kodanikud. Kasu sellest oli nii palju, et kohalik valitsus ei võtnud käest enam loomi tasuta, vaid tasus Kerenski rahadega. Ühe hobuse hind oli 19000 kerenskat, mis kätte anti blokkidena, lahti lõikamata. Külavalitsus päris Stavropolist järele, kas valitsus ostaks opteerijate vara (loomad ja hooned) riigile, kuid tuli vastus, et seda teha ei ole võimalik.

1920. aasta sügisel saadeti Jaagup Õunapuu saadikuna Eestisse. Tagasi tulles seletas ta, et suuremat maatükki kogu küla jaoks saada ei ole. Esmajoones saavad maad oma sõjaväelased, siis teised, 2–3 pere peale maatükid metsaserval või sooäärel. Maa vajab väetist ja ilma loomadeta asustamine on mõttetu ja tema isiklikult Eestisse ei lähe. Rahvas jäi ootama ja Eestisse sõitjaid leidis vaid 5–6 perekonda, needki vaesematest peredest, kellel olid Eestis sugulased, kelle abile nad lootsid. Nendega liitus kümme-kond üksikut noort. Opteerida soovijatele oli määratud ärasõidu ajaks kaks aastat, seega 1922. a. kevadel pandi neile peale VETO. Stavropolist sõitis kohale üks ametnik, näitas ette valitsuse otsuse, pakkis kõik kohaliku opteerimiskomitee paberid, pitsatid ja templid oma kotti ja viis need Stavropoli. Nii jäimegi selle riigi kodanikeks.”*

1921. aasta varakevadel asusid revkomi kihutustöö tulemusena kehvikud ja maata peremehed, nagu Agerikud ja Järmuskad eesotsas küla kommunisti Severoviga kalmukatelt renditud ja kasutamata jäänud maale looma kommuuni, mille nimeks pandi maatüki nime järgi Bonne. Kuid juba künni ajal ründas neid „roheliste” röövsalk, kes peitis end Manõtši jõeäärsetes pilliroogudes. Lõhuti tööriistad, viidi ära hobused. Kommuuni asustajad pöördusid tagasi külasse.

See kommuunide rajamine ei olnud kohalike võimude isetegevus, vaid Lenini idee viia kapitalistlik põllumajandus ilma ettevalmistusaja-järkudeta kommunistlikku põllumajandusse. Kommuune asutati tervel Venemaal, kuid kõik nad lagunesid, enamasti saamatuse tõttu, sest asutajate hulgas ei olnud tõelisi põllumehi. Ka ühistöö oli talunikele võõras ja vastumeelt. Sellest ajast ja „moest” kauemat aega säilis Põhja-Kaukaasias vaid üks kommuun Salski linna lähedal, seegi suure riigipoolse toetusega.

Selle kommuuni rajamist ja tegevust meenutab aastaid arvestajana töötanud Klarissa Langenbraun:

„USA sadamalinnas Seattle’is tutvuti 1921. aastal ühes emigrantide koloonias Lenini üleskutsega välismaa tööliste sõdadest purustatud

* J. P õ d e r, Eesti-Haginski sünd, elu ja surm Kaukaasias „Meie Tee”, 1971, 1972 New York

Venemaale ülesehitustöödel kaasa aitama. Oma kirjas hoiatas Lenin, et kaasa tuleb võtta vähemalt kahe aasta toiduvara, riided, seepi, viljaseeme ning põllutehnika.

Sama aasta augustis sai alguse ühistu (kommuun), kuhu kuulus liikmeid 11 rahvusest, enamasti soomlased, kokku 88 inimest. Kõik nad olid ja jäid Ameerika kodanikeks. Iga ühistu liige pidi maksma osamak-suna ühiskassasse 500 USD. Ühistu tuumiku moodustasid töölised, kes olid farmerite juures töötanud ja põllumajandusega tuttavad. Selle ühistu nimeks pandi „Soome-Ameerika agrokultuurkommuun Seattle”.

Vene keele õppimiseks avati kursused ning 1922. aasta kevadeks olid organiseerimistööd lõpetatud. Venemaale saadeti 4-liikmeline dele-gatsioon, et asumiseks sobiv koht leida. Käidi ka V. I. Lenini juures, kes andis neile toetuskirjad ning loa kaupa sisse tuua ilma tollimaksuta. Õige koht leiti Salski linna lähedal, umbes 100 km Eesti-Haginskist.

Seattle'i linna jäi ühistu juriidilise õigusega agent, kes ostis kokku ja vormistas põllutöömasinate ja muu vara Venemaale saatmist. Saadeti-sed tulid kuni 1937. aastani, mil tühistati antud õigused ja suleti piirid. Rahastasid tehnika ostmise ja saatekulud ühistu toetajad immigrandid.

13. oktoobril 1922 saabus kohale esimene grupp, kel oli kaasas 3 traktorit ning muid põllutööriistu, seemnevili ja toidumoon. Algus oli raske, vett tuli vedada vaatidega 10 km kauguselt. Et alal hoida toidu-vara ja seeme, tuli rohkesti hävitada närilisi – suslikuid ja põldhiiri. Kaevati muldonne. Talvel vaevasid külmetustõved, kevadel ja suvel malaaria.

Ühisel nõul pandi kommuuni nimeks „Kommuun Sejatel” (e.k. kül-vaaja), sest vene „sejatel” sarnaneb Seattle'i linna nimega.

Põhikirja järgi võisid kommuuni astuda ka Nõukogu Liidu kodanikud, makstes 100 rubla sissemaksu. Töötades teatud katseaja, tegi üld-koosolek lõpliku otsuse. Kuid juba 1930. aastatel ignoreerisid kohalikud võimud põhikirja, saatsid kommuuni sõjaväest tulnuid ja lastekodukas-vandikke. Kommuunil olid kohustused riiginormi täitmiseks: viljanorm künnipinna pealt, lihanorm kariloomade arvu pealt jne. Kuid neil ei tehtud aidad tühjaks nagu kolhoosides. Ülejäänud toodangu nad turus-tasid Salskis oma kaupluses, isegi Doni-äärses Rostovis. Suurt kasumit andis loomakasvatus, mesindus ning korralikud puuviljaaiad. 1930. aasta puhas sissetulek tõusis 500 000 rublani. Selle rahaga osteti kohalikke põllutööriistu ja muud vajalikku.

Enne kollektiviseerimist kohalikud võimud kommuuni ei puutunud, sest oma toodangut turustada oli kasulik. Kuid neile oli ka selge, et see pole kommuun, vaid ameerikalik farm, kus töötavad Ameerika ko-danikud. Pärast kollektiviseerimist seda farmi ei võidud säilitada: ta oli

● Ratastraktor „Ol'pul” toodi Ameerikast. Järelhaagis on kommuunis kokku monteeritud.

väga ohtlik näide mõistlikust põllumajandustegevusest. Tehti katse muuta kommuun kolhoosiks, kuid üldkoosolek lükkas selle katse enamushääletusel tagasi. Mõne päeva pärast olid välja saadetud kõik ägedalt kolhoosi vastu hääletanud. Siis tuli aeg, mil üldkoosolekul vaid arutati, mis nime anda kolhoosile. Üksmeelselt sai selleks Stalini-nimeline kolhoos.

● Mälestusi äratavad ka templijäljendid.

KOMMUUN „KOIT”

Kommuun „Koit” asus „Külvajast” umbes 150 km kaugusel. Selle kommuuni organiseerisid eestlased, kes tulid Ameerikast Eckill'i linnast. Algul edenes kommuun ilusasti, kuid valitsus andis korralduse, et tuleb majandisse vastu võtta kohalikku rahvast. Kuid need ei maksnud oma osa majandi aluskapitalisse. Vanad hoiused sulasid aga kokku. Ameerikast midagi juurde ei saanud ning majand hakkas allamäge minema. 1929–1930 tuli sealt osa eestlasi „Külvajasse” üle.

1934. aastal võttis kommuun „Koit” vastu kolhoosi põhikirja ja ta nimetati ümber kolhoosiks „Punane Koit”.

Seega eksisteeris kommuun „Koit” 11 aastat.

1921

Anton Strömi päevikust loeme: 21. märts. Kevad on käes. Novembris oli veel lootust, et vaatamata hilisele külvile lõpmata vihmade tõttu, talivili jõuab enne külma idaneda. Kuid põldudel ei olnud lund ja talve jooksul teda oli nii vähe, et kevadel sori oli kuiv. Muret teeb kõva tuul ja kuivad ilmad. Looma toit on otsas ja täna esimest korda läks kari välja, kuigi karjamaal rohtu veel ei ole.

Anton Ström. 29. märts. Päikesepaistelised soojad ilmad. Rahvas põldudel künnab ja pannakse maha kartulaid.

Anton Ström. 2. aprill. Kuumad vaiksed ilmad. Lõpetasime suvivilja külvi 4 dessatinil.

Anton Ström. 14. aprill. Selge ilm ja põhja tuul. Külvasime odrad, läks 5,5 kotti.

Anton Ström. 22. aprill. Ilm ei muutu, kuiv ja ida tuul. 19-ndal lõpetasime maisi külvamise, eile külvasime sorgo ja panime maha kartulad ja arbused.

Anton Ström. 27. aprill. Külv on lõpetatud, kuid vihma ei tule.

Anton Ström. 15. mai. Väga kuiv, puhub kõrvetav ida tuul. Talivili juba hävib, suvivilil veel peab vastu. 12-ndal ja 13-ndal sõitsime Soola-järvele ja tööme välja Mariaga 126 puuda soola. Väsisime nii, et veel tänagi tundub. Kõikse aeg kastame kurke, nad juba tõusid ülesse.

Anton Ström. 20. mai. Puhub kõrvetav ida tuul, isegi hommikul varjus on 25–27 °C. Talivili on juba lootusetult otsas, hea vihm säästaks suviviljad, kuid kohati on ka nemad kuivanud. 17-ndal külvasime ümber sorgo idanenud seemnetega ja arbused. Igasse pesasse kallasime 2 toobitait vett.

Oli käes ikaldusaasta. Kuid küla elu läks ärevaks mitte ainult aimates

seda ohtu. Üha tihedamini tulid teated „roheliste“ (Valge armee jäänused, kes peitsid end enamasti Manõtsi-äärsetes pilliroogudes) röövkäikudest küladesse ja aktivistide tapmistest. Küla parteirakuke tegi suurt kihutustööd, et suurendada „Eri üksuse“ koosseisu, kuid enamasti hiiliti kõrvale. Üks esimesi, kes vabatahtlikult astus üksuse koosseisu, oli 17-aastane Karl Tomberg. Ta sai vintpüssi ja nagaani ja seitsaadik osales kõigis banditismivastastes operatsioonides.

Talvel peitsid „rohelised“ end enamasti rikaste kalmõkkide juures hutuunides (kalmõkkide külakesed), nüüd suvel Manõtsi-äärsetes pilliroo-alades, kus oli võimatu neid leida. Esimest korda ilmusid nad Eesti-Haginski 22. mail. Seltsimajas oli õhtul koosolek, kõnedega esinesid Leningradist saadetud eesti kommunistid Vares ja Arakas. Peale kõnesid algasid tantsud ja siis kargasid sisse, paugutades lakke, tundmatud, nõudes kommunistide väljaandmist. Eesriide taga püüne peal laua taga veel arutati midagi, kui kuuldusid paugud ja kisa. Vares ja K. Tomberg kadusid tagauksest. K. Tomberg seletas, et tal ei olnud relva kaasas ja läks seda tooma. Arakas peitis end püünealusesse ruumi. Külanoukogugu liige Aleksander Kippel ja miilits Ganza tulid eesriide tagant välja ja silmapilkselt tabasid neid kuulid.

Alide Ström. 23. mai. *Täna on Kiple Aleksandri matmine, keda rohelistel eile öösel seltsimajas maha lasivad. Kui ma seda kuulsin, nagu tarretasivad kõik hääled minus peale ühe ainsa, mis surmast kõneles. Kui lühikene võib inimese eluiga olla, kui järsk tema surm. Sa ei tea, millal see tund tuleb. Ja kõik jääb maha, midagi sa ei saa kaasa võtta.*

Anton Ström. 28. juuni. *Valus on vaadata hävinud põldusi, vähe, kel on lootust seemned tagasi saada. Näljaseid teistest küladest ringleb igal pool.*

Anton Ström. 3. juuli. *Õhtul tõusis pilv, kuid varsti kadus Manõtsi taha. Kummaline, et siiani ei ole vihma. Kuumus on nii suur, et toas on nagu saunas. Täna korraldasid Eestisse opteerijad lahkumispeo, kokku tuli palju rahvast.*

Anton Ström. 4. juuli. *Algasime viljaniitu. Kurb on vaadata – villi vaksapikkune ja kõrs tühi. Kartulad ka kuivavad, all pole midagi. Toodi teateleht, et on tarvis norm – 3 naela villa – täita, kaks lammast juba viisime ära.*

Vaatamata ikaldusele tuli „prodrasviorstka“ (sunduslik põllumajandustoodete norm) täita: viljanorm künnimaa pealt, lihanorm loomade arvu pealt, või, munade ja villa normid. Peale vilja katsuti sel aastal teised normid täita, sest kellelegi ei meeldinud läbiotsimised. Kuid vilja otsiti ja kui peidupaik leiti, viidi viimse terani ära. Heinamaalt ei olnud ka

midagi niita. Sügise poole korjati põldudel loomatoiduks purjakat, kõrget kuivanud okkalist rohttaime, mida harilikult söövad kaamelid. Korjati kokku kõik aganad ja põhuraasud. Sellest oli vähe, loomi tapeti, müüdi ja vahetati vilja vastu Kaukaasia piirkonnas, kus ikaldust ei olnud.

Sügisel pani Juhan Juudas käima oma saras naftamootoriga töötava lihtsa veski. Karu veski oli rikkas ja konkurentsi ei olnud. Töötasu võttis ta ainult viljas. Nii korjas ta kokku hulganisti vilja. Talvel ja kevadel, kui kõigil peenike käes oli, vahetas Juudas oma vilja kuldraha ja muude väärtesemete vastu. Motorist oli veski juures K. Tombergi isa, kes ühtlasi koos teiste sulastega olid peremehe vara valvurid. „Rohelised“ üritasid talve jooksul mitu korda Juudast paljaks röövida, kuid see neil ei õnnestunud. Valvurid olid relvastatud ja valvsad, sest see töö toitis neid sel raskel ajal. Kui neile osutati vastupanu, bandiidid tulevahetusse ei astunud. Kaks korda üritati kinni püüda Revkomi sekretäri Lembit Pärna, kuid mõlemal korral põlnud teda kodus. Teisel korral rööviti paljaks ta isa, viidi ära riideid ja hobused.

Sellest aastat peale hakkasid ajalehes „Edasi“ ilmuma artiklid Eesti-Haginski küla elust. Mõnikord olid autorid anonüümsed või varjuni-medega, mõnikord avaldasid oma nimed. Need artiklid räägivad tolleaegsest keerulisest elust külas paremini kui mistahes mälestused, nad on võrdsed päevaraamatutega. Kuid aja jooksul sattusid autorid poliitorganite mõju alla ja valgustasid paljusid sündmusi võõriti.

Arman Tuul. „Edasi”, 13. august. Eesti-Haginskis on praegu asunikke 985 inimest, kes kõik enamasti Tallinna ja Pärnu maakondadest pärit... Asunikud on kõik jõukad... Valge Eesti opteerimiskomisjoni agentide kihutustöö tõttu on siinsed asunikud kõik endid Eesti kodanikeks opteerinud. Eestimaale minemise tung näib õige suurenevat. Nõukogu asutustes töötamisest hoiduvad asunikud kõrvale. Maikuu keskepaigas on siin Eesti seksiooni esitajate korraldusel asunikkude koosolek, kuhu olid ilmunud enamasti kõik küla elanikud. Koosoleku ajal aga ilmusid äkki bandiidid, piirasid koosolekuruumi sisse ja nõudsid kommunistide väljaandmist. Teistel seltsimeestel läks korda peitu pugeda, kuid kohalik täidesaatva komitee esimees ja militsionäär, kes peiduurkast välja tulid, lasti bantiidite poolt silmapilk maha. Seepeale kadusid bandiidid. Oli selgesti märgata, et küla elanikud olid juhtumuse vastu ette valmistatud ning aitasid bandiitidele kaasa. Ei tahaks uskuda, et meie asunikud alles nii madalal tasemel seisavad, kuid tegelik elu annab selleks kindlaid tõendusid. Venemaal olevad Eesti asunikud kiruvad nõukogude võimu ja süüdistavad seda mitmesuguste puuduste pärast, kuid nad ei suuda veel aru saada, et nad ise on puuduste ja väärnähtuste juures kaasaitajad. Eesti asunikud peaksid ükskord juba

aru saama, et nende eneste kohus on nõukogu võimu ülesehitavast tööst osa võtta ja alalise nurisemise asemel loovale tööle asuda. Need aga, kes seda ei taha, mingu kõige suurema rahuga sinna, taevani ülistatud Eesti härrasriiki ja ärgu takistaga siin neid, kes tahavad töörahvariigi ülesehitavast tööst osa võtta...

Anton Strömi päevikust. 13. juuli. *Täna külast sõitsivad ära esimesed optandid, kes tellisid Torgovajas vagunid.*

Külast lahkusid kõik kõsterkooliõpetajad: Eduard Volt perega, Jüri Lossmann, Klements ning külaelanikud Juhan Saar, Aleksander Aru, Tobrus perega, Jaan Kippel, muusikamees Joosep Saar, Linda, Juuli ja Julianna Kurkused ja veel mõned.

Saare Joosepil jäi maha pruut Maria Tubi, kes pidi järele sõitma niipea, kui Joosep on ennast sisse seadnud. Kuid Joosepil avanes võimalus minna õppima Stokholmi konservatooriumi. Abiellumine lükati edasi. Kahe aasta pärast lõpetas Joosep konservatooriumi dirigendina. Ta hakkas tööle naiskoorijuhina. Ja nüüd vastas Maria Joosepi kutsele sõita tema juurde ja abielluda, et ta on vaid talutüdruk ja ei sobi enam talle naiseks.

Kirjavahetus kestis kuni 1928. aastani, mil suleti piir. Tuli kollektiviseerimine. Näljaaastal 1933 töötas Maria 5 km kaugusel külast brigaadi kokana. Sel suvel levisid ümbruskonnas haigused, tüüfus ja külmatõbi. Oli haigeid ka brigaadis, kuid kedagi koju ei lastud. Ka Maria haigestus ja pidi töötama niikaua, kui varises kokku kõrge palavikuga. Ta suri kolme päeva pärast kodus.

Ligi 40 aastat läks mööda, enne kui Maria õde Alide asus elama Paide linna tütre juurde ja hakkas otsima Saare Joosepi jälgi. Varsti leidiski tema tütre. Joosep oli abiellunud. Sündis tütar, kuid naine suri. Saksa okupatsiooni ajal teel Tallinnast Tartusse Joosep külmetus, jäi haigeks ja suri. Tema tütre Aili olid kasvatanud üles sugulased.

Anton Ström. 23. juuli. *Lõpetasime talvilja rehepeksu. Nelja desatini pealt saime kaks kotti vilja pooleks haganatega. Ja see on kõik meie saak. Näib, et nüüd on käes meil see, mis oli kevadel venelastel.*

Anton Ström. 29. juuli. *Ikka veel kurnav kuumus. Kõögivilja peenardelt ei ole loota midagi. Peaaegu kõik riisuvad oma maalappisi, et korjata purjakaid loomadele talveks.*

Anton Ström. 1. august. *Eile, pühapäeval, tuli käsk ja käisime koolimajas alla kirjutamas paberitele ühinemiseks Kalmõkkia auto-noomiaga.*

Ühinemise võimalust Kalmõkkiaga uuriti juba eelmisel aastal. Kõigil olid suured maksud peal ja väljapressimiskomisjonid töötasid Stavropoli kubermangus agaralt. Kalmõkkias seda ei olnud, suured tühjad maa-

alad võimaldasid peita karjad ja ka põllumaa. Ka komisjonid olid veel algseisus. Ja nüüd lootsid jõukamad karjapidajad üleminekuga vabaneda maksudest, mis laastasid küla. Niisiis saadeti hääletamise protokollid Stavropoli kubermanguvalitsusele ülemineku kinnitamiseks. Kuid nii lihtsalt see ei käinud, taotlus saadeti Moskvasse. Saksa küla elanikud hääletasid samuti ühinemise poolt Kalmõkkiaga. Kalmõkkia oblasti valitsus oli nende kahe küla taotlusega väga rahul, sest autonoomia sai oma valdusesse kaks suurt arenenud rikast küla ja omalt poolt põhjendas ühinemist sellega, et nende küla maad olid sügaval kalmõkkide maa vahel. Selle kohta ilmus ajalehes „Edasi” anonüümne, Skorpioni hüüdnimega artikkel:

„Edasi”, 18. detsember. „Nutikad mehed” tahavad minna Kalmõkkia oblasti valitsuse alla, sest seal olevat maad poolrohkem ja maksud kergemad. Tegelikult on kalmõkkidel veel kõik maksuvõtmise aparat algseisus ja seepärast on kergem varjata külvipinda ja loomi. Sm. Ström katsus seda koosolekul seletada, aga „nutikad” naersid habemesse.”

Aga nüüd, sügisel, koputas nälg peagi iga asuniku uksele ja igaüks otsis oma väljapääsuvõimalust. Reinhold Ström, Antoni isa, läks loomakarjaga Kaukaasia Tereki rajooni, et nad tulusemalt vahetada vilja vastu. Sepp Gustav Tomberg üritas kaks korda sõita riideid vahetama, kuid mõlemil korral sattus röövlite kätte ja tuli tühjalt tagasi. Teda päästis näljasurmast see, et Juudas palkas ta oma veski juurde motoristiks.

Alide Ström. 2. august. *Olin üksi kodu. Anton sõitis koos teistega meile poisuga leiba vahetama riide vastu. Võttis kaasa 7 arsiini (1 arsiin = 0,71 m) villast värvitud riiet, villase voodikatte, villase suurrätiku, ühe pargitud lehmanaha ja minu ülikonna. Lootsime saada 30 puuda vilja, kuid tõi vaid 17. Kuidagi peab kevadeni läbi saama.*

Anton Ström. 9. august. *Kuumus, tolmu tormid. Kolme perega niitsime suviviljad, kuid ka siin tühi kõrs.*

Anton Ström. 16. august. *Täna saime esimese kurgi uusistutatud peenralt, kuid käed võtab ära vee tassimine kaevust.*

Anton Ström. 19. august. *Koledad ilmad, ööd ja päevad tuiskab mulda. Hakkasin rendimaalt vedama purjakat. Öö olen seal ja hommikuks toon koorma. Eile öösel varastati Tubidel hobused, jäi üks kolmeaastane ja varss.*

Alide Ström. 23. august. *Öösel ometi oli vihm, kuigi see enam midagi ei muuda. Täna asutakse pikale teele Livooniasse vilja otsingule. Ka Anton sõidab ja mina väikse Antuga jään jälle üksi. Andsin talle kaasa kõik väärtusliku, mis meil oli – hõbe raha, kuld sõrmused...*

Alide Ström. 30. august. *Öösel tallasid loomad kõik meie kurgid... Küla täis viljaotsijaid, annavad 11 arsiini villast riiet 3 puuda vilja eest.*

Rahaga 1 puud maksab 1 kuld rubla või 10 hõbe rubla, Soveti rahaga 75–80000.

Alide Ström. 2. september. Kõige raskem aeg, mida oleme läbi elanud. Emilia on suremas. Üheksa päeva tagasi tal sündis poeg... Enne sünnitust algas tal verejooks, mis kestab siiani. Meie ei saa seda peatada... Õhtul jäi nõrgaks ja hakkas sonima...

Alide Ström. 13. november. Raske südamega ja täis valu kirjutan need read. Nad elasid ja enam ei ole... Emilia suri oma elu tähtsamal ajal, kui valuga tuli ilma uus hing ja ta emarind oli teda vastu võtmas... Ka Salme pidi peale pikka rasket haigust jätma kõik, mis tal kallid oli. Ja laupäeval, 28. oktoobril vabanes ta hing.

Alide Ström. 31. detsember. Vana-aasta öö. Kõlas esimene kirikukella löök vaikselt külmas õhus. Hing on tühi... Kui kutsumata nälg sunnib vaeseid, unustades häbi, kerjata, ja need, kes suutsid korjata nii palju vilja, et loodavad läbi saada uueni, keeravad selja või pahameelega annavad seisvatele ukse taga... siis varsti armu ei anta. Läksime Mariaga surnuaeda. Pilvede vahelt paistis punakas Kuu. Lund on palju, ainult ristid paistavad. Nad tulid elusatena meelde, palvetasime neile hingerahu, laulsime jõululaule. Kostis uuesti kirikukella löök, ruttasime kirikusse. Kirik oli rahvast täis. Laulda ma ei saanud, kurgus olid pisarad. Kurvalt möödus see õhtu kodus.

1922

Banditismi vastasel eriüksusel ei õnnestunud kuidagi tabada bandiite. Nad ilmusid kohale, kui röövkäik oli sooritatud. Kuid veebruaris õnnestus Romanovkas sisse piirata ja hävitada 15-meheline röövsalk. Surma sai üks miilits ja kaks sõdurit haavata. Sest saadik vähenes banditism ümbruses tunduvalt. Viimasena langes nende ohvriks Friedrich Kuuts, parteirakukese sekretär, kes tabati voodist, lohistati küla keskpaika ja tapeti. Suvel hävitati viimased salgad, kes peitsid end Manõtsi pilliroogudes, pannes pillirood põlema.

Saabus kevad, valmistuti põllutöödeks, kuid tööloomi oli vähe, paljudel ei ühtki hobust. Neil põldudel, mis jäid kündmata, tõusis üllatuseks eelmisel aastal külvatud seeme. Riik jagas kehvikutele maisiseemet, kuid enamasti tarvitati see toiduks. Ka sel kevadel oli külas tüüfuseja sarakihageid.

Anton Ström. 4. märts. Käes kevade ja vaja uue jõuga hakata tööle. Kõik loodavad rikkalikule viljasaagile, sest nii suurt lumevett põldudel ammugi ei ole olnud...

Alide Ström. 2. aprill. Mõtlen näljale ja viletsustele, mis ka meieni jõudsid. Iga päevaga suureneb näljaste arv uste taga. Kellele annad

● Eesti-Haginski algkooli lõpetajad 1925. aastal. Ees: Eduard Õunapuu, Johannes Tomberg, Linda Mäll, Kaarel Ottents, ?. Istuvad: Amanda Pöder, Leeni Lust, õp. Anton Ström, õp. Gir-linskaja, õp. Aleksander Ingelberg, Alma Seibe ja Adele Mäll. Seisavad: Elmar Pärn, Mari Melikov, Ella Tomberg, Arnold Tomberg, Alma Ingelberg, Evald Perkot, Leeni Reinson ja Elmar Pöder.

ehk kellele ütled ära?... Kui omal viimne käes. Aga siiski meil veel süüa on... Täna hommikul suri väike Albert, Miili poeg. Kaua ta vaeseke heitles, pisar veeres silmist, siis teine... Praegu jooksis Juku meile, et nende Antu on surnud. Jälle üks haud. Täna on teine ülestõusmise püha, peaks rõõmus olema, aga kurvad, ülimalt kurvad on need pühad..."

8. mail sõitis Albert Spirke, Emilia mees, kes kaotas naise ja poja, tagasi Eestisse.

Alide Ström. 24. juuni. *Istume laua taga, sööme värsket sibulast hapu koorega ja valge leivaga, peale rüüpame rasvast hapupiima, just keldrist toodud. Kas see nii jääbki ja meid ei puuduta nälg?*

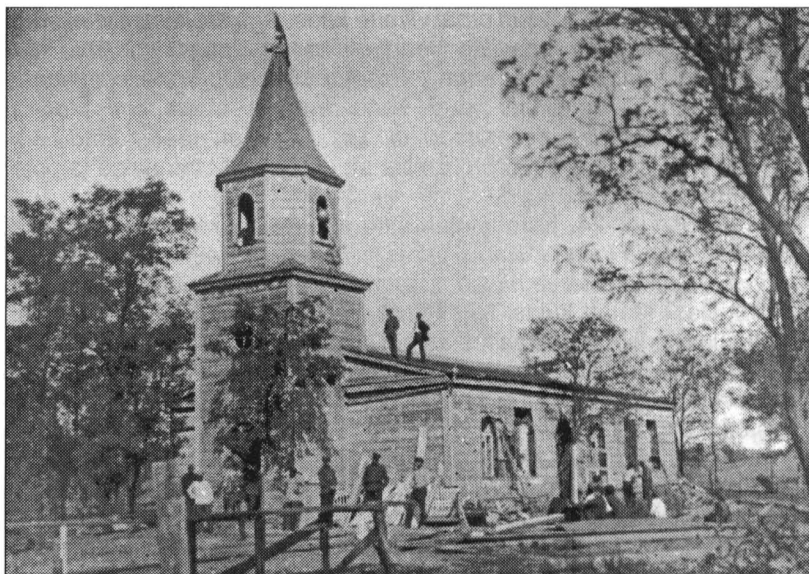
Seniajani töötas külas Tarbijate Selts, kes oma liikmeid varustas linnakaupadega ja turustas linnas põllumajandustoodangut. Suvel kutsuti kokku seltsi üldkoosolek, kus eelmise aasta aruande kõrval oli kavas muuta seltsi nimi ja selleks nüüd sai Integraalne Kooperatiivi Ühistu (IKÜ).

IKÜ tegevusprogramm jäi endiseks, samuti koosseis (majandus-, haridus- ja kultuuriosakond). Esimeheks valiti kooliõpetaja A. Ström. Liikmeid tuli juurde, sest ühistu kaudu sai vähimate kulutustega muretseda vajalikke linnakaupu. Kuid kultuurielu pärast kultuuritegelaste opteerimist endisel tasemel hoida oli võimatu. Pealegi sekkus selle tegevusse üha rohkem poliitosakond, kes varsti kõigi ringide töö oma alluvusse võttis.

1923

Algas NEP-i ajastu. Pärast normitaitmist võis oma toodangut vabalt turustada ja põllumaad suurendada. Et vähem silma paistaks, hakkasid jõukamad külast endisele rendimaale elama asuma 5–10 perekonna kaupa. Mõne aastaga kasvasid need väiksed külakesed jõe või metsatuka kõrval ilusateks asulateks puuvilja- ja viinamarjaaedadega. Tärkas lootus taastada majanduslik tase ja rahulikult oma tööd teha ka uue valitsuse all. Kuid rahulik olla oli siiski raske.

Alide Stöm. 28. veebruar. *Täna on palvepäev. On tundmus, kui ei olekski täna püha. Laubaõhtu kella ei löödud, täna kirikut ei olnud. Ja võib olla ei saa ilmaski kiriku minna. Kirik pitseeritakse kinni, keegi ei jõua seda maksu ära maksta, mis peale pannakse. Köster ütles lahti, ka tema hägab maksu koorma all. Tagasi opteerimise tuhing on käes, kuna opteerimise aeg novembri kuul lõppes ja väljasaatmine algab. Pole veel täielikku teadet valitsuselt saadatud väljasaatmise kohta ja sellepärast tormavad kõik optandid tagasi opteerimisele. Keegi ei kuulnud õigel ajal sõna, arvasid, et kes neid siit välja saab ajada. Kuid nüüd on igaüks hirmul väljasaatmise pärast.*

● Kirikutorni lammutamine ja kiriku ümberehitamine koolimajakaks 1929. aastal.

Meie pole endid opteerinud ja väljasaatmist pole karta, ema on haiglane ja ütleb, et seda reisi välja ei kannata – lubab meie juurde jääda.

Aga on õudne tunne, kui mõtlema hakkad, et kui ärasõit tõesti algab ja küla jääb eestlastest tühjaks. On ka neid, kes nagu meiegi ei opteerinud, kuid vähe, arvatakse 65 hinge. Mul on alati kurb, kui sellepääle mõtlema hakkad, missugune küla elu oli – ja nüüd? Näib nagu oleks küla elu oma hiilguse, oma õitseaja ära elanud, kus kõik meie haritlased kodu juhtusid olema ja püüdsid selgeks teha, mis vahe on haritlase ja harimata vahel. Ja kui nad kadusid, sai vanadele kui ka noortele selgeks, keda nad olid kaotanud. Kes näitab nüüd eeskuju meie noorsoole? Joobnud peaga tullakse pidule ja tantsitakse neidudega pidusaalis.

Alide Ström. 24. november. Täna on Kadri õhtu. Seltsimajas on näokatte pidu. Olen lastega kodu. Vaatasin täna postipealt toodud Saare Joosepi saadetud tänavu Eestimaal ära peetud laulupeo segakoori pilte, kus Joosep piduperemees oli...

Alide Ström. 16. detsember. Siis tänase pühapäevaga lõppes meie

küla uue kõstri esimene jutlus. Kohe pühapäeva tundmus oli, kui kirikukell lööma hakkas.

Alide Ström. 27. detsember. Kolmas jõulupüha õhtu. Esimesel pühahal oli seltsimajas draama „Movsi ema”. Oli liigutav mäng, ma nutsin... Eile õhtul olime Agerikudel laste peol.

Opteerimise tähtaeg oli läbi. Ühel päeval tuli külasse volitatud ametnik Stavropolist, näitas ette valitsuse eeskirjad, pakkis kõik opteerimiskomitee paberid, pitsatid ja templid ning lahkus külast. Ja olidki jälle kõik selle riigi kodanikud.

1924

Alide Ström. 5. jaanuar. Siis nüüd on juba 1924. aasta. Nii ruttu. Oli porine õhtu. Käisin kirikus. Sää! tuletati armsaid meelde, kes sää! kaugel, teinepool piiri lõpmatuses lehvivad. Nutsin oma armsaid taga.

Aasta algul oli kooperatiivi üldkoosolek, kus aastaaruandega esines A. Ström. Kuigi aruanne oli pikk, on huvitav selle põhjal jälgida kultuurielu langust ja tekkinud probleemide lahendamata. See aruanne on säilinud Strömi isiklikus kogus.

ARUANNE

Eesti-Haginski Integraal-Kooperatiivi Ühistu teise aasta tegevusest 1. jaanuarist 1923 kuni 1. Jaanuarini 1924.

1. Juhatuse tegevus.

Ühiskondlik tegevus viis meid tunduvalt edasi. Ühistu kaubandusosakond on saanud jalad alla ja sai tunnustuse elanike seas, nii ka kõrgemais juhtivates selle liikumise ringkondades. Aga kultuuriosakonnal ei ole sääraseid saavutusi, vastupidi – tagasimineku. Aasta jooksul kultuuri osakond ei pidanud kinni vastuvõetud tööplaanist ja tema täitmisest, võib olla ka seetõttu, et eelmised ikaldusaastad rikkusid kõik kavatsused. Suurem osa kavatsust tööst jäi paberile ja selles on ka meie, juhatuses süü, sest ei suutnud töötada terve jõuga. See tuleneb juba pealiskaudse pilgu alusel vaadates juhatuses tegevust. Juhatus ei suutnud isegi oma koosolekuid õigel ajal pidada, mida näitavad arvud: aasta jooksul oli juhtkonna koosolekuid 6, vähem kui eelmisel aastal, üldkoosolekuid 6, neist 5 esimesel poolaastal. Arusaadav, et nii madala taseme organiseerimistööga juhtkond ei olnud võimeline täita neid suuri ülesandeid, mida otsustati üldkoosolekul mineval aastal.

Nõrga organiseerimise tõttu ei täidetud ka neid ülesandeid, mis ei nõudnud suuri jõupingutusi. Mõned juhtkonna liikmed töötasid omapäi ja seega on võimata luua kord.

Kui nüüd vaadata juhtkonna tegevust põhjalikumalt, siis selgub:

1. Vilja külv ehitustööde jaoks, mida lootis juhtkond, ei andnud

tulemusi. Vilja seemne peale on raisatud 62 puuda nisu, millest kadus peale tuulutamise 6 puuda. Sügisel osakond sai 5,5 kotti mittekonditsioonset vilja. Nii et oodatud kapitali ehitamiseks ei saanud ja läks raisku ka see, mis oli.

2. Raamatukogu täiendamiseks on kulutatud rohkem ettenähtust lootuses, et raamatukogu ja lugemistoa liikmemaksud toovad sisse rohkem ettenähtust. Kevadel soovisid saada haridusseltsi liikmeteks 78 inimest, lugemistuppa – 84. Aga liikmemaksu haridusseltsi maksid 31 ja lugemistoa – 39 inimest.

Ja kui kevadel olid head väljavaated viljasaagile, ühistu otsustas juurde osta rohkem uut kirjandust raamatukogusse. Venekeelseid raamatuid sai ostetud 42–51 rbl. 30 kop. eest, eestikeelseid 343 raamatuid 348 rbl. 94 kop., kokku 395 rbl. 04 kop., millest osa ei ole veel kooperatiivile ja pookijale ära makstud. Kuid selle poolest ühistu tegevust võib lugeda rahuloldavaks, sest raamatukogu tellis uusima eesti kirjanduse, mida praegu enam tellida ei saa, sest piir pandi kinni. Kuid kahjuks juhatus ei suutnud koostada komisjoni, kes kiires korras oleks võtnud arvele need raamatud. Kevadel seda tööd proovis algata osakonna juhataja A. Ström, kuid selgus, et kõige parema sooviga tal selleks aega ei olnud. Siis jätkas seda tööd sügisel ja talvel sm. U. Reinok, kuid töö on üldse selline, et üksi toime ei saa, kui ei pühendu sellele tööle täielikult. Nii siis praeguseks on arvele võetud ainult 800 raamatut ja jäi veel 300–400, neist paljud pakid veel lahti tegemata. Sellepärast ka raamatukogu on peaaegu alati suletud. Juhatuse liikmed olid sunnitud raamatuid välja andma pookimata ja ilma arvesse võtmata. Lugejate süü on, et palju raamatuid on kõlbmatud. Nii et, nagu näete, ka selles tähtsas asjas, vaatamata saavutatud edule, uuel juhtkonnal tuleb palju tööd teha.

3. Sugugi parem ei ole lugu lugemistoaga. On tellitud ajalehti: „Edasi” – 1 eks., „Säde” – 1 eks., „Oras” – 1 eks., kõik aastaks. Pooleks aastaks „Pravda”, kolmeks kuuks „Bednota” – 1 eks. ja aastaks 1 eks. „Krestjanskaja gazeta”. Suvel lugemistuba oli suletud koos raamatukoguga ja ka sügisel mitte alati avatud, sest puudub korrapidaja ja ainult koosolekute ajal võis lugeda ajalehti. Ei ole korraldatud ka lugejate arvestamine ja üldse lugemistoast ei saa selget pilti, sest seda ei ole, oli ainult teatud kogu ajalehti ja ajakirju, mida vähesed saavad lugeda. Ainult peale jõulude juhatus hakkas suurema jõuga otsima eramaja lugemistoale ja raamatukogule, sest ilma kindla kohata seda tööd ei saa teha. Osaliselt see juhtus ka sellepärast, et rajooni nõukogu poolt hakkasid laekuma vähesed rahad lugemistoale ja et neid ära kasutada, oli vaja luua paremad võimalused nende tööks. Ruumid rentisime Mälle Jaa-

gupi majas 36 rbl. eest aastas, kuid veel raamatute inventuur ei ole lõpetatud ja raamatukogu on võimata avada. Uuel juhatusel tuleb esmajoones pöörata tähelepanu lugemistoa avamisele.

4. Haridusseltsi osalemises väljaspool küla võib märkida osavõttu 50 aasta pidustustest Livoonia eesti asunduse asustamisest, kus osalesid sm. Reinok ja A. Öunapuu, kes olid saadetud juhatuse ja isetegevusringide poolt.

5. Ringide tegevus. Kevadel loodud ringidest paljud, nagu lugejate ja põllutöö, juhatajate puudusel jäid ainult paberi peale. Spordi ja poliitiline ring uinusid samuti juhatajate puudusel taliunne. Pidustuskomisjon, kes oli valitud, et aidata näiteringil muretseda mööbel, osaleda lava kavandamisel ja üldse pühade-eelsetes ettevalmistustes aasta jooksul kordagi kokku ei tulnud, milles kõige rohkem peab süüdistama juhatust, kes ei võtnud vaevaks kutsuda kokku kas või esimene loomiskoosolek. Teisest küljest, ei olnud vajadust luua eri komisjoni, oli vaja lihtsalt rohkem tähelepanu pühendada näiteringile, et ta tunneks üksmeelsust mitte ainult lavastamise eel, vaid alaliselt, et tunneks alatist toetust ja abi lava ettevalmistamisel, mis on tähtis näitemängu õnnestumiseks. Näitering aasta ringi vaevles alalise juhatuse puuduse tõttu, mis ei soodustanud noori astuma näiteringi ja ei tõstnud huvi näiteringi töö vastu. Ja siiski aasta jooksul näitering korraldas 10 õhtut, näitemängudega 3 korda, segaprogrammiga 6 korda ja kontserdiga üks kord.

Esitati näitemängud: Heino Anto „Millal vaibub torm”, Andersen-Nekse „Dangari loss” ja A. Kitzbergi „Oma maalapike”, üheaktiline õhtu, kus esitati L. Engelsi draama „Tormi kell” ja E. Antoni naljalugu „Suudlus”. Piduõhtutel segaprogrammiga näitering esines M. Metsanurga „Uues korteris”, Orgussaare „Hullu Antsu abil”, Anska „Ohtlikus korteris”, „Päev enne revolutsiooni”. Näiteringis osales 32 inimest, neist 19 meest ja 13 naist. Tasulisi õhtuid oli 10, neist üks Oktoobrirevolutsiooni päeval.

Tasulisi õhtuid külastas kokku 1369 inimest, s.t. igal õhtul 137 inimest. Kõige rohkem külastajaid oli Oktoobrirevolutsiooni pühitsemisel – 220, kõige vähem 5. juulil – 23 inimest. Näitemängusi vaatas keskmiselt 161 inimene, kõige rohkem üheaktilistel näitemängudel – 181 inimest. Neist õhtutest on saadud tulu 217 rbl. 46 kop., millest 25 rbl. 29 kop. on külaliste võlad. Keskmise kasum näitemängudest on 24 rbl. 16 kop., eelmisel aastal – 32 rbl. 50 kop. Kõige rohkem tõi sisse näidend „Kui vaibub torm” – 41 rbl. 40 kop. Kulutused lava kujundamisele ja näitlejate grimeerimisele aasta jooksul olid 28 rbl. 46 kop., valgustuse peale kulutati 8 rbl. 05 kop., nii et puhas kasum on 180 rbl. 95 kop. Kuid nagu enne öeldud, näiteringi alalise juhataja puudus mõjutas külgetõmbet ringi tööle. Siiski ring tegi suure töö, mida peab

meeles pidama, sest see on tehtud ilma juhatajata. Ringi koosseis ka suurenes 27-est kuni 32 liikmeni.

6. Muusika ja laulukoorid. Puhkpilli orkester töötas edukalt, kuid laulukoor peaaegu suikus. Peamine oli jälle koorijuhhi puudus. Kuid palju oleneb ka sellest, et noored, peamiselt meessoost, laulukoorist osa ei võta ja kooriproovidel ei käi. Ainult erakordadel, enne pühi, suudeti kokku korjata noori, et harjutada vanu tuntud laule ja nendega pühadel esineda.

Muusika ring, vastupidi, töötas edukalt. Osalemine proovidel oli hea ja tuli ka palju noori juurde. On ostetud mängupille, kuid ka praegu neid ei jätku, et suurendada ringi ja tõsta nende oskust. Kahjuks ei ole võimalust teha nii suuri kulutusi ja lähitulevikus ei suuda juhatus muusikaringi täiendada uute pillidega.

7. Kooliraamatud eesti ja vene keeles kooperatiivi abil on ostetud vajalikus kogus, nii et koolitöö käib paremates tingimustes kui eelmisel aastal. Kooperatiivi abil suutsime avada ka teise järgu kooli kaks klassi. Et koolimaja on meile vajalik, räägib koolilaste arv – esimeses grupis on 13 last, teises 7. Kool praegu töötab kahe kooliõpetajaga, aga järgmisel aastal peab suurenema nende arv, et oleks võimalik avada kolmas grupp. Huvi meie koolile avaldatakse ka väljaspool küla. Saksa-Haginskist käisid uurimas 3–4 inimest tingimusi järgmisel aastal kooli vastuvõtmist. Kui kool on halvasti varustatud. On puudu kõige vajalikumad abimaterjalid ja peamiseks ülesandeks haridusosakonnale on muretseda järgmisel aastal koolile kõige vajalikum. Kui kool jääb meile, siis haridusosakond peab hoolitsema, et kusagil küla lähedal lõigataks koolile 10–15 dessatini maad, kus koolilapsed õpiksid põllutöötegevust, nagu seda nõuavad uued programmid.

8. Rahvamaja. Uue rahvamaja ehituskomisjon ei teinud midagi. Kevadine külv ei õnnestunud ikalduse tagajärjel ja seepärast ehitamisest lähitulevikus ei või olla juttu. Võimalik, et käesoleval aastal tuleb korralik viljasaak ja siis järgmisel aastal on küsimus jälle päevakorras. Sest 1918. aasta direktiivid nõuavad tõsta hariduslik tase, mis meil on seotud juurdeehitisega rahvamajale. Esmajoones nõuab seda haridusosakond, kelle peamine tegevus langeb talvistele kuudele. Puuduvad soojad ruumid proovideks orkestril, laulukooridel ja näiteringil. Puudub ka lugemistuba, kus inimesed koguks lihtsalt suhtlemiseks. Kuid siin on ka teine külg. Meie rahvamaja on ehitatud ilma kindla vundamendita ja madalikul, kus lähedal on maa-alune vesi. Seetõttu seinad on hakanud vajuma, eesotsa sein sissepoole, samuti tagasein. Juurdeehitisega tahame kindlustada tagaseina, kuid küsimus on selles, kas see aitab. Võib juhtuda, et juurdeehitis osutub ilmaaegseks hoo-

nele. Ehk on palju mõistlikum ehitada uus hoone?... Külal ei ole vajaliku ruumi koolile. Kaks klassi on paigutatud üüritud majasse, kus on kitsas ja see ei vasta sanitaarsetele normidele. On ka kooperatiivi kauplus, mille eest vaja maksta 120 puuda vilja aastas, mis kokku teeb 460 puuda vilja aastas ruumide eest, mis ei vasta vajadustele. Ja kui meie nüüd ehitaks ühise jõuga hoone saaliga 300–350 istekohaga, raamatukogu ja lugemistoaga, siis saaksime mugava ja kindla rahvamaja, kus ei oleks karta, et lagi iga minut kukub pähe... Ilma eelarveta on raske nimetada täpne maksumus, kuid minu arvestuse järgi säärane ehitis telliskivi seintega ja katusekividega läheks maksma ligi 5000 puuda vilja, kui küla elanikud tasuta teeks kõik mullatööd ja materjalide kohaleveo... Meie peame looma kultuurikeskuse, kus igaüks oleks võimeline teostama oma annet ja tunneks, et elu on väärt.

Nüüd esitan tuleva-aasta eelarve, kus meie vajadused ja võimalused on arvestatud.

1924. AASTA EELARVE

TULUD

1. Tulud näitemängudest – 15 päeva × 48 rbl.	720 rbl.
2. Liikmemaksud – 100 inimest × 1 rbl.	100 rbl.
3. Maksud lugemistoa kasutamisest – 50 in. × 37,5 päeva × 0,3 rbl.	45 rbl.
4. Raamatukogu liikmemaksud – 50 in. × 1 rbl.	50 rbl.
5. Vilja kasvatamine – 15 dessat. × 30 rbl.	540 rbl.
Kokku	1465 rbl.

KULUD

1. Rahvamaja ülespidamine	30 rbl.
2. Valgustus pidude ja koosolekute ajal	18 rbl.
3. Postikulud	13 rbl.
4. Ajalehed ja ajakirjad	60 rbl.
5. Raamatukogu täiendamine	196 rbl.
6. Kulud pidude ja näitemängude lavastamisel	30 rbl.
7. Muusikaringi kulud	25 rbl.
8. Laulukoori ja orkestri juhataja palk 5 rbl. kuus	72 rbl.
9. Spordiringi kulud	40 rbl.
10. Ühistu liikmemärgid Eestist	20 rbl.
11. Ühistu kapitali suurendamiseks	750 rbl.
12. Koolikulud	121 rbl.
13. Ettenägemata kulud	90 rbl.
Kokku	1465 rbl.

Haridusosakonna juhataja A. Ström
Osakonna liikmed Reinok, Mäll, Agerik

Revisjoni komisjoni otsus: „Aruanne ja eelarve kinnitada.”

Komisjoni esimees Kippel
Liige A. Reinson

Ettepanekut ehitada uus rahvamaja arutati mitmel koosolekul külanõukogus ja kooperatiivi ühistu nõupidamistel ning viimaks tuldi järeldusele, et majanduslik olukord ei võimalda praegu uut hoonet ehitada. Otsustati välisseina taha ehitada ruumid kooridele ja raamatukogule. Tähtsam on ehitada uus koolimaja.

Jaauanuaris saabus külasse teade, et suri riigijuht V. Lenin.

Anton Ström kirjutas 24. jaanuaril päevaraamatus: *Täna tuli kurb teade, et Vene revolutsiooni juht V. Lenin suri 21. jaanuaril. Ka meie külas oli leinarongkäik vallamajast rahvamajani, kus loeti ette telegrammid kaastundega ja puhkpilliorkester mängis leinamarsse. Mustade lippude peale olid kirjutatud valgete tähtedega loosungid, nagu „Suri Maaailma juht sm. Lenin, aga tema ideed on surematud” (vene keeles). Ka mina esinesin kaunis pika kõnega.*

Kuid tema juhtivaks ideeks oli vägivald. Ta tahtis jõuga vabastada töörahva kurnamise ja ebaõigluse ikkest. Kes tunneb kaasa elu ümberehitamisele, peab avaldama au selle enestsalgavale tööle. Vihase kahjurõõmu sosinaga võtsid vastu selle sõnumi, kes ootab endist aega tagasi, kuid nende lootus on asjatu. Ajalugu ei saa tagasi pöörata, ta läheb edasi ja mingi jõud ei peata seda. Lenin täitis tähtsa töo, kuigi oma sihist jäi kaugemale. Ta tunnistas ainult vägivalda võitluses kurjus vastu. Arvatavasti ka tema avastas, et sellest kasvab uus kurjus, millega vaja uuesti võidelda.

Ajaleht „Edasi”, 30. märts. „18. märtsil oli siin Pariisi Kommuuni mälestuseks pidu. Eeskavas olid ilulugemised, musikaalsed ettekanded ja üheaktusega näidend „Hullu Antsu abiga”... Nagu harilikult, oli lõpuks jalakeerutus, mille juures võeti tarvitusele ka vanad Eestirahva mängud. See oli esimene piduõhtu, mis uue haridusseltsi juhatuse poolt toime pandi.”

„Edasi”, 21. juuni 1924. „Ka poliitiliselt on Eesti-Haginski noored arenenud. Esimesel juunil organiseeris poliithariduse osakonna juhataja A. Kurvit poliitgrupi, mis oma tegevust varsti algab. 23. mail tuli asundusse baptist Orm. See usulevitaja suutis aga kolm „lammast” pügada ning pidi varsti jalga laskma.”

Sel aastal käis külas parteirakukese juhatusel kindlajooneline poliitiline kihutustöö, iseäranis noorte seas. Et seda tööd tõhusamalt teha, organiseeriti juulis „eri üksuse” noortest laskuritest komnoorte rakuke ja selle sekretäriks sai Karl Tomberg. Ühes temaga said komnoorteks Aleksander Ingelberg, Feliks Aadovist ja Aleksander Öunapuu. Sügi-

seks töötas komnoorte rakuke täie hooga ja rajooni parteiorganisatsiooni soovitusel saadeti K. Tomberg, A. Ingelberg, A. Öunapuu, A. Järmska, Juhanna Kurkus õppima Leningradi Töörahma Ülikooli. Kõigist neist pidid saama parteikaaslased.

Aasta lõpul tuli teade, et „rahva tahe” sai teoks ja nüüdsest kuuluvad mõlemad Haginski külad Kalmõkkia Autonoomse Oblasti Lääneulussi (rajooni) koosseisu. Käimas oli NEP-i turumajanduspoliitika ja see liitumine kaotas oma tähtsuse. Kahetseti, isegi süüdistati „nutikaid”, kuid tagasiteed ei olnud. Palju aastaid hiljem nimetati seda liitumist küla hävingu alguseks ja põhjuseks. Kuid see on ainult pool tõde. Küla majanduslik ja kultuurne langus Kalmõkkia alluvuses toimus kiiremini, sest valitsus avaldas rohkem tähelepanu oma rahva arengule. Kollektiviseerimine, küüditamine ja venestamine olid üldine poliitika ja Eesti-Haginski kui eesti küla Stavropoli kubermangu koosseisus ei saanud olla erand.

Ajaleht „Edasi”, 25. detsember. „Skorpion” kirjutab: „Küla kultuurielu on välja suremas. Lauluring juba lakkas, temale on järgnemas näitering. Noortel on põhiline – joomine. Ainult kooperatiiv töötab rahuldavalt. Hiljuti ostis ta omale maja, varem tegutses rendiruumides.”

1925

Nähtavasti see „Skorpion” artikkel poliitjuhtkonnale ei meeldinud ja lehes ilmus ilma allkirjata uus artikkel.

„Edasi”, 8. jaanuar. „Noored omandavad haridust ja võtavad kõigest aktiivselt osa. Agaralt töötab pasunakoor, rahuldavalt ka naiste koor ja lauluring. Pasuna- ja laulukoori peetakse Kaukaasia kõige paremateks (said Livoonia juubelipäeval esimese koha ja auhinna). Kõik need ringid kutsus ellu kohalik kooperatiiv, kes veel aasta vana on. Hiljuti organiseeriti kooride ühing. Kirik ei tööta juba ligi aasta, nooremad soovivad teda koolimajaks ümber muuta.”

Uhke kirik särava kuldristiga keset küla oli kui luupainaja parteilastele. Maksupressiga suudeti ta sulgeda ja nüüd tehti suuri jõupingutusi tema hävitamiseks. Küla kavatses oma kulul ehitada uue koolimaja. Tehti ettevalmistusi. Parteirakuke tegi kõik, et veenda külaelanikke ehitama kirikust koolimaja. Rahvas oli selle vastu, ainult komnoored toetasid koosolekutel seda otsust. Hääletamisel kukkus otsus alati läbi. See on põhjuseks, miks ajalehes ilmuvad artiklid on tihti vastuolus üksteisega. Kuid aja jooksul läks ka kirjandus range parteilise järelevalve alla ja trükis ilmusid vaid kiidulaulud.

„Edasi”, 14. jaanuar. „Kooperatiiv pidi sügisel raha väärtuse langetõttu oma tegevuse katkestama, kuid juba veebruaris jätkas

tegevust. Küla spekulandid naersid: „Oota aga oota!“ Nad tegid kaks poodi lahti. Kooperatiivi tegevus aga hakkas jõudselt arenema ja üks pood heitiski hinge kevadel. Teine kärvas sügisel välja (selle ruumid on nüüd kooperatiivi käes). Kooperatiivi juhib silmapaistev ühiskonna tegelane Mällo.”

Mällo. Veel üks eesti põgenikest, kes eesti asundustes ehitasid üles uut elu, sest kohalikud elanikud ei rutanud käsi külge lööma. Külas nad ei valitsenud kaua, vähehaaval tuli sisse vene parteilasi, kes pandi juhtivatele kohtadele ja eesti aktivistid kadusid külast.

„Edasi”, 19. veebruar. „...18. jaanuaril oli kooperatiivi ühisuse üldkoosolek. 169-st iseseisvast talupidajast oli 1. oktoobril ühisuse liikmeid 97. Asunikude üldarv, kes oli üle 16 aasta vana, on 496, neist on ühisuse liikmeid 112 (23%). Ühisuse algul oli külas 2 erakauplust. Mäll sulges oma kaupluse 1. oktoobril ja müüs maja ühisusele ära. (Neid kaupluste omanikke kiusati suurte maksudega ja sellepärast müüs Jaagup Mäll maja ja asus elama Torgovaja linna (Salski – autor). Tooraineid viiakse turule. 1924. aasta puhas kasum on 947,91 rbl... Ühisus avas täienduskooli – teise järgu kooli esimese ja teise õppeaasta programmi piirides. 14. novembril 1924. aastal algas kool tegevust mõlemas grupis 18 õpilasega ja ühe õpetajaga. 1. jaanuarist aga töötab kool kahe õpetajaga, sest õpilaste arv on tõusnud 20-ni. Aasta puhtast kasumist sai koolile 10% – 94 rbl. 70 kop. Kultuurhariduslik osakond astus kevadel Eesti Hariduse Ühisuse liikmeks.” (Kirjutab „Agitaator”)

Anton Järmuska, üks neist komnoortest, keda saadeti Leningradi õppima, haigestus seal tiisikusse ja jäi sügisel koju. Enne surma palus ta matused korraldada revolutsiooniliselt.

„Edasi”, 26. veebruar. „J.A.T.” kirjutavad: „Veebruari algul maeti revolutsioonilisel korraldusel asunduse noor Eesti Tööraha Ülikooli õppur Anton Järmuska. Puhkpillide orkester mängis leinamarsse, rongkäigu ees kanti punast lippu. Haudalaskmise eel kõneles sm. Ström. Rääkis ka endine köster Miller, kes soovitas noortel tegeleda revolutsiooniliste ülesannetega.”

Kevadel ehitas kooperatiivi ühisus meierei piimaosakonna tarvis teise liini R. Strömi krundile koos jää- ja juustukeldriga. Meierei töötas hobujõuga. Meieriks sai Eestist pärit Ilves, kes valmistab võid ja mitut liiki juustu. Seniajani oli kooperatiiv võtnud vastu turustamiseks ainult sulatatud võid, nüüdsest toodi meiereisse piima, mis oli taluperenaistele palju vähem tülikas.

„Edasi”, 10. aprill. „Talutaat” kirjutab: „Meie piimaosakonda tuleb igal hommikul palju naisterahvaid kokku. Siis arutavad nad palju asju läbi. Näiteks käsitati „Edasi” N 57 ilmunud sm. Jänese kirjatükki „Nais-

tööline, talunaine ja usk". Nende „koosolekute" kaudu omandavad naisterahvad mõndagi hääd. Haginski naisterahvad tegutsevad agaralt. Seda tõendab suurepäraselt läbiviidud naistepäev. Meie naisterahvad mõtlevad juba sellele, kuidas oma tööd kergendada ja vabaneda kodusest orjusest. Näiteks naispäeval arutati elavalt ühise leivaküpsutamise ja pesupesemise võimaluse küsimust."

Muljed naistepäeva pidustusest avaldas sel päeval **Alide Ström** oma päevikus: *8. märts. Muljed naistepäevast keskmised. Veel pole midagi tehtud, kuid hakkab nihkuma. Esimene samm naiste vabaneamiseks on tehtud. Ma olen ka naisdelegaat, taheti valida juhtkonda, kuid ütlesin ära vaba aja puuduse tõttu.*

Alide Ström. 10. mai. *Kevad on käes. 1. mail sõitsime tulpide saarele soolajärve juurde ühes Antoni koolilastega. Kõik ümbrus õitseb, tulbid nagu värvirikas vaip. Ja täna oli koolidirektor Kaarel Reinsonil koolimajas pühade kontsert puhvetiga ja teelauaga. Jõime teed sidruniga, mõnikord neid tuuakse poodi. Õhtul oli seltsimajas näidend „Lõbus lõuna".*

„Edasi", 27. mai. „Mõni aeg tagasi tuli külla keegi Järv, kes avaldas soovi köstriks hakata. Küla pealt otsis ta hingi, sai umbes 50 eidekest ja mõne taadi. Kiriku lahti tegemise eest hoolitsemise võttis oma peale kulak P. Melikov. Artikli autor „Asunik" soovitab kirikuhoonesse teha kool."

Anton Ström. 26. juuli. *Mitu päeva sadab vihma, vili rehepeksuplat-sil on vihma käes ja 50 puuda on juba hävind. Olin Torgovaja linnas lepinguid sõlmimas kooperatiivi vilja müügiks. Nüüd koolivaheajal pühendusin täielikult kooperatiivi raamatupidamise töösse, mis toob mulle sisse 30 rbl. kuus. Heinaniidu ajal lõppes meil viimane hobune, mis isalt sain.*

Kooperatiivi kaubandusosakond tegutses üsna edukalt. Kord kuus viis üks osakonna liikmetest lepingu järgi meiereist või turustamiseks Rostovi ja tuli tagasi kas raha või tööstuskaupadega. Järjekordselt reisilt tulnud noorel saatjal avastati puudujääk 100 rubla ulatuses. Raamatupidamist kontrollinud A. Ström teatas sellest juhatusele. Arutusel selgus, et raha oli läinud lõbumajasse. Raha otsustati tagastada juhtkonna palgast. Varsti ilmus sellest Don Juanist seinalehes karikatuur. Strömile läks see uurimine kalliks maksma: ühel novembrikuu õöl põles maha nende kaks suurt heinarõuku, kogu talvine loomatoit.

1926

Anton Ström. 3. veebruar. *Kolm kuud tagasi oli meil tulekahju – meie tore hein lendas õhku ühe julma inimese pärast...*

Ajalehes „Edasi” ilmusid järjest anonüümse autori artiklid, mis olid suunatud jõukamate talunike mustamiseks.

„Edasi”, 9. märts. „Eelmise aasta naistepäeval asutati ka meie asunduses naistering. Valiti esinaine, kaks korda peeti selle koosolekuid ja siis ringi tegevus lõppeski. Naised kuulavad meil oma meeste sõna kui Issanda sõna. Näide: J. Juudas ajas oma raskejalgsel naise väljale kündma. Naine sünnitas seal künnivaos lapse, mässis põllesisse, ronis vankrile ja sõitis koju. Kodus võttis teda mees niisuguste sõnadega vastu, mis trükimusta välja ei kannata. Vaene naine jäi sellest põdema, kuni viimaks emakavähi tõttu hirmsa valuga suri. Soovitav oleks, et naistering tööle hakkaks... meie naiste orjameelsust püüjaks kaotada ja iseseisvust äratada.”

Külaelu politiseerus üha rohkem. Nüüd oli jõukus juba patt, jõukat talupoega nimetatakse ametlikult kulakuks (kulak tähendab vene keeles rusikat), vist rusikanäitajaks uuele valitsusele. Peeter Melikovi kiusati, sest ta täitis asunike soovi avada kirik, nüüd kulak Juudas terroriseerib oma naist ja naine sureb emakavähki. See, et naine vaos sünnitas, ei olnud tol ajal haruldane nähtus. Igapäevane töö nõudis selle täitmist ja vaevalt selleks oli vaja sõimusõnu. Naised surid ka pärast sünnitust, sest arstiabi külas ei olnud. Kuid surra söimamise tagajärjel emakavähki? Lihtsalt oli vaja luua muljet, et kulakud ei vääri inimese nimegi. Hakati aru saama, et enam pole mõtet maatükist kinni hoida, et maal on ohtlik elada. Targemad müüsid või jätsid majad maha ning siirdusid linna elama.

„Edasi”, 6. august. „Sääsk” kirjutab: „Kooperatiivi eestseisus omavolitseb. Üksikud eestseisuse liikmed käisid ühisuse varaga hooletult ümber. Nii võttis esisus oma kaitse alla kulak J. Juudase, endise esimehe, kes oli palju kooperatiivi raha kergemeelselt ja hooletuse tõttu ära kulutanud.”

Samas numbris kirjutab „K.S.”: „14. mail lõpetas oma elu poomise läbi J. Juudase 13 a. poeg. Juudas pidama oma lapsi peksma, ilma söögi ja joogita pimedasse ruumi terveks päevaks kinni panema... Teised inimesed vaikivad, kardavad Juudast. Kohtu-uurija kahtlustab võõrasema, kes on headus ise. Juudasele avaldatakse kaastunnet, sest teda polnud sel ajal kodus.”

Anton Ström. 14. september. *Täna õhtul üsna pimedas jõudsin Bašantast koju. Kolm päeva läks ära ja veel ei või öelda, et asjad täiesti korda oleks saanud. Maa piirid võtsin tingimisi vastu, protesteerides normi vähendamise vastu 20% võrra. Kooli asjus aga ei saanud pea üheski küsimuses selgusele. See alaline kõikumine ja kahevahel olemine teeb mulle ameti vastikuks...*

Arutusel olid kaks külale olulise tähtsusega küsimust. Lähenes maa ümbermõõtmine ja ulussivalitsuse arvates oli Eesti-Haginski külal liiga palju künnimaad. Seda plaanitati vähendada 20% võrra. Ja ega Strömi protest seda otsust kõigutanud. Teiseks, külal oli vaja hakata ehitama koolimaja, et vabaneda üüriruumidest ja avada seitsme õppeaastaga kool. Tehti ettevalmistusi, osteti kalmõkkidelt maja ja toodi kohale seinakivid ja lauad. Oli vaja vaid kooli avamise luba. Kuid ulussivalitsus otsustas teisiti ja avas kooli 30 km kaugusel Iki-Tšonosis. See otsus sobis väga hästi küla parteilastele, kes kindlasti andsidki valitsusele selle idee. Nõusolekut kiriku lammutamiseks oli nüüd palju kergem saada.

Varsti tuli maamõõtja, endised „otruid“ (tsaariajal väljamõõdetud põllumaa) tühistati, omanike maa nurgakivid kaevati välja ja sellega kadus maaomandus. See oli nüüd riigi omand ja anti talunikele ainult rendiks.

Anton Ström. 5. detsember. *Eile õhtupoolik tuli vana sõber Johannes Abo meile külla. Nagu just näha, on temast tubli ja eeskujulik põllumees saanud. Kuid see teda ei suuda rahuldada. Kõige rohkem kurdab seltskonna puudusele, ei olema kellega vestelda, kellega läbi käia. Ütles, et sealne ümbrus (Brjanski kub.) mõjub raskelt tema peale. Mustus ja pimedus rahva seas on suur, ta ei oskama oma elujärke tõsta ja ootab parimat elu välispool. Ütles, et tema tahaks hea meelega Kaukaasiasse tagasi tulla.*

1927

Anton Ström. 24. jaanuar. *20-ndal oli meie küla külanõukogu istung, kus esimest korda peale pikka arutust ja vaidlust võeti vastu kehvikute ja keskmikute talupoegade nimekiri. Ka mina olin seal ja seega külanõukogu liige. Jõukamad vihastasid väga oma kaotuse üle ja nüüd on kuulda, et tahavad isegi küla juubeli pidu nurja ajada.*

Kehvikud lootsid, et nüüd ometi, 10 aasta pärast, otsustab riik neid abistada, ja olid ootel. Keda ei kantud nimekirja, olid pahased, sest võisid abist ilma jääda. Kuid nimekirjade mõte oli hoopis teine. Varsti selgus, et „saivad“ just need, keda ei olnud nimekirjas. Polnud raske arvestada, kui palju ja kes on külas kulakud, keda küüditada. Vanal Strömi Reinholdil oli viimane aeg otsustada, mida ette võtta, sest temagi oli olnud üks rikkamaid põllupidajaid ja nimekirjast väljas. Mõni aasta tagasi, NEP-i algul, saatis ta oma pojad rendimaale, kus ligi 15 perega asutasid Vinogradnoje külakese. Nüüd vähendas ta tunduvalt oma loomakarja ning soovitas oma kahel pojalt ja tütrelt lahkuda Vinogradnoje ja asuda elama linna. Reinhold ja Anna ostsid Salskis kahe pere peale maja, kus elasid elu lõpuni. Gustav oli poissmees ja lahkus

● Postkontori ees posti ootel (1916).

Doni-äärsesse Rostovi, kus töötas 9 aastat, siis abiellus ning tuli ka Salskisse. Antonil polnud midagi karta, ta oli kooliõpetaja ja aktiivne ühiskonnategelane. Aasta enne kollektiviseerimist vana Reinhold suri. Mõni aasta elas majas vaid tema naine, kuid siis võttis MTJ selle oma kontori alla ja Mari rändas elulõpuni ühe lapse juurest teise juurde, sest tulid ajad, mil oli raske isegi oma pere eest hoolitseda.

„Edasi”, 11. veebruar. „Pealtvaataja” kirjutab: „4. jaanuaril noorte ringis esinenud Leningradist saadetud lektorist nimega Evald Perkot, kes kõneles „sotsiaaldemokraatlikust kalduvusest meie parteis”, ei saanud keegi aru. Kõneleja rääkis küll eesti keeles (kuulajate seas oli ka kalmõkke), kuid kasutas kuulajaile mõistmatuid sõnu analüüs, blokk, trotskism, opositsioon jne. Pärast andis Perkot „pähe” ringi juhatajale, et töö halvasti korraldatud oli. Sellist „abi” Leningradist enam ei taheta.”

12.–14. juunini tähistas küla oma 50 aasta juubelit. Saadeti kutsed kõikidesse Kaukaasia eesti asundustesse. Seda pidustust meenutab J. Pöder:

„...Peeti kõnesi, tuletati meelde asumisaegseid raskusi ja võrreldi minevikku – olevikuga, saavutustega, kus juba traktorid mürisevad põllul, kus talumees ise oma tahet, leidlikkust ja oskust töö juures sai kasutada. Allmäe külast toodi muist pidulisi vankrites, milliseid vedas traktor.

Oma küla mees A. Pöder sõidutas oma traktoriga nooremaid külalisi tänaval. Rahvamaja oli piduehtes, mängis pasunakoor, segakoor esines eesti lauludega. Öhtul toimus külanaiste käsitöö näitusmüük. Kõik, mis kellelgi oli paremat-uuemat, oli seal välja pandud.”*

Ikka veel inimesed lootsid, et kõige halvemad ajad on möödas ja suurendasid visa tööga oma jõukust. Osteti masinaid, isegi traktor „Fordson”, küla uhkus, kündis põldu. Suurendati kariloomade arvu, parandati tõugu. Sel aastal asutasid jõukamad peremehed lammaste tõu parandamiseks lambakasvatuse ühistu, pannes sellele nimeks „Paradiis”. Osteti peene ja pika tiheda villaga merino lambad, kelledelt sai kuni 30 naela villa aastas. Kahe aasta pärast, kui tuli kollektiviseerimine, ei olnud kellelgi külas vene ja kalmuka tõugu jämeda villaga lambaid. Kolhoos sai korraga endale suure kalli tõulambakarja. Sellest lambakarjast räägiti ja kirjutati aastaid ning see oli üks kolhoosi imesid, mida käisid vaatamas ekskursioonid.

1928

„Edasi”, 20. märts. Arnold Wedermann kirjutab: „1926. aastal ostis küla kalmõkkidelt endale mõisniku maja 750 rbl. eest, millest kavatseti üldine kaheastmeline koolimaja ehitada, kuhu kõik lapsed mahuksid. 1927. aasta kevadel küla 50 aasta juubelipäeval pandi juba koolimajale nurgakivi paigale. Küla oli õhinal valmis koolimaja juhataja sm. Strömi ettepanekul kohe ehitama hakkama. Kuid kalmõkid otsustasid kooli Eesti-Haginskist omale steppi üle viia, mis läinud aasta sügisel ka tehti. Nüüd kükitab kaheastmeline kool stepis, kus ka meie 11 eestlastest last haridust saavad. Praegu töötab meie külas ainult esimese astme kool 4 grupiga kolme õpetaja juhatusel. Ühtlasi ehitas küla JKÜ 50 aasta asunduse juubeli mälestuseks rahvamaja juurde ka lugemistoa. 10. aprillil mälestuseks otsustasid talupidajad küla üldkoosolekul raadio üles seada, mis umbes 1000 rbl. maksma läks. Üldkoosolekul väljavalitud isikud korjasid mööda küla nädala kestel 150 rbl. ja ligi 100 puuda vilja, isegi esimese astme kool andis oma vaesest kassast 10 rbl. raadio heaks. Puuduv summa saadi kooperatiivühisust ja laenu näol külanõukogust. Rostovist toodi aparaat ja kaks asjatundjat, kes nädala keskel raadio rääkima panid. Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeval kuulasime sm. Kalinini ja Rõkovi tervitust. Haridusmaja saal oli rahvast täis.”

Külarahval oli vist küll suur tung raadio sisse panna! Rahvas oli üksmeelselt ja tasuta valmis koolimaja ehitama hakkama. Raadio jaoks

* J. Pöder. Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, „Meie Tee”, New York nr. 1–12 1971, 1972

suudeti nädalaga välja pressida vaid 150 rbl. ja tuli laenu võtta, et seda järjekordset üritust ellu viia. Pealegi töötas see raadio seni, kuni patareid vastu pidasid, siis ta vaikis igaveseks.

Parteikomitee püüdis oma võimu näidata ja juhatuse alla võtta kogu küla kultuurielu. Tähelepanuta ei jäetud ka koolilapsi, nendelegi õpetati ühiskondlikku tegevust.

Ühest niisugusest üritusest kirjutas õppur A. L. „Edasi”. 18. aprill: „Meie külas on ainult üks kooperatiivi kauplus. Õpilased pidid seal sabas seisma ja külmetama. Õpilaste üldkoosolekul tõsteti küsimus üles. Õpilane A.S. pani ette asutada kooli kooperatiiv. Kooperatiiv asutati 1. detsembril 1927. Valiti kaks kauba müüjat ja muretsejat. Algul müüdi sama hinnaga mis kooperatiivis, hiljem saadi 5% hinnaalandust. Kooli kooperatiivi liikmemaks on 10 kop. Praegu on liikmeid 23.”

J. Põdra mälestustest: „Parteiliini poolt saadetud, tulid meie külla kaks Eestist pärit kommunisti Juhan Sibul ja Jaan Känd. Sibul sai külanõukogu esimeheks ja Känd raamatukogu juhatajaks. Nemad tegid kihutustööd, et küla kirik tuleb ümber teha koolimajaks.”*

„Edasi”, 24. august. „Tänavu kevadel ilmus meie asundusse keegi sm. Känd. Poolteist kuud ei teinud ta midagi, tema töö kohta liikus kuulujutte. Mais määrati känd lugemistoa juhatajaks. Siin tegutseb ta rohkem jõuga kui seletamisega. Lugemistoa uksele ilmund joobnud külapoisil haaras ta kraest kinni ja virutas porisse, ise kisendades: „Küll ma teile näitan! Mina olen teie poliitiline juht!” Sarnased võtted kõigutavad sm. Kännu autoriteeti. Noored teevad nüüd koosolekute ja pidude ajal rohkem lärmi kui kunagi ennem.”

Oligi õige aeg käes, et kirikust jagu saada. Uue koolimaja ehitus jäi ära ja kooliruumi oli vaja. Seekordne üldkoosolek, kuigi vähese ülekaaluga, kiitis heaks kiriku ümberehitamise koolimajaks. Ümberehitamisega ei saanud kohe alata, küla kihises kuulujuttudest ja liiga palju oli vastaseid. Alles augustis 1929 saadi kokku inimesed, kes nõustusid seda tööd tegema, kuid ka nende seas ei leidunud meest, kes olnuks nõus kellatornilt risti maha võtma. See ülesanne usaldati komnoortele. Siis lammutati kellatorn, kiriku aknad suurendati, sisse ehitati neli klassiruumi ja altari kohale kooliõpetajate ruum. Algul jäi orel püsima esimese klassi ja kooliõpetajate ruumi vahele, kuid uudishimulikud lapsed ronisid oreli sisse, et välja murda vilesid. 1930-ndal läksin mina esimesse klassi. Järgmisel aastal visati oreli jäänused koolimajast välja.

* J. Põder, „Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, „Meie Tee”, New York, nr. 1–12 1971 ja 1–4 1972

● Eesti-Haglnski seltsimaja (1938).

Nii hävitati asumise algaastatel omal jõul ja kulul püstitatud „tähtsam tugi eesti rahva säilitamiseks võõrasmaal”, nagu nimetas kirikut õpetaja A. Nigol sajandi algul. Seltsid ja ringid töötasid, kuid partei pideva kontrolli all. Puiestik oli hävimas, teda ümbritsev laudaed oli ammu kütteks ära kasutatud ja loomakari käis läbi puiestiku karjamaale ja tagasi. Raamatukogu täiendati venekeelse kirjandusega ja Kännu agara abiga eemaldati Eestist tellitud kirjandus kasutusest. Külasse jäi ainult algkool. Edasi olid lapsed sunnitud õppima vene keeles lahus oma perest. Tuli maksta ühinemise eest Kalmõkkiaga.

KURIKUULSAD KOLMEKÜMNENDAD

1929

KIRIKUST SAADI JAGU. Oli vaja jagu saada ka vastupanust maakasutusviisi muutmisele. Kihutustööd selles suunas tehti väga ettevaatlikult, meelitades kehvikuid ja maata elanikke maa ümberjagamisele, siis ühispõllutöötegemisele, et lõpuks asutada kolhoosid, kus tegelikult võetakse see maa käest ära. Propaganda selles suunas käis ka ajakirjanduse kaudu ning artiklite autorid olid enamasti anonüümsed.

„Edasi”, 5. veebruar. „Klassivõitlus Eesti-Haginskis. Võitlus maa pärast. Kehvikud on ikkagi võidumehed. Külanoökogu kirjade järele on Eesti-Haginskis 192 iseseisvat majapidamist, nendest kehvikuid 54, keskmikke 110 ja kulakuid 13. Kehvikutel tuli ägedat võitlust pidada, et omale kehvikute otrubi maad (otrub on vallamaalt eraldatud maalapp talunikele – autor) saada. Kulakud võtsid tarvitusele kõik abinõud, et kehvikud maad ei saaks. Kuni 1927. aastani suutsidki nad igasuguste konksude varal seda ära hoida. Sellel alal oli neil ka mõjuv seljatagune külaaktiivi näol, kes peamiselt jõukatest koosnes. Kuid ei aidanud midagi. Lõppude lõpuks jäid kehvikud ikkagi võitjateks ja maad nad said. Kuid maaküsimus pole veelgi lõplikult lahendatud. Kehvikud otsustasid kollektiivi astuda, kuid takistuseks on see, et kehvikute maa jõukate maa vahel on. Teda ei saa kuidagi ühendada. Selle küsimuse kallal on juba külanoökogus ning maakogukonna üldkoosolekutel piike murtud, kuid tulemusteta. Jõukate kiht on selle vastu, et kehvikute kollektiivile maa ühest kohast saaks välja mõõdetud. Ainuke lootus on nüüd maakorralduse kiirele läbiviimisele, kusjuures kehvikud oma maad kokku saaks viia. Külanoökogu valimiste puhul, mis 10. septembril läbi viidi, võttis klassivõitlus terava kuju. Kehvikud olid senini nõrgalt organiseeritud, jõukad aga korraldasid nõukogu valimiste eel salajasi „perekonna õhtuid”, kus hoolega nõukogu kandidaate sõeluti ja valimiste eeltööd tehti. Kehvikute poolt seati küll üles oma kandidaadid, kuid nad ei läinud läbi. Eeltöö oli nõrk ja osa keskmikke toetas jõukaid. Kuid siiski pandi kehvikute organiseerimisele alus, seda on nüüd vaja edasi arendada, tugevdada liitu keskmikega. Kulakud jutustavad „klassi rahust”, ütlevad et kehvikud on loodrid ja armuleivasööjad, hulgused, nad püüavad sissesõitnud parteilasi kohe „välja süüa”, nagu sm. Kännu ja Sibula loo juures.”

„Edasi”, 12. aprill. „Asunduses viiakse tänava läbi uuendusi. Asunike üldkoosolek võttis vastu järgmised otsused:

a) Kõik asunikud peavad oma põllud täis külvama puhastatud viljaseemnega (puhastusmasinad on olemas).

b) Enne õitsemist maha niita umbrohi peenardelt ja vilja seest, kus see võimalik on.

Vastuvõetud otsuse täitmise järelevalvamiseks valiti agronomite abiks neli agrovolinikku. Need vaatavad agronoomiliste eeskirjade täideviimise järele. Eksitajatele määrati karistused.

a) Õiguste kaotamine 1929/1930. a. põllumajandusmaksu vähendamiseks.

b) Teistkordse eksimise juhul trahv kuni 20 rubla.

c) Mitmekordse rikkumise puhul võetakse maa üheks aastaks ära. Koosolek tunnistas vajalikuks laiendada külvipinda 20% võrra.”

Eelmisel aastal valiti külakehvikute „abistamise komitee”, kes nüüd oma määrusi välja andis, oli kohustatud abistama kehvikuid külviseemnega ning toetama rahaliselt. Selleks eraldati vallamaalt 15 ha põllumaad, mida tuli ühiselt harida ja kooperatiivi kaudu turustada. Nüüd, künni eel, arutati koosolekul komitee ettepanekut suurendada külvipinda, kuid selle vastu olid ägedalt jõukamad, kes enamjagu sellest tööst pidid ära tegema. Kuid lõpuks võeti see otsus siiski vastu.

„Edasi”, 19. aprill. „Kulakud külvipinna suurendamist takistamas. Küla „abistamise komitee” kavatses kevadise külviga külvipinda laiendada ja möödunud aasta 15 ha asemel 30 ha täis külvata. See ei teeks raskusi, sest tänava on komitee liikmete arv kasvanud 45-st 200-ni, pole ka puudust tööloomadest nagu möödunud aastal, seeme on ka olemas ja treiõoriga sorteeritud. Kulakute vastusõdimisel aeti aga kavatsus nurja. Kehvikute koosolekust võeti loiult osa. Aktiivsed olid kulakute poolehoidjad, enamus nõudis külvipinna vähendamist 15 ha-ni. Kulakud komiteed ei vaja, kehvikutele on ta aga suurt abi andnud. Viimase kolme aasta jooksul on komitee andnud kehvikutele maksuta 60 puuda nisuseemet ja 100 rbl. laenu, on ka maad muretsenud. Tänavu kavatakse anda laenuks 200 puuda viljaseemet. Artiklis kutsutakse kehvikuid üles, nõudma koosoleku otsuse tühistamist, et siiski külvipinda laiendada.”

Juba kevadel olid külanõukogus ja parteirakukeses põhikirjad kollektiviseerimise kohta olemas. Agitaatorid ülistasid koosolekul ühistöötegevust põllul, kus ühisel jõul saab küntud-külvatud ka nende põllud, kellel hobust ei ole. Kehvikutele mõõdeti ühine põllumaa ja selle alusel otsustati luua ühipõllutööde selts (vene keeles lühendatult – TOZ), mille nimeks sai „Punane Külvaja”. Organiseerimiskoosolekul valiti partei-

rakukese ettepanekul selle esimeheks A. Ström. Põllutööde ajaks otustati kokku panna tööloomad ja tööriistad, ühiselt künda-külvata kõigi põllud, kuid seeme peab oma olema ja saak oma põllumaalt.

A. Ström (elulookirjeldusest): 1929. aasta alguses agiteerisin külanõukogu ja parteirakukese ettepanekul talupoegi astuma TOZ-i „Punane Külvaja”, kuid sinna astus sisse väga vähe liikmeid. Septembriks aga mõjutati suuremat osa kehvikuid ja keskmikke andma avaldused sisseastumiseks. See võimaldas seltsi asemel organiseerida põllumajandus artell nimega „Uus Ilm”. Esimeste reas andsin ka mina avalduse ja üldkoosolekul valiti mind artelli esimeheks. Sai läbi viidud loomahoonete, põllumajandustööriistade, tööloomade ja kariloomade ühistamine. Saavutasime ka seda, et kõik artelli liikmed oma seemnevara ja loomatoiduvilja ühisaitadesse kokku paneksid. Kuid detsembris jäin raskesti haigeks ja andsin kõik asjaajamise üle.

Neist sündmustest kirjutab ajalehes anonüümne „Sihtmanni”:

„Edasi”, 17. mai. „Esimene mai küla kollektiviseerimise tähe all. Maipüha tähistamisel ei unustatud küla kollektiviseerimise küsimusi. Kõnelejad nõudsid võitlust kulakutega, kes saboteerivad kollektiviseerimist, püüab asundust kinni pidada ühismajandamise arengut. Sulased, kehvikud ja teadlikum osa keksmikest otsustasid luua kollektiviseerimise fondi, koornoored arnetasid 40 rubla. Külanõukogu esimehe ettepanekul otustati kohaliku kiriku varandus kasutada küla elektrifitseerimiseks. See pani usklikud eided kihama. „Hakkame ühiselt traktoriga põldu kündma, usk takistab elu,” öeldi neile.”

Esimest korda oma nime all kirjutab külanõukogu esimees J. Sibul 16. augustil „Edasis”: „Esimesel augustil viidi läbi sõjavastane päev. Välja lasti seinaleht, kus valgustati riigikaitse, kollektiviseerimise ja „punase päeva” küsimusi. Päeval oli demonstratsioon, mis oli osavõtjate arvu poolest enneolematu. Pärast oli koosolek, kus arutati päevaküsimusi. Osavõtjaid oli üle 250 inimese, kes ütlesid, et nad sõda ei taha, kuid sotsialistlikku isamaad on alati valmis kaitsma. Tšän-Kai-Šhi kapitalismi provokatsioonidele vastavad nad seega, et annetavad 125 puuda vilja riigikaitse kõvendamiseks. Otsus oli ühehääline.”

Niisiis, asjad olid nii kaugel, et otsused võeti vastu ühehäälselt ja iga ürituse taga oli alati vilja väljapressimine, muidugi „vabatahtlikult”. Sügisel, kui vilja oli aitades, algas ühistamine. Pere peale jäeti üks lehm, 3 lammas ja sead. Kanad jäid ühistamata, sest polnud ruume, kuhu neid paigutada. Toiduvilja jäeti ainult nii palju, et pere talve üle elaks. Loomad paigutati esialgu asunike suurematesse lautadesse, mis aja jooksul lammutati, et ehitada ühisfarmide hooned. Algul käis pererahvas vaatamas, kas tema loomad on võrdselt toidetud, ja oma hoolduspäevil

andsid neile ette ikka rohkem ja paremat. See tekitas tülisid ja kaebusi, kuid varsti saadi aru, et need loomad ei ole enam nende omad ning pole tähtis, mida nad saavad, kelle loom rohkem näljas on.

Vilja erastamine ei teinud ka suuri raskusi, sest see oli juba aitades. Laudadest aidad olid enamasti kõrgete nurgakivide peal, neile oli kerge vankrirattad alla panna ja kõige viljaga 6–8 hobuse jõul mõne tunniga magasiaida kõrvale paigutada, kuhu oli otsustatud kõik nad kokku vedada. Kelle ait oli vundamendiga ja seda liigutada ei saanud, võeti villi ja tagantjärele ait lammutati uute ehitiste tarvis. Mõned katsusid vilja peita, kuid see enamasti korda ei läinud, sest läbiotsimiskomisjonis olid ka kohalikud elanikud, kes teadsid, palju keegi vilja sai ja peidetud villi ka leiti. Siis võeti ta viimse terani.

Mõnedel siiski peitmine õnnestus, nagu Gustav Kippelil, ja see villi oli neile väga kallis järgnevatel nälja-aastatel. Kui Tubi Jaanil ait kõige 2000 puuda viljaga õuest välja veeti, kukkus peremees keset õue sõnatult maha, sai halvatuse ja kaotas kõnevõime. Üks teine peremees poos ennast öösel, vits käes. Selle hinnaga sai loodud küla põllumajandusartell „Uus Ilm” 160 liikmega.

„Kommunistid said korraga suure ja rikka kolhoosi „Uus Ilm” 600 tööhobusega, 450 lüpsilehmaga, enam kui 2000 pealise lambakarjaga. Viljaniidumasinaid oli ligi 150, samuti heinaniidumasinaid, kahehobusevankreid üle 300, kolm suurt rehepeksugarnituuri jne. Algul paigutati loomad suurematesse kulakuks tehtud talunike lautadesse, hiljem ehitati uued suured laudad, milleks lõhuti maha ühistatud viljaaidad ja puukuurid.”*

Kui villi oli ühistatud, algas selle vedu punalippude saatel Salski linna elevaatorisse riiginormi täitmiseks.

1930

Nii suure artelli tööd ei olnud kerge korraldada parteirakukese näpunäidete ja pilgu all. Rahulolematuid oli palju, kes kaebas, kes tülitsetes. Tuli kaebusi ka juhatuse peale. Üks anonüüm kirjutas **25. märtsi „Edasis”**: „Eesti-Haginskis on artelli esimeheks parteist välja heidetud Vatslav, kes oma juures kulakute vara varjas. Hiljem spekuleeris ta nahkadega.”

„Edasi”, **4. aprill**. „Öövaht” kirjutab:

„Põllumajandusartell „Uus Ilm” asutati 1929. aasta sügisel. Siis oli artelli liikmeteks umbes 30% majapidanikest. Talve jooksul astusid pea

* J. Põder, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, Meie Tee, New York 1971, 1972

kõik kehvikud ja keskmikud liikmeteks. Külvi alguseks oli seemneveli kui ka tööloomad ja põllumajanduslik inventaar ühistatud. 17. märtsil oli pidulik künni algus. Kella 7 ajal oli miiting, peeti kõnesid ja mängis orkester. Kell 8 mindi muusika saatel rongkäigus põllule, kaasas üle 200 hobuse, 42 sahka, 20 äket. Esimesel päeval jõuti üles künnda ligi 30 ha. Kahel järgmisel päeval vihma tõttu ei töötatud, 22. ja 23. märtsil käis töö hooga. Sahku oli juba 50, tööle pandi ka reaskülvimasinad. Kolme päeva jooksul künti üles üle 200 ha, samuti äestati, 30 ha külviti täis. Tööd tehakse pidulikult, eriti aktiivsed olid noored kollektivistid. Igal plikal oli 3 hobust ja 3 äket, tahavad lausa traavi ajada.”

„Edasi”, 6. mai. „Eesti-Haginski põllumajandusartellis on üldse 438 liiget. Põllumaad on 2400 ha, heina-, karja- ja muud maad on 9600 ha. Talivilja oli artellil külvatud 1116 ha. Naaberkülas Saksa-Haginskis külvati täis 125 ha. Kogu külvitöö lõppes 19. aprilliks. Üldse on külvatud suvinisu 715 ha, otra 460 ha, kaera 27 ha, sinepit 54 ha, päevalille 37 ha, maisi 50,5 ha, muid kultuure 68,6 ha, kokku 1409 ha. Seega on artellil üldse vilja all 2525 ha põldu. Külvi läbiviimine nõudis suurt pingutust. Raskeks läks töö ka loomadele, kelle toidunorm oli vähene. Siiski künti palju söötis põldusid üles, kus viimati alles „õndsas” Stolõpini ajal sahka nähti.” Jälle kirjutab „Öövaht”.

Ka „pidulised” annavad endast lehes teada.

„Edasi”, 23. mai. „Lugemistuba-joogimaja. 1. mai pühitsemine algas rongkäiguga rahvamaja juurest mäele, ilmunud oli terve küla. Orkestri mehed olid aga juba purjus. Miiting läks mäel hästi. Kõnedega esinesid parteilased Sibul ja Ostratenko, kooliõpetaja Reinson ja artelli esimees Reigof. Pärast miitingut toimusid võiduajamine hobustega, võidujooks jne. Öhtueel koguti rahvamaja lugemistuppa, mis oli muudetud õllepoeks. Palju oli joobnuid. Öhtul ei tulnud kontserdist midagi välja. Ringid tuleb tööle panna, rohkem vestlusi ja loenguid korraldada.”

„1930. aastal, peale Stalini kirja „Peapööritus edu puhul” ilmumist tuli artellist kolmandik peresid välja. Kõik nad võtsid oma ühistatud varanduse kaasa. 1931. aastal need väljatulnud asustasid uuesti TOZ-i, sääli olid loomad ja tööriistad talunikel oma kodus. Ainult töö põldudel tehti ühiselt, ülejäänud aeg oli taluniku oma päralt. Kolhoos oli lagunemas ja siis algas uus pressimine kolhoosi astumiseks. Maikuus tehti ootamatult uusi kulakuid ja ainult TOZ-i liikmetest. Üle 10 peremehe vangistati põllul ja viidi ära, varandus anti kolhoosile, ülejäänud peredele pandi suured maksud peale. Kui need tähtjaks ei olnud makstud, ähvardas vara konfiskeerimine ja majast väljatõstmine. Kulaku pereliikmed pidid kolhoosis tööl käima ja seal omale toitu teenima. Kui vili TOZ-ilastel ei

olnud veel niidetud, sunniti neid ükshaaval küsitledes parteikomitees, kõiki astuma tagasi kolhoosi.”*

Sellest kirjutab ka „anonüüm” lehes.

„Edasi”, 7. august. „Eesti-Haginski põllumajandusartell „Uus Ilm” viljakoristamisel. Hääleõigust kiputi ära võtma – nii põllumajandusartell moodustati. Peale külvi astusid 173 liiget kollektiivist välja, viies endaga 151 hobust ja paremad tööriistad. Kollektiivmajapidamises tuli korratus ette. Lõhuti maha 4 aita, kaks laudsara, ehitati üles sealaudad, kuigi pole ühtegi siga. Müüdi ära osa heinu, külvi ajal aga tuli loomatoidust puudus. Hobuseid söödeti õlgedega. Juhatusse valiti 8 liiget, neist ainult kaks kohalikest talupoegadest. Majandusjuhatajaks võeti kirjaoskamatut. Juhatuses oli kaks keskmikku, juhatuses ei hoolinud tööst. Kutsuti kokku üldkoosolek, valiti uus kolmeliikmeline juhatus – üks Leningradi tööline ja kaks keskmikku. Liikmeid jäi artelli 265, neist palju töövõimetuid. Hobuseid on 135, suurem osa väljakurnatud. Kutsuti appi vilja koristama, lubati samasuguse osa viljasaagist nagu artelli liikmetele. Saak vilets, keegi ei tulnud appi. Siis võeti jõud kokku! Kahest karjast üks läks põllutööle. Töö – päeval ja ööl.

6. juulil toodi väliköök. Paaril korral – pillid väljale, liikuv kino. Paaril korral tööl ka esimees Pärn, kaks juhatuses liiget ja koolijuhataja Reinson. Oli viis viljaniidumasinat. Kuuvalgel käis koristus öösel ja 19. juulil oli koristatud 2000 ha. Vankrid, lipud, 15 masinat, 90 hobust, muusikakoor.”

1931

„Edasi”, 2. veebruar. „Öövaht” on mures kolhoosi lagunemise pärast, otsib põhjusi ja teeb ettepanekuid töö korraldamiseks, kuid sõnakesti ei ole neist meetmetest, mida tarvitatakse, et sundida lahkunuid kolhoosi tagasi astuma:

„Kollektiviseerimine ei edene. Põhjuseks nagu mujalgi on kuritarvitused, vead, korralagedus ja see, et juhatuses istuvad isikud, kelle põllutööst aimugi pole. Lööktöövormid on hoopis tundmatud. Keskmike töökogemusi ei kasutata. Tööloomad on laiali, toiduaineid pillatakse, osa liikmeid avanseeritakse 150% võrra nende sissetulekust, teistele antakse aga suure nurumise peale 15–20% kätte jne. Kriitika on äärmiselt alla surutud, järelepärimiste eest tembeldakse „nurjatuks”. Tõsisemad liikmed lahkuvad kollektiivist. Edasi see kesta ei saa. Praegune juhataja peab lahkuma, juhatuset vaja täiendada lööklaste – sulaste ja

* J. P o d e r, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, Meie Tee, New York 1971, 1972

keskmikega, kellel põllutööalal rohkem kogemusi. Vaja luua initsiatiivgrupp, et tegevdada tööd sulaste ja kehvikute hulgas, tõmmata kaasa ka keskmikke.”

Üks aasta kolhoosis ja põlised talumehed, kes kokkuhoidlikult ja ennatsalgavalt oma maalapikestel töötanud, kaotasid huvi töö, töötulemuste ja tööloomade hoidmise vastu. Enam ei olnud usku neisse parteilastesse – „öovahtidesse”, sest just nemad panid aasta tagasi kolhoosi etteotsa parteipiletitega linnatöölised. Artell oli lagunemas. Koosolekutel tehti selgitustööd, kuidas edaspidi parandada olukorda kolhoosis, kuid keegi sinna tagasi minna ei soovinud. Siis võttis külanõukogu koos parteikomiteega kasutusele äraproovitud abinõud – hirmutamise ja vägivalda. Küläs ei olnud enam jõukaid, keda nimetati kulakuteks, nad olid saadetud Siberisse või pääsenud linnadesse. Kulakuteks hakati tegema neid, kes kolhoosist välja astusid. Nüüdsete küüditatute nimekirjas oli keskmik Johannes Mölder, kes olevat Eestist pojalt pakke saanud. Tal oli vaid kaks alaealist last, kellega Siberisse läkski.

Kulakuks tehti ka Seibe Maria, kuue lapse ema. Esimese kulakuks tegemise voo eel põgenes tema abikaasa Suhhumi linna, kus oli eesriindlane maaparandamistöodel. Maria oli TOZ-is ja süüks pandi seda, et eelmisel suvel viljakoristamise ajal oli ta kasutanud abitöölissulast. Konfiskeeriti maja ja loomad. Enne väljasaatmist põgenes ta Salskisse.

Tulemus oli suurepärane: kõik „Punase Külvaaja” liikmed andsid avaldused artelli tagasiastumiseks. Endine artelli juhtkond vallandati ja valiti uus.

„Edasi”, 7. mai. „Kolhoos „Uus Ilm” lõpetas 30. aprillil varaste kultuuride külvi 100% võrra, külvates täis 763 ha. Külakonnas tuleb hobuse kohta keskmiselt 5,7 ha, kollektiivmajapidamine tõstis selle arvu 9,5 ha-ni. Sotsialistliku võistluse ja lõõktöö meetodite abil tõsteti ühe kiirkündja töönormi 2,5 ha pealt kuni 3,0 ha-ni. 1. mail asuti teiste kultuuride külvamisele. 3-ndaks maiks täideti külvi üldplaan 105%. Kollektiivmajapidamise juhatus: Smirnov – kolhoosinõukogu esimees, Miller – ÜK(e)P rakukese sekretär, Konstantinov – ÜK(e)P oblasti komitee volinik, ning Kolpakov.”

Muidugi, uus juhatus oli tasemel, sest oblasti volinik õpetas talunikke põllutööd tegema. Põldudel algas võidujooks, ei hoolitud loomadest, inimestest ega töötulemustest, et aga rohkem ja kiiremini saaks. Tähtis oli esimestena kanda ülemustele ette plaani täitmisest ja ületamisest.

„Edasi”, 30. juuni. „Vaht” kirjutab: „Artell „Uus Ilm” täitis heinakoristamise kontrollarvu 1100 ha 93%-lise ületamisega. Heinaniitmine

lõpetati 5. juuniks ja asuti kokkuvedamisele. Saagist jätkub kolmeks aastaks. Kolhoos jagas oma tööjõu õigesti, iga niidumasin pidi niitma 8–8,5 ha päevas. Tööjõudu on vähevõitu, osa tuli saata võitlusesse rändtirtsudega. Vili on tänavu haruldaselt hea.”

J. Pöder jutustab, mis sellest haruldasest viljasaagist sai: „Viljalõikuse ajal tulid kaks vabrikutöölis, Moskvast saadetud parteilast, nn. 25-tuhandelist, üks eestlane Neigof ja venelane Ostratenko. Nädala pärast järgnes neile kolonn viietonniseid autosid, et kiiremini vili välja vedada. Külanaised õmblesid siidist lipu, selle peale värviliste niitidega kiidusõnad, ühel pool eesti keeles, teisel vene keeles. Kõik kolonni kulud, ka autojuhtide palga maksis kolhoos ära oma viljaga. Kolhoosi esimees oli sel ajal venelane, kommunist Smirnov, kes abiellus külas eesti naiselega. Ka vanem miilits Vassilenko, endine külasulane, oli abielus eesti naiselega. Nemad ja kaks Moskvast saadetud kommunisti ajasid TOZ-i inimesed kolhoosi ja andsid kolonnile üle viljavedu. Abiliseks olid lugemistoa juhataja Känd ja küla noored aktivistid. Ka seemnevili veeti sügisel elevaatorisse ja kevadel pidi kolhoos omal jõul selle tagasi tooma. Kui kolhoosnikud viljaveost vabaks said, määras rajooni valitsus „Uue Ilma” hobusebrigaadid kalmukate kolhooside vilja elevaatorisse vedama. See vedu kestis ilmale vaatamata jaanuari lõpuni. Loomad olid väljas ööd ja päevad vihma ja lume käes. Kui nad tagasi tulid, olid kõik nohutõbes haiged ja nälginud. Nad lasti teiste hobuste sekka ja kevadeks olid kõik hobused haiged. Neid tuli hakata maha laskma, kuid ka järelejäänuid viidi külast ära karantiini. Kolhoos oli korruga hobustest lahti. Karantiini viidud hobuste asemele andsid kalmukad 30 paari härgi. Asi nihkus kaugemale ja hakati otsima süüdlasi. Selleks osutus maakonna vanemloomaarst, eestlane Liblikmann, kelle kohus mõistis kahjuriks ja ta lasti maha. Mõni kuu hiljem mõisteti Liblikmann kõrgema kohtuotsusega õigeks, kuid teda ei olnud enam elavate seas. Kolhoos oli suures mures põllutöödega, seepärast tehti otsus mobiliseerida lehmad künniks abiks kahele traktorile ja 30 paarile härgadele. See otsus kinnitati ka kolhoosi üldkoosolekul. Kolhoosi lehmade õpetamine käis küla servas lautade lähedal, kolhoosnike omi harjutati külas oma perenaiste saatel.”*

1932

Eelmise aasta parteiline juhatus näitas, kuidas peab põllul töötama, et saavutada suurt viljasaaki ning abistada ka naabreid. Siis nad lah-

* J. Pöder, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, Meie Tee, New York, 1971, 1972

● Kösterkooliõpetaja ja koolidirektor (kuni 1942. aastani) Kaarel Reinson.

kusid oma endistele juhtivatele kohtadele. Valiti uus kolhoosi juhatus, kes varakevadest pani lehmade tööloomadeks õpetamise käima, muud väljapääsu ei olnud. Vili oli ära veetud, kolhoosnikud ei saanud oma töötasu, kolhoos jäi ilma tööloomadest, kuid riiginormide täitmine oli seadus ja selle täitmise eest pidi vastutama uus juhatus.

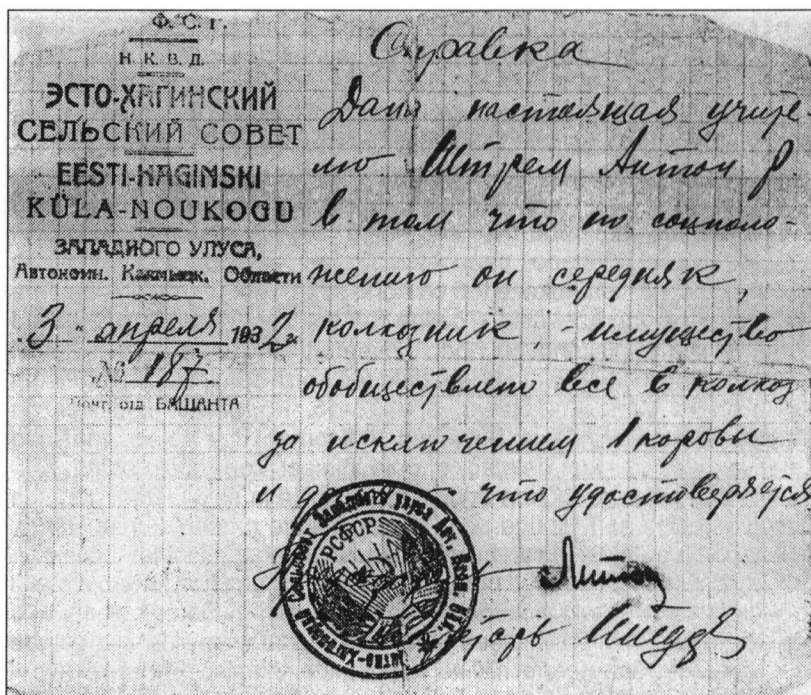
Aasta lõpus kirjutab J. Lust ajalehes:

„Edasi”, 6. detsember. „Oportunistlik iversevi juhatuses Eesti-Haginski kolhoositöös. 1929. aastal organiseeritud kolhoos „Uus Ilm” oli eelmistel aastatel üks tugevamaid kolhoose ümbruskonnas. Kuid

käesoleval aastal sügistöödega on kolhoos maha jäänud. Kolhoosi 1932. aasta üldine külvipind oli 3338 ha, kultuuride järgi: suvinisu 1228, talinisu 1621, otra 168, maisi 73, hirssi 74 ja õliuba 114 ha. Praegu on kõigest 60% vilja pekstud, tali on ju ukse ees. Pektud viljast on tasutud 100% riigiseemne laen, 15% eraldatud seemnefondi ja kõigest 32% täidetud müügikohustustest. Ülejäänud pekstud vilja on avansi näol välja antud (ligi 10% peksust). Ka avansi jagamisel tegi kolhoosi juhatus suure vea, jagades seda mitte töö hulga ja kvaliteedi järgi, vaid võrd-sustuse alusel. Vigade peapõhjuseks on parteipoliitika selgituse puudulikkus, parteirakukese töö on nõrk, sm. Oleinik istub rohkem oma kabinetis ja jagab käskusid. Tõeline töö kolhoosi aktiivi kasvatamisel puudulik. Ka sügiskünd on nõrk, novembri keskpaigaks oli plaanist täidetud vaid 46%. Viga on brigaadide töö korraldamises. Brigaadis on 30 töjoolist inimest, töötavad aga 12–15. Brigaadide koosseis on muutlik. Ilusate ilmadega hulguvad tööloomad tihti väljas, masinad seisavad, brigadir aga seletab, et pole inimesi, keda tööle saata. Kolhoosis puudub õige töökorraldus, töödistsipliin ja selgitustöö. Juhatus eesotsas esimene Milleriga peab brigaadieluga rohkem kursis olema, põllutööde juhatajalt Lustilt on vaja otsustavalt nõuda kindlat töö arvestust ja vastutust. Enda tööd peab parandama lugemistoa juhataja Mällo (poliitkasvatust ei tohi asendada tantsupidudega). Seal, kus puudub parteiline kasvatustöö, laieneb kulakuline agitatsioon, klassivaenlane lõhub plaane, saboteerib riiklike kohustuste täitmist. Partei rakkudel tuleb otsast võitlust alustada kolhoosi organiseerimise ja majandus-kindlustamise eest, organiseerida tööde ja kokkuostuülesannete kiiret täitmist.”

Vahetati kolhoosi juhatus, tehti kihutustööd, kuid kõik see ei parandanud olukorda, sest lehmadega ei olnud võimalik täita suureks puhutud külviplaane, mistõttu inimesed tundsid ennast sunnitöödel olevatena ja ei hoolinud millestki. Sügisel anti kolhoosnikele välja avanss ja see jäigi aasta töötasuks, sest vilja viidi viimase terani riiginormi täitmiseks ja seemnefond. Riiginormi ei suudetud siiski täita ja kolhoos jäi riigile võlgu.

Siiani püüdsid eestlastest kolhoosnikud töötada ühistatud põldudel sama ausalt ja agaralt nagu oma põldudel. See oli veres, kuid aeg näitas, et sellest tuli ainult kahju endale ja majandusele, sest mida rohkem tehti, seda rohkem nõuti. Saksa-Haginski elanikud käitusid vastupidiselt. Pärast kollektiviseerimist ja kulakute väljasaatmist astusid nad kolhoosi, kuid tööd tegid loiult, viinamarjakasvatust jäeti lohakile, selle eest ei hoolitsetud, üldine põllutöö ei andnud suuri tulemusi ja kolhoos oli alati üks viimastest rajoonis. Ja ta jäeti rahule.

● Anton Strömi tunnistas selle kohta, et ta on kogu oma vara 1932. aastal kolhoosile andnud.

Kolhoosnikud elasid veel oma kodudes. Põlluleviimine ja soojast voodist väljakiskumine võttis aega. Siis võeti üldkoosolekul vastu otsus töötada põllul kuus päeva nädalas ja ainult pühapäev veeta kodus. Brigaadi ratastel kontori kõrvale ehitati aidalaudadest ühiselamu. Lastega jäid koju vanurid, sest ka naised pidid olema tööil. Toitlustamine brigaadis ei olnud tasuta, need kulutused arvestati tööpäevadest maha. Igas brigaadis oli öövaht, kes vastutas, et keegi plehku ei paneks. Kuid kusagile polnud minna, sest kolhoosnikul ei olnud passi.

Kollektiviseerimine andis ka suure löögi kooperatiivi ühistule. Piimaosakond suleti, sest kellelgi ei olnud enam sinna piima viia. Meierei oli kõige tulusam, kuid nüüd jäi seisma ja varsti lammutati. Osa hoonest sai endale kooperatiivi kauplus. Kooperatiivi haridusosakond võeti rajoonivalitsuse alluvusse, karskusselts läks laiali. Jäi käsitöökartell või õigemini endine Karu villavabrik, kuid ka tema hakkas täitma peamiselt

rajooni kolhooside tellimusi. Ainult kaubandusosakond jäi püsima, sest kauples defitsiitsete põllumajandustoodetega. Püsis ka pasunakoor, kuigi juhatajat vana Mälle süüdistati joomises. Orkestri koosseisus olid peamiselt koolilapsed ja kavas marsid.

Talvel olid külaelanikud suures hädas, algas nälg. Vähestel oli alles jäänud varem peidetud viljatagavarasid, kolhoosist saadu oli otsakorral ning kütust jäi napiks. Seni oli tarvitatud kütuseks loomasõnnikubrikette nn. kisekat ja põhku. Nüüd polnud loomi piisavalt, et jätkuks kisekat kevadeni. Põhk läks loomatoiduks, kuigi alles hiljuti, aasta tagasi, teatati tervele ilmale, et heina jätkub kolmeks aastaks loomakarja ülalpidamiseks. Sellel ja ka järgmisel talvel tuli lehma nõõride abil püsimas hoida.

Augustis 1932 tuli kooliõpetaja A. Strömile rajooni haridusosakonnast käsk asuda tööle Saksa-Haginski keskkooli õppeosakonna juhataja ja matemaatikaõpetajana. Külanõukogu ostis maja ära ja paigutas sinna prokurööri oma kontoriga. Saksa külas said nad korteri ühes kulaku majas. (Vanemad lapsed jäid vanaema juurde, et õppida eesti koolis.) Õppus käis saksa keeles. Algul oli raske õpetada võõras keeles, kuid aasta lõpuks sai koolilaste abil keel suhu.

1933

„1933. aastal oli suur viljakaardus, mis riivas valusalt nii küla kui ka kolhoosi. Nüüd hakati riigi poolt kolhoosile toiduaineid andma, kuid ainult näljanormi alusel. Toodi enamjagu maisi ja sedagi 400 gr tööpäeva peale. Vanad, lapsed ja perekonnaliikmed, kes tööl ei käinud, ei saanud midagi. Kes töönormi ei täitnud, sai ainult 200 gr leiba. Aga kui arvati, et tööline „saboteerib“, jäeti sel päeval üldse ilma leivata. Lõunaks anti veel suppi 100 gr lihaga inimese kohta. Lasteaias anti lastele süüa ja seal hakkasid käima kõik kolhoosnike lapsed kuni 8 aastani. Lehmad olid kündmas, nii et piima ka kellelgi ei olnud, ainult oma aiamaa aitas, kui sääli midagi kasvas.“*

Sel aastal ei ilmunud „Edasis“ ühtegi artiklit kolhoosi elust ja saavutustest, ainult 16. novembril oli lühike teade, et kolhoos „Uus Iilm“ on oma sügispõllutöödega maha jäänud.

Kus nälg, seal ka haigused ja juba kevadel puhkes düsenteeria, suvel tüüfus. Tubi Maria, see küla neiu, kes arvas, et ei kõlba muusik Joosep Saarele naiseks, töötas nüüd brigaadis kokana, sest veel enne maailmasõda oli ta õppinud seda kunsti perenaiste kursustel Narvas.

* J. Põder, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, Meie Tee, New York, nr. 11/12 1971

Suvel jäi ka tema tüüfusse, kuid isegi kõrge palavikuga ei lastud teda koju. Kui ta juba naride peal sonis, saadeti koju, kus mõne päeva pärast suri. Mõne kuu elas temast üle ta isa ja suri nälga. Sel aastal mängis puhkpilliorkester väga tihti leinamarsse.

Saksa külas nii suurt nälga ei olnud. Esiteks – Saksamaa Punane Rist hakkas saatma toidupakke kõigile, kes olid saatnud avalduse abi saamiseks. Teiseks põhjuseks oli see, et saksa küla jõearu oli suletud ühe tammiga, millest kevadine vesi läi läbi ja selle suure veevooluga tuli Manõtsist kudema kala. Seda oli nii palju, et püüti aknakardinatülliga ja isegi kätega. Soolatult jätkus seda sügiseni. Eesti külas vesi kolme tammi läbi ei löönud.

Pärast lõikust hakkasid külanaised lastega koristatud põldudelt mahajäänud viljapäid koristama, et neid käsiveskites jahvatada. Kuid kohe pandi vahid välja ja kes kinni võeti, anti kohtusse kolhoosi vara varguse eest ning neid trahviti.

Et seda sõnnikupiiska, mis sai ühelt lehmal, teha kisekateks ja talvekütusena alal hoida, saadeti suve jooksul lapsed tänavale, et korjata lehma kuivanud „paasikuid”. Heinamaad ka kellelgi ei olnud enam. Kolhoosnikud said tööpäevade peale loomatoiduks põhku. Kes ei olnud kolhoosis, sellel oli veelgi hullem, tuli teedeäärset rohtu niita ning tutvuse kaudu või altkäemaksudega hankida heina. Lehmast hoiti viimseini kinni, sest ta toitis tervet peret. Lambad kadusid lautadest esimestena. Kanu ja sigu võis veel pidada, kuid ka sead olid külanõukogus arvel ja seanahk tuli kooperatiivi ära anda. Sügisel veeti vili viimse terani elevaatorisse, kuid norm jäi täitmata ja kolhoosi võlg riigile kasvas.

1934

Sel aastal sai ajalehe „Edasi” korrespondendiks komnoor Aleksander Susi, kes püüdis kõigest jõust ülistada kolhoosielu ja saavutusi, kuid tahtmata on näha, kui kibe see oli:

„Edasi”, 14. august. „Viljalõikuse lõpetas „Uus Ilm” augustiks ja peksmise 15. augustiks. Sama „Uus Ilm”, kes eelmisel aastal kuidagi korraliku viljakoristamisega hakkama ei saanud, seisab nüüd eelsammujate reas. Muutus tuli sellest, et möödunud aastal juhtisid kolhoosi joodikud-pastlad. Tänavu aga juhib kolhoosi enamlane sm. Tamm, kes võtab päevale öö abiks, et tööd korralikult juhtida. Kevadel künti põllud hästi, eriti teises brigaadis. Ka heinakoristus viidi õigel ajal läbi, õigel ajal koristati ka vili. Pekstud saab vili ka määratud tähtajaks. Möödunud aastal kestis see töö terve talve. Järeldus – pole halbu kolhoose, on vaid halvad juhatajad. „Uus Ilm” nägi halbu ning häid juhatajaid.”

„Edasi”, 6. oktoober. Jälle kirjutab A. Susi:

„Kolhoos „Uus Ilm” ehitab jõukat kultuurset elu. 60 km Salski jaamast laias kalmõkkide stepis ehitab uut elu kolhoos „Uus Ilm”. Ühes poliit-osakonna saabumisega hakkas kolhoosielu paranema. Aasta tagasi olid tööd lohakil, nüüd on korras, tänu sm. Stalini juhtimisele. Nüüd on kõik põllutööriistad kinnitatud kolhoosniku järgi. Igaüks vastutab oma tööriista ja töö eest. Kuni puudus isiklik vastutus, omanduse järelvalve, oli töö tagajärg vilets: põllud künti, kuidas juhtus, vili koristati suurte kadudega, masinad lõhuti enneaegu puruks. Kolhoosil on tänavu rikkalik viljasaak, kuigi kevadel oli kuu aega põud. Taliviljasaak on keskmiselt 13 ts/ha. Tera on väga ilus, kuigi kõrs lühike. Kolhoosil on masinad, kolhoosnikud on jagatud kahte brigaadi. Mõlemas brigaadis märgivad arvepidajad tööpäevad ja tehtud tööaja arvepidamisraamatusse. See võimaldas kolhoosil lõpetada talivilja koristamise õigel ajal, ka riiginorm on täidetud. Kolhoosnikud on jõukamateks muutunud viimase aja jooksul. Neil on oma lehmad ja ka sead, sest kolhoos müüs neile pörsaid. Kolhoosnik võib süüa võid, piima ja sealiha ning neid veel turulegi viia. Kevadel müüdi kanapoegi 1 rbl. 04 kop. tükk. Kolhoosnikul on ka oma kanad. Kolhoos kündis kevadel kolhoosnike krundimaad, andis kartuli seemne. Igal kolhoosnikul on oma pisike aed, kust ta saab kartuleid, kurke, porgandeid ja muud aedvilja. Igas brigaadis on sigala, kus kasvatatakse sigu, et brigaadi sööklas oleks rasvased maitsvad söögid. Hea viljasaagi tõttu võib loota tööpäeva eest 6–7 kg teravilja, mis annab kolhoosnikule külluses leiba. Tarvilike kaupadega varustab kooperatiiv.

Kultuuritööst. Möödunud aastal olid isegi rahvamaja ukсед kinni naelutatud. Peale poliitosakonna tulekut areneb kultuurielu kiiresti. Brigaadides on ehitatud korralikud puhtad klubid, kus näitelavad klaveriga sees. Brigaadides on oma raamatukogud. Kolhoosnike jaoks on ehitatud valged puhtad ühiselamud, mis enne puudusid. Nädalas korra käivad kolhoosnikud külas saunas. On olemas näitering ja pasunakoor, need tuleb korralikult tööle panna, lisaks on veel poliitring ja agrotehniline ring. Tingimata on vaja spordi- ja sõjateaduse ringe. Brigaadides on vaja korraldada kinoetendusi ja organiseerida keelpillide koor. Igal kolhoosnikul käigu „Edasi”, ka vaja võidelda rumalate sõnade kasutamise vastu.

Edu on ka karjakasvatases, kus suurendati loomade arvu, hoolitsetakse paremini karja eest, loomalautades on puhtus ja kord. Loomatoitu on veel vähevõitu, käsile tuleb võtta heinamaa ja karjamaa parandamine. Tarvis on külvata heina, rohkem maha panna kõrvitsaid, juurvilja, valmistada silo. Karjakasvatus vajab paremat kaadrit, eriti vasikakasvatamisel. Suurt kasu annab kolhoosile olemasolev eeskujulik

kodulinnukasvatus. Kuni poliitosakonna tulekuni kolhoos vireles, puudus õige juhatus, tihti vahetati esimehi, mille tagajärjel hukkus hulga hobuseid, sarvloomi ning talve läbi peksti vilja. Poliitosakond on see aitaja, kes pani „Uue Ilma” õigele teele. Suur osa selles on esimehel Juljus Tammel ja külanõukogu esimehel Sapoškovil. Eeskujulikuks brigadiriks on Juhan Pärn.”

Ei saanud kolhoos läbi väljaspoolt saadetud parteilasteta. Kaks aastat tagasi tulid ja panid kolhoosi jalule, kolhoos ületas kõik plaanid, sai kiituse. Niipea, kui parteilased lahkusid, algas kolhoosis jälle korralagedus, hävitati kõik hobused, mille eest tuli vastutada vanemloomaarst Liblikmannil oma eluga. Puudus loomatoit ning lehma tuli jalul hoida kõite abil. Aleksander jutustas, kuidas kõik korruga muutus, kui saabus uus poliitosakond. Ning oma järgmises oopuses kirjeldas ta 22. novembril ajalehes, kui viletsasti asunikud elasid enne kollektiviseerimist. Kuid enne anname sõna kooliõpetaja Ormile. Temale ei andnud rahu külarahva hoolimatus nüüdse ajakirjanduse vastu, sest keegi ei soovinud tellida „Edasit”. Ülekutsed muidugi ei aidanud ja varsti leidis uus poliitosakond, nagu ka kolhoosi asustamisel mooduse (sunnivi) batabahtlikult see „kampaania” läbi viia.

„Edasi”, 8. oktoober. „Kolhoosis „Uus Ilm” on üle 100 perekonna eestlasi, kuid „Edasid” käib kõigest 3 eksempläri – üks kolhoosi juhatasele ja kaks lugemistuppa. Eestikeelseid ajakirju ei käi ühtegi. See on kohaliku parteigrupi ja külanõukogu kultuurisektsiooni hoolimatus nii tähtsa tööüli vastu, nagu see on kollektiivse propagandisti ja organisatoril – viia ajakirjandus hulkadesse.

Kominterni nimelise kolhoosi kooliõpetaja E. Orm kutsub üles tellima igasse peresse üks ajaleht aastaks ja üks kuuajakiri („Klassivõitlus”, „Leegid”, „Naistöoline ja naiskolhoosnik”) vähemalt poole aasta peale. Ta kutsub üles „Uue Ilma” ülalnimetatud organisatsioonide ja kooliõpetajaid Petersoni ja Linda Mälli ja teisi endale järgnema.”

„Edasi”, 22. november. „Mida nõukogude valitsus andis Eesti-Haginskile? Vanas kulaklikus Eesti-Haginskis oli populaarsemaks heliks kirikukella helin, mis rahvast kutsus sinna, kus ajudesse pumbati pimedust. Selle heli kõrval kõlas üle laia stepi joobnute lallitamine ja trall. Aktiivsemaks „kultuurseks” eneseavalduseks oli akende lõhkumine ja muud ulakad koeratükid. Peremeeste ainukeseks mureks oli see, kuidas kasvatada kõhtu. Tööd selle kõhu kasvatamise jaoks olid sunnitud tegema sulased ja ümardajad ning kehvmad naabrid. Nüüd on sammunud Eesti-Haginskisse teised ajad. Külas on jalul suur kultuuriline töö, töötab kino, puhkpillide orkester. Stepis pööravad traktorid põliseid kündmatuid hundiradasid pehmeks, pesaks sotsialistliku jõukust kas-

vatavale seemnele. Teedel aga lämmatab vankrite lõginat veoautode vurisemine, millele vahetevahel lennuki võimas vurin sekka hüüab. Orjus ja orjastajad on Eesti-Haginskis hävitatud. Töötaval talurahval, endistel sulastel ja teenijatüdrukutel on oma suur jõukuse sepikoda – kolhoos „Uus Ilm”. Imestanult vaatavad oma ümber kasvavat uut ilma vanad hallpead kolhoosnikud, kes 57 aasta tagant tulid siia lastena ühes vanematega tühja stepi, aidates vanematel telke üles seada kaitseks kurjade stepitormide vastu. Põgenesid sealt, kus mõisnikute kõrval kaela sirutas ja kõhtu kasvatas uus kurnajate kiht, kes lamedal häälel laulis: „Mu isamaa armas...”. Kasvas see kurnajate kiht siingi ning ajas vimmu tugevaid töömehi. Nüüd on sellel lõpp. Isamaata kurnatavad põlved on leidnud omale tõelise isamaa. Nad kuulavad oma töökodade treipinkide visa töö muusikat, siluvad silmadega oma uusi võimekaid abilisi kombaine mis juba lõpetanud võimsad võidulaulud põldudel ning silmitsevad telefonipostide rida, milledele tõmmatud peened traadid seavad mahajäänud nurga kaugete keskkohadega. Kõik on uus ja imetlemisväärne sel uuel isamaal. Kolhoosinõukogu on üks parimaid rajoonis. Kolhoosnikud ületasid teise 5-aastaku teise aastalaenu ostmise kontrollarvu. Valmistatakse andma lastele sooje lõunasööke koolis. Uude külanõukogusse valiti Juljus Tamm, Helene Vernik, Jaak Reismann, Jegor Puškar ja Badmajev. Esindatud on kõik kolm suuremat rahvust.”

Kes raiskaks oma aega ja raha niisuguse jama lugemisele? Ja ükski pere ei tellinud ajakirjandust, isegi mitte kooliõpetajad, kolhoosi- ja külanõukogu liikmed ja parteilased. Vanemad olid juba oma õppetunnid kätte saanud kollektiviseermise ajal ja vaikisid, ka oma lastele ei julgenud nad rääkida sellest elust külas, mis oli enne kolhooside rajamist. Kuid noorsoole see propaganda mõjus ja just neile see oligi määratud.

Vahetati poliitjuhatust, vahetati kolhoosi esimehi. Ikka ja jälle olid eelmised kas joodikud või kulakute sabarakud, kes ei hoolinud uue elu ülesehitamisest, vaid ainult omakasust.

Tänu uuele poliitosakonnale pidid kolhoosnikud hakkama sööma võid ja liha ning isegi külluses leiba, kui kolhoosil jääb vilja üle pärast riiginormide täitmist.

Kas see pole ime, et uue poliitilise juhatuse ilmumine põldudele, kus lehmadega künti ja külvati, viis kolhoosi õitsengule ja rajoonis esikohale? Meie ajal ei usuta imedesse ja siingi seda ei olnud. Asi oli lihtsam. Üks rajooni masinatraktoriijaam (MTJ), mis oli paigutatud Sladkoje külasse, toodi üle Eesti-Haginski. See nüüd kündis, külvas, koristas ja vedas vilja elevaatorisse. Riik sai vilja, kolhoos kiita ja esikohad sotsialistlikus võitluses. Olid ka muudatused. Brigaadidesse ehitati saunad ja

kolhoosnikud pühapäeviti enam koju ei saanud, terve suve töötasid nad põllul vahetpidamata. See tõstis tunduvalt tööviljakust. Aasta lõpul jagati tööpäevade eest napilt vilja ja päris nälga enam külas ei olnud. Mittekolhoosnikele olid kõik toidunormid normeeritud. Toidunormid püsisid ka järgmisel aastal.

Sügisel, kui nälja-aasta oli möödas, hakkas NKVD Saksa-Haginski uurima, kes Saksamaalt oli toidupakke saanud ja sellega reetnud riigi mainet. Aegamisi saadi kõik kätte, sest ükshaaval sunniti tunnistama, kes veel sai. Et vabaneda piinadest, tunnistas keegi, et ka Ström neid pakke sai. Temagi vahistati ja sunniti üles tunnistama, et sai pakke, kuid ülekuulamisel teised vahistatud eitasid seda ja kahe kuu pärast ta vabastati. Vabaks saanud, andis Ström lahkumisavalduse ja soovi rajooni haridusosakonda üleviimiseks. Ta tahtis tagasi kodukülasse, kuid alles 1937. aastal see palve rahuldati.

„Edasi”, 26. november. A. Susi: „„Uus Ilm” ehitas suure eeskujuliku loomalauda. Stepibrigaadis ehitati uus elumaja. Praegu ehitatakse põllule sepikoda ja sooja sealauta brigaadi sigade jaoks. Teisel brigaadil on 17 siga ja 8 pörsast. Tuleval suvel on põllutöölajal sealiha küllaldasel määral.”

„Edasi”, 22. detsember. „Eesti-Haginski kooperatiiv on teistele eeskujuks. Kuigi see asub kaugel raudteejaamast, varustab ta eeskujulikult kolhoosnikuid tööstuskaupadega. Terve suve jooksul ja ka praegu on müügil jalaõud, riidekraam jne. Igas brigaadis on müügikohad, kus iga kolhoosnik võib osta. Müüjaks brigaadis on tööarvestaja. Eesti-Haginski kolhoosnikud on rahul oma kooperatiivi tööga. Varustuse ja läbimüügi poolest seisab see rajoonis esikohal. Teised võtku eeskujut.”

„Edasi”, 26. detsember. „Juba mitmendat aastat töötab Eesti-Haginski käsitöölise artell. Algul koosnes viiest rätsepast, nüüd on liikmete arv kasvanud, on mees- ja naisrätsepad, kingsepad, kudujad. Vabriku remontimiseks sai artell riigilt laenu. Praegu on käsil remont mehaanik Gustav Tombergi juhatusel. Lähimal ajal hakkab vabrik tööle 100 töölisega. Artell hakkab ümber töötama villa, nahku. Ta võtab vastu tellimused kolhoosidelt, sovhoosidelt ja teistelt. Iga kolhoosnik, MTJ tööline võib lasta õmmelda ülikonna oma riidest, parandada saapad, vanutada riidet. Väikesest kergetööstusartellist sirgub kergetööstustevõte, areneb kohapealne tööstus, mis võimaldab parandada kohalike inimeste varustamist.”

Need on samuti A. Susi kiidusõnad kolhoosi ja küla arengust. Kuid kolhoosnik oli ikkagi kinni brigaadis, ta ei tohtinud isegi kauplusesse lahkuda. Müügillett toodi ka brigaadi. Jäi veel ülistada naiste töökust kolhoosis ning ka seda tegi Aleksander.

1935

„Edasi”, nr. 4. „Endises kulaklises Eesti-Haginskis oli kehviku talunaine mitmekordselt eksploateeritud. Töötas põllul päikse tõusust loojani, peale selle raske kodune töö, laste eest hoolitsemine ja tihti selle palgaks joobnud mehe rusikahoobid. Enne Eesti-Haginski tütarlapsed vaevu tundsid tähti, rüüpasid ühes meestega viina ja muretsesid ainult, kuidas mehele saada. Nüüd on kõik teisiti. Eesti-Haginskis on rida naislööktöölisi. Eeskujulikult töötab kolhoosis Heleene Vernik. Ta on päev päeva kõrval kolhoosi põllul, kuigi tal on lapsed. Parimaid naislööklasi valiti kolhoosi nõukogusse. Natalie Tuuleveski töötab vaatamata vanadusele kolhoosis, teda premeeriti. Maria Pakker on paremaid lööklasi, kes varem oma kodust kaugemal ei käinud. Kooperatiivis töötavad agaralt Heleene Tamm müüjana, Helmi Veedermann arvepidajana juba rida aastaid, pealegi on ta aktiivne ühiskonnategelane. Salme Tuuleveski töötab mitmendat aastat hoolsa sekretärina, võtab aktiivselt osa ühiskondlikust tööst. Natalie Pöder töötab mitmendat aastat MTJ traktoristina ja nüüd õpib kombinööride kursustel. Paljud tüdrukud õpivad kesk- ja ülikoolides. Linda Vask õpib Eesti Pedtehnikumis Leningradis, Ella Tomberg lõpetab Stalingradis Medülikooli. Paljud töötavad kooliõpetajatena.”

„Edasi”, 6. jaanuar. „Eesti-Haginskis avati oma turg, kus käib kauplemine kolhoosi ja naistöötartelli toodanguga. MTJ ja sovhoosi töölisel võivad siit saada tarvilikke toiduaineid ja tööstuskaupu, kolhoosnikud sukke, kindaid ja muud.” (Kirjutab „A.S.”)

„Edasi”, 8. jaanuar. „Kolhoos on teinud suuri samme võitluses jõuka ja kultuurse elu poole. Premeeriti Joosep Vernikut rasvase oinaga talli, Heleene Vernikut, kel on küll lapsed, kuid töötab korralikult, 50 rbl. rahaga, Jaan Veedermanni lambaga. Teistele anti põrsaid, riideid. Löökluse organiseerimisel on suur osa seinalehtedel, kus paljastatakse logardeid ja antakse edasi lööklaste töökogemusi.” („A.S.”)

„Edasi”, 24. märts. „Kolhoosnike ja MTJ tööliste hulgas poliitharidustööd ei tehta. Klubi uksele on juba mitu kuud suur lukk ees. Külal on üle 100 majapidamise, kuid ajalehti tellitakse 10–15 eks, neist „Edasid” kolm, ajakirju ei tellita üldse. Külanõukogu peab sellele olukorrale lõpu tegema ja kultuurisektsiooni tööle rakendama.” („A.S.”)

A. Susi agiteeris ajalehes järjekindlalt ajakirjandust tellima, kuid ise seda ei järginud. Samuti pole ükski küla- ja kolhoosi juhtkonnast neid endale tellinud. Nähtavasti arvasid, et nende kohus on harida rahvast, läbi viia järjekordne kampaania rahva kulul.

„Edasi”, 28. märts. „Künd algas veebruarikuu viimastel päevadel, kolmandaks märtsiks oli juba külvatud 500 ha. Brigaadide vahel on

sõlmitud sotsialistliku võitluse lepingud. Viimase kuue kuu jooksul on kooperatiivi toodud üle 130 jalgratta, mille vastu vilja tahetakse."

Ikka vilja! Aastast-aastasse ei olnud kolhoosnikud oma väljatootatud töötasu kätte saanud. (Alles hakkasid „võid ja liha“ sööma, ka leiba küllaldaselt.) Vilja ei olnud ka kolhoosi aitades ja jalgrattad ootasid kaupluses ostjaid. Omal ajal oli selles „kulaklikus külas“ igal peremehel aastane viljatagavara, ka magasiait oli alati vilja täis. Oma vilja hinnaga ehtasid nad üles uhke külakiriku, koolimaja ja seltsimaja. Polnud vaja laenu võtta, et ehitada villavabrikut ning meiereid. Ja nüüd ülistati „saavutusi“, mis tähendas seda, et lõhuti asunike aitu ja loomalautu, et nendest ehitada „uhked“ kolhoosi loomalaudad ja brigaadihooned. Naised olid lõõktoolistena terve suve põllul, lapsed kodus järelevalveta. Külasse sammusid ka telefonipostid peente traatidega, kuid aparaadid olid ainult asutustes, juhtkonnal ja brigaadides. MTJ-l ja kolhoosil olid omad diiselelektrijaamad, kuid valgustasid ainult tööstustehaseid, kontoreid, seltsimaja ja juhtkonna kortereid. Neid saavutusi ajakirjanduses ka ülistati.

Kuidas käis töö brigaadides, sellest kirjutab A. Susi:

„Edasi“, 20. aprill. „Päev teises brigaadis. Künd käib traktorite ja härgadega. Ühelt põllult teise käib hallpea kolhoosnik. See on brigaadi tööinspektor, ta kontrollib ja hindab tehtud tööd. Kolhoosnikud sõlmisid töövõistluslepingud, neid abistab seinaleht, kus piitsutakse puudusi ja tuuakse esile lõõklaste töökogemused. Puhtus ja kord valitsevad brigaadi sööklas, selle väikses rohuaias ning ka ühiselamutes. Neist mõnikümmend meetrit eemal on ilus värvitud klubihoone. Tööliste toitlustamiseks on brigaadil oma köögivilja aed, lehmad, sead, kanad. Kolhoosi kontorist kuni brigaadini venib telefonipostide rida. Saab rääkida kolhoosi juhatusega ning ka külanõukoguga. Lõuna ajal on lõõklastele eraldi laud maitsvamate toitudega. Söögitoas on raadiohääldaja, kui see vaikib, annab muusikat patefon. Pärast sööki loetakse ajalehti ja ajakirju, aetakse juttu, visatakse nalja. Veoloomad puhkavad. Esimees Tamm helistab brigadir Pärnale: „Esimene brigaad on teist ees.“ Pärn teeb meestele ettepaneku mahajäämise likvideerimiseks õhtul kauem töötada. Peaaegu kõik on nõus paar tundi kauem töötama. Traktoritega küntakse ka tulede valgel. Töö lõpeb hilja, brigadir ja töödeinspektor mõõdavad kuuvalgel töö hulka. Kaks hektarit rohkem kui esimesel brigaadil! Klubist kostab laul „Julgesti vennad nüüd tööle...“. Parajasti lõppes kino ning algas tants, kui sm. Pärn klubisse astus ning teeb teatavaks võidu esimese brigaadi üle. Klaver laseb polka käima. Brigadir teatab telefonil juhatusse: „Meie esikohta käest ei anna. Ülehomme õhtuks lõpetame külvi.“

„Edasi”, 18. mai. „Kolhoosis organiseeriti brigaad suslikute vastu võitlemiseks.” (A. Susi)

Selle järjekordse kampaania eesmärk oli hävitada suslikud, kelle talvetoiduks oli vili ja see vähendas arvatavasti tunduvalt kolhoosnike tööpäevanormi. Põldudele veeti vaatidega vett ja sellega aeti suslikud urgastest välja, kus neid ootas kütt. Kui palju suslikuid hävitati, on teadmata. Vähese aja pärast algas uus kampaania. Nähtavasti polnud inimestele mõistlikku tööd anda, kuid ka koju lasta ei tohtinud.

„Edasi”, 28. mai. „Kogu tööjõud organiseeriti umbrohtu kitkuma põldudelt, tehtigi põllud tühjaks. Stepis on lopsakas hein, kuna oli soe ja vihmane kevad. Asuti heinatöödele, võisteldakse... On asutatud ruumikas lasteaed, lastesõimed ja ühissöögimaja, et naisi vabastada loovaks tööks. Kolhoosis on nüüd ka naisarst.” (A. Susi)

„Edasi”, 16. juuni. „Kalmõkkide Lääne rajoon organiseeris andekate kolhoosiringide pidu. Esinemas olid ringid neljast rajoonist. Osa võtsid Eesti-Haginski puhkpilliorkester, lauljad, näitlejad, kes saavutasid esikohad. Orkestrijuhht Mäll premeeriti 25 rbl. võrra, orkester sai kiituskirja. Kolhoosnik Olga Vask sai laulmise eest ka 25 rbl., Fedjutišev naljaettekande eest balalaika. Nemad võtsid osa ka oblasti võitlustest. Puhkpilliorkester sai esimese koha. Mäll hõbeuuri.” (A. Susi)

„Edasi”, 10. august. „24. juunil algas viljakoristamine, vili niideti 20 päevaga... Viljapõldude valvamiseks eraldati vahid, paremad kolhoosi lõoklased. Vili pandi kuhjadesse ja algas rehepeks. Pekstud vili kaaluti ära masina juures ja teist korda aidas. Kõrgevaliteetne vili kohe esimesest rehepeksust läks riigile. 24. juuniks riigiplaan oli täidetud 60% võrra.

Kool nõudis suurt remonti. Külanõukogu juhatusel suudeti seda teha. Remondist võtsid osa kolhoos, MTJ, käsitööstuse artell ja kõik kohalikud kultuuritegelased koos lastevanematega. Ettevalmistamise poolest on Eesti-Haginski kool parim kogu rajoonis. Koolis kavatakse avada viies klass, kuid rajooni haridusosakond ei pööra koolile tähelepanu.” (A. Susi)

„Edasi”, 12. august. „Rahasummade mobiliseerimise plaan on Eesti-Haginski külanõukogul igas veerandaastas ületatud. Laenurahade kogumine, hoiusummade organiseerimine ja muud tööd on plaani ületamisega täidetud. Külanõukogu rahandusseksioon on teinud laialdast selgitustööd. Ka seaduslik-revisiooni seksioon töötab hästi, paljastades vargaid ja distsipliini rikkujaid. Seksioonil on igal tööalal oma välispostid. Korjanduse ja kultuuriseksioonid töötavad nõrgemalt. Eesti-Haginski hoiukassa on üks paremaid terves Autonoomias. Esimese ja teise veerandaasta plaanid on täidetud 200%-liselt. Hoiukas-

sas töötav sm. Vaarmann teeb iga päev selgitustööd hoiukassa tähtsusest.

Sageli lähevad meil kaotsi kirjad, ajalehed ja muud postisaadetised. Selgus, et võõraid ajalehti omandab, rebib kirju lahti A. Juhkum. Ta paljastati ja anti kohtu alla." (A. Susi)

Viisaastaku riigilaenu obligatsioonide ostmine oli sunduslik, sellest ei pääsenud keegi töötajatest. Kolhoosnikutele arvestati igal veerandaastal teenitud tööpäevade kohta keskmine nädalapalk. See kanti obligatsiooniuustu saatelehtedele, kus kolhoosnik tõestas oma allkirjaga ostu. Raha hoiukassasse kandis üle kolhoos. Kolhoosnik oli kohustatud oma allkirjaga tõestama teenitud raha paigutamist hoiukassasse. Kätte sai ta vaid vähese osa teenitust, sest hoiukassast oli seda välja võtta ülimalt raske.

Kolhoosnikel ja nende lastel ei olnud kerge pääseda ülikooli või tehnikumi õppima, selleks oli vaja juhatause otsust passi saamiseks. Kolhoosnik pääses vaid traktoristide ning kombaineriite kursustele. Need, keda A. Susi nimetab, olid kooliõpetajate, kooperatiivi tööliste või parteilaste lapsed.

Küläs oli ainult algkool. Mittetäielik keskkool (V, VI ja VII klass) asus kalmuka hutuunis, endises mõisahoones Iki-Tšenosis ja seda vahemaad sügisel 1934 hakkasin ka mina möötma. Ühiselamus olid kohutavad sanitaarsed tingimused. Ruum oli tihedalt täis raudvoodeid. Kalmuka lastel polnud aimugi, mis on saun, nad olid täitanud ja need roomsid üle ka meile. Pärast laupäevaseid koolitunde marssisime kõik eesti poisid ja tüdrukud jalgsi need 35 km koju, kus meid pesti saunas, kammiti ja keedeti riided. Alles pärast seda pääsesime tuppa. Teisel päeval sõidutas kolhoos meid kooli tagasi. Ja nii kolm aastat. Juba teisel päeval olime sama täitunud, nagu poleks kodus käinud. Toidud olid kehvad, hommikul ja õhtul kalmuka soolane tee piima ja võiga, lõunaks vedel supp. Kodust toodud toiduvara oli otsas paari päevaga, sest vanematel polnud suurt midagi kaasa anda, kõik oli normi järgi.

1935

1935. aastaks oli vastupanu kolhooside rajamisele lõplikult maha surutud. Need, kes sellega ei leppinud, olid hävitatud, järelejäänud vaikusid ja tegid, mis kästi. Riik hakkas üle saama põllumajanduskriisist, enam ei olnud vaja kolhoosidelt vilja viimse terani välja pressida. Kolhoosnikud hakkasid saama töötasu. Kuid riiginormid isikliku majapidamise pealt säilisid ja isegi suurenesid. Peale liha, sulatud või, munade ja villa läksid maksu alla ka viljapuuaiad. Et sellest vabaneda, hakati maha raiuma neid puid. Järele jäid vaid üksikud, enamasti siidiussimar-

japuud (mooruspuud). Küla hakkas üha rohkem sarnanema kalmõki hutuunidega, kus puid ei istutatud. Oli hävinud ka külavaheline puiestik, teda ümbritsev laudaed oli ammugi laiali tassitud ja puiestikust käis läbi loomakari.

„Edasi”, 14. august. „Tänavu kevadel lõpetasid Ed. Põder ja Anton Juhkum kombainistide kursused. E. Põder sai lõpukatsetel preemiaks rahasumma ja mandoliine. Kiiresti seadsid nad kodukolhoosis kombainid korda. Koristusplaani täitsid nad 22. juuliks mitmekümne hektarilise ületamisega, töötasid puhkepäevadeta... Kõik teise brigaadi kolhoosnikud tellisid aasta lõpuni „Edasi” ja „Naistöölise ja naiskolhoosniku”. (A. Susi)

„Edasi”, 26. august. „Postiosakond ei hoolitsenud varem eesti-keelse ajakirjanduse tellimise eest. Nüüd on esimesest septembrist aasta lõpuni iga kolhoosniku pere tellinud „Edasi”. Tellimuste vastuvõtmisel on aktiivne uus kirjakandja Martin Käänik. Naiskolhoosnikud tellivad ajakirja „N. ja N.”. Postiosakonna töös on veel palju korratusi.” (A. Susi)

„Edasi”, 6. september. „Vaatomata kuivale suvele oli viljasaak keskmine. Kolhoos täitis riigiviljanormi ja natuurmaksu MTJ-le. Igale kolhoosnikule anti avansina 3 kg teravilja tööpäeva kohta.”

„Edasi”, 30. september. „Vasja Feoktistov tahab õppida. Ta on tegelane näiteringis, hea ühiskonnatööliline, joonistab karikatuure, luuletab... Tahtis õppima minna, kuid komnoorte rakuke ei lase teda ära. Vasja seepärast on viimasel ajal hakanud jooma. See ei tee aga muret komnoorte ja partei organitele. Tuleb lasta tal õppima minna.” (A. Susi)

„Edasi”, 12. oktoober. „Külanõukogu on rahandusplaani täitmise poolt esikohal Kalmõkkide oblastis. Nõukogu on kantud sel alal Stalingradi piirkonna parimate nimekirja. Käsitööstuse artell „Sotsialistlik tee” on viimasel aastal teinud suuri edusamme. Endiselt kulakult võetud villavabrik töötleb ümber Elistaast (autonoomia pealinnast – autor) saadud villu. Vabrikus töötamiseks on õpetatud rida inimesi. Mehaanik Tomberg ehitas masinad ja abinõud mehhaniseeritud värvimiseks. Peale selle töötavad vildi, seppade ja õmblejate töökojad. Artellil on ka oma abimajapidamine.” (A. Susi)

Samas kirjutab A. Murd: „Inimesed, keda kasvas Oktoober. Endise lambakarjase Jüri Porkoti poeg Kustav on praegu punane lendur. Endine ulakas poisike Tombergi Juku, küla osavam „21” mängija ja õunavaras on nüüd kalatööstuse insener, üks parimaid Astrahani kalatööstuse instituudi lõpetajatest. Endine peremeeste künnipoiss Mihkel Utt on Dnepropetrovskis insener, tema vend töötab Eesti-Ha-

ginski kooperatiivi esimehena. Kehviku lesknaise Liine Tõnni poeg Kaarel õpib Leningradi sõjakoolis, kehviku poeg Juhan Lust on Uuralis mäetööstuse insener. Lembit Pärn lõpetas Moskvas kindralstaabi akadeemia. Kehviku poeg Robert Karu töötab Moskva oblastis haridusalal."

Kahekümnendatel aastatel avanes võimalus ülikoolides õppida ja siis vanemad ka saatsid oma lapsi haridust omandama. Lesk, nelja lapse ema Tombergi (Tubi) Liisa saatis kaks last, Johannese ja Ella, kellest eelnevalt räägitakse, linna õppima. Teine poeg ja tütar töötasid ja nende toetus võimaldas neil lõpetada ülikoolid. Nii oli ka teistega, kes alustasid õppust enne kollektiviseerimist. Pärast seda oli kolhoosniku lapsel ülikooli sattuda üliiraske. Järgnevas artiklis kiidab A. Murd samuti nagu A. Susi saavutusi kolhoosi loomakasvatuses. Võrreldes sellega, mis kolhoos sai asutamisel, ilmneb, et mingeid saavutusi ei ole, vaid on langus.

„Edasi”, 26. detsember. „Karjafarm on talveks korda seatud, kolhoosi 546 sarvloomu ja 1300 lammast on valgetes ruumides, lautades. Sõimed on korralikud. Kogu farm on varustatud talveks kõrgevärtusliku loomatoiduga. Karjakasvatuse plaan on täidetud.”

1936

„Edasi”, 1. jaanuar. „Kaadrite kasvatuse meister Karl Reinson. Õpetaja K. J. Reinsoni kohta teatab Eesti-Haginski külanõukogu järgmist: töötab küla õpetajana 26 aastat, kooli juhatajana 1913. aastast, ta on 53 a. vana. Tema õpilased on tublid. Reinson võtab osa ühiskonnatööst – ajakirjanduse levitamise organiseerimine, hoogtööde läbiviimine elanikkonna hulgas. Käesoleval aastal oli kool väga hästi õppetööks ette valmistatud. Reinson on viimase 3–4 a. jooksul saanud järgmisi autasusid: külanõukogult kolm korda 25 rbl., tsender vilja ja kiituskirja; kolhoosilt kaks korda põrsa, lehma; rajooni haridusosakonna poolt kaks korda kurordltuusiku ja kuupalgalise preemia; rajooni täitevkomiteelt kiituskirja. Tema õpilased on kõik need Eesti-Haginskist pärit, kellest oli varem juttu... Tema tunnid on huvitavad, kord eeskujulik, vahetundidel mängitakse malet.” (A. Murd, A. Terijõe)

„Edasi”, 12. jaanuar. „Lugemistuba on lahti vaid tund või paar. Ta on kütmata, raamatud korratuse. Juhataja Mällo.”

„Edasi”, 14. jaanuar. „Kolhoos 24. detsembril pidas suurt ja tähtsat pidu. Võeti vastu riigi akt maa põliseks kasutamiseks. Kolhoos sai 8600 ha maad. Sm. Reinson tuletas meelde, kuidas kehvikud, „moonakad” ja kõik maapidajad pidid Eestimaa kubermangust välja rändama. Pärast koosolekut oli juhatause poolt korraldatud rikkalik eine.” (A. M.)

„Edasi”, 10. veebruar. „Tööstusartelli esimees Jaan Reismann omavolitseb. Paljudel on töötasu saamata. Kriitika on artellis lämmatatud, paljud lahkuvad. Lääne rajooni organisatsioonid peavad ta korrale kutsuma.” (Al. Silm)

„Edasi”, 28. veebruar. „Karjafarmi töölistele on korraldatud zootehnika ring, juhatab rajoonist saadetud eriteadlane. Öppus kestab kaks nädalat, iga päev kaks tundi. Kolhoosnikud võtavad aktiivselt osa. Raskus on see, et öppus toimub vene keeles, omandatakse siiski hulga teadmisi.”

„Edasi”, 1. märts. „Bürokraat Zimmer, parteiorganisatsiooni juhataja on ametist vallandatud.”

„Edasi”, 28. märts. „Külv tehti 5,5 päevaga, 1055 ha asemel külvati 1095,65 ha. Edu tõi stahanovlik töö. Traktorist M. Ruutu külvas päevanormi 17 ha asemel 24 ha. Parhomenko ületas normi samuti. M. Vernik ja S. Ingelberg täitsid härgadega külvates 4,5 ha päevanormi 1,5-kordselt. Naistraktorist Anna Kuuts külvas oma vahetuse vältel 17 ha asemel 23 ha, Krivorot koguni 26 ha.” (E. Vedermann)

„Edasi”, 18. juuli. „Naiskolhoosnikutele meeldib väga uus seadus abortide ärakeelamise ja emade abistamise ja kaitse kohta.” (A. Susi)

„Edasi”, 20. juuli. „Kolhoosnikud arutavad uue Stalinliku konstitutsiooni projekti läbi. Eriti meeldisid § 136, kus öeldud, et kõik kodanikud alates 18 aastast omavad valimisõigused ja § 121 – õigus haridusele. Viimane punkt teeb eriti meelega kolhoosi noortele.” (A. Susi)

Puhtus ja kord on raamatukogus. Õhtul valgustab ruumi „Iljitsi lambike”. Raamatuid on väga vähe. Pole Ostrovski „Kuidas karastati teras” ega Šolohovi „Vaikset Doni”, ei Eessaare Aadut, ega vene klassikat.” (A. Murd)

„Edasi”, 22. juuli. „Komnoor Ed. Orm on mitmendat aastat kooliõpetaja. Ta aga joob, lärmab tänaval ja korraldab kaklusi. Ei ÜLKNÜ Eesti-Haginski algorganisatsioon ega Bašanta rajooni haridusosakond ole Ormi korrale kutsunud.” („Taavet”)

„Edasi”, 26. juuli. „Viienda klassi õpilased sõitsid 60 km kaugusel asuvasse raudteejaama 22. mai hommikul, sama päeva õhtuks jõudsid Stalingradi, öö olid sadamas. Sõideti mööda Volgat Saratovi, nähti esmakordselt 8–10 kordseid maju. 27-nda hommikul oldi Samaaras, 30. mail Gorkis, kus ümber istuti. Sõideti mööda Okad, siis jõuti Moskvasse.” (A. Murd)

„Edasi”, 2. august. „Kirjutab Stalini nimelise kaevanduse insener Juhan Lust, kes on puhkusel oma kodukülas Eesti-Haginskis. Kaadrid külas pole õieti jaotatud. Klubi juhataja peaks olema eestlane, kuna

enamik kolhoosnikke on eestlased ja vene keelt mõistavad puudulikult. Jäme moonutus on see, et külanõukogu esimees Sapoškov vallandas orkestrijuhi Mälle.”

„**Edasi**”, **6. august**. „Teises traktoribrigaadis on kuulus stahanovlane Vanenberg, kes künnab 7 ha asemel iga päev 14 ha ja teenib päevas 21 rbl. Traktoristide maja on kahekordne, tal on rattad all, sees eeskujulik puhtus ja kord. Ed. Pöder koristab päevas 20 ha, sellega teenib 80 rbl. päevas. Ühtki viljapead pole maha jäetud. Ta vend August on tubli Eedi kombaini mehaanik. Traktorist Krivorotov teenib päevas 30 rbl. Kombainer Pärn ei täitnud normi, asemele asus Anton Juhkum. Nüüd töötab kolmas kombain korralikult, Anton tegi ta korda. Ka Juhkum koristab kuni 20 ha päevas ja saab 80 rbl. Vaja on veel korraldada, et auto sõidaks töötava kombaini kõrval, nagu kuulsatel ordenikandjatel kombainistidel.” (A. Murd)

„**Edasi**”, **8. august**. „Stahanovlik koristus Eesti-Haginskis. Külst brigaadini steppi on 5–7 km ja põllulaager paistab väikse külana välja. Siin on söökla, puhtad elumajad, töökojad, loomalaut, aidad, klubi ja saun. Igal brigaadil on oma keeduviljaaed. Teise brigaadi saadupania M. Litau paneb saadu (kuhjab) 2,5 ha normi asemel 5,5 ha suuruselt põllult. Jakob ja Peeter Šmatko kumbki panevad saadu 5 ha pealt päevas. Anton Tamm ja Aleksander Tomberg täidavad päevanormi 150%. Esimeses birgaadis paneb Juhan Bekker iga päev saadu 6,6 ha pealt vilja. Johannes Mölder ja Mihkel Šmatko kuni 4,35 ha. Rida naiskolhoosnikke ületavad normi. Kolm viimast looderit on Helmi Obermann, Helene Turba, Maria Agerik, kes pole tänaseni teinud veel ühtegi tööpäeva. Gustav Tomberg on esimeses brigaadis hea arvestaja, tal ühtki tööpäeva ei lähe kautsi. Iga tööpäeva peale anti rahas avanssi 150 kop., üks kg nisu ja üks kg otra. Lambakarjasel Jaan Veedermannil on juba 530 tööpäeva tehtud. Esimeses brigaadis telliti 850 rbl. eest laenu obligatsioon, teine tellis 765 rbl. eest.” (A. Murd)

„**Edasi**”, **12. august**. „Juba kolm aastat kavatsetakse avada külas mittetäielik keskkool, aga praegu pole viiendat klassigi olemas. Isegi külakooli nelja klassi jaoks ei jätku õpetajaid. Meie rajoonis oli möödunud aastal suur puudus sulgedest, paberist.” (A. S.)

„**Edasi**”, **2. september**. „Läinud aastal koristas Ed. Pöder oma kombainiga 260 ha teravilja. Tänavu oli juba 20. augustil tal 500 ha koristatud. Ta hoidis kokku 50% bensiini...” (A. Murd)

„**Edasi**”, **4. september**. „Parteioorganisaator Abuschinov suhtub töösse lohakalt ja ükskõikselt. Ta on inimesi klubist isegi välja ajanud.” (A. S.)

Samas numbris kirjutab „Takjas”: „Komsomolirakuke on kaunis suur,

algorganisatsiooni töö aga nõrk. Kui 1. augustil organiseeriti komnoorte isetegevusõhtu, paljud komnoored ei näidanud aga nägugi. Lasteringi tööst ei saanud ka asja. Joomine võtab maad. Konkreetse ja elava töö asemel kirjutatakse pikki „direktiive ja resolutsioone.” („Noor”)

„Edasi”, 6. september. „Teise brigaadi brigadir Pärn on kolhoosnike vastu jäme, eriti naistega. Jagab trahve põhjuseta.” („Takjas”)

„Edasi”, 6. oktoober. „Kolhoosi 500 sarvlooma ja 2000 lammast pole talveks toiduga varustatud täiel määral. Esimees Tamm lootis farmi juhataja Oskar Kippeli peale, kuid silo pole tehtud, heinatagavara väheke. Kippel on joodik.” (T,V-s ja E.V-s)

„Edasi”, 22. november. „Kolhoosnikud said tänavu juba 2 kg vilja tööpäeva kohta ja saavad veel 3 kg. Kultuurielu on kehv, poliitöö nõrk. Hispaania sündmustest ei teata midagi. Seinaleht vaja muuta tõeliseks organisaatoriks.” („Takjas”)

1937

Algas üks raskemaid aastaid Nõukogude Liidu ajaloo. Terves riigis käis enneolematu sõjaväe- ja majandusjuhatuse hävitamine. Riigivastaste ja reeturite kohtuprotsessid käisid üksteise järel. See vool puudutas ka Eesti-Haginski küla. Teadmata kadusid mõned parteilased ja MTJ-i juhtkondlased.

Esimesel poolaastal ei ilmunud ajalehes ühtki artiklit olukorrast külas ning järgmisel aastal kadus ka „Edasi”, sest eestikeelne ajakirjandus likvideeriti, samuti nagu emakeeletunnid eesti asunduste koolides terves riigis.

Viimased sõnumid Eesti-Haginskist selles väljaandes olid järgmised:

„Edasi”, 2. juuni. „Kooperatiivi juhatajaks 1935–1936 aastatel oli L. Liitau. Tekkis puudujääk. Liitau on joodik, tihti peeti pidusid kooperatiivi arvel.” (A.S.)

„Edasi”, 6. juuni. „On olemas ruumikas klubi, lugemistuba, kooliruumid, MTJ punanurk, orkester enam kui 20 pasunaga, raadiosõlm ja terve vägi kultuuritegelasi, nii eestlasi kui ka venelasi. Kõik võimalused olemas, kuid kultuuritöö on puudulik, eriti eestlaste hulgas. Eestikeelseid näidendeid pole ammu mängitud. Pasunakoor töötab halvasti. Kolhoosi parteiorganisatsiooni esimees ja külanõukogu esimees arvavad, et kultuuritöö on „kõrvaline asi”. Kultuurisektsioon ei tööta ja Stalinliku konstitutsiooni tuntakse halvasti.” (A.S.)

„Edasi”, 10. detsember. „Kolhoos „Uus Ilm” on kõik oma lubadused õigeks ajaks täitnud, nii sügiskünni kui külvi plaan on täidetud täielikult. Majandusaasta sissetulekud on tööpäevade peale ära jagatud. Iga kolhoosnik saab tööpäeva kohta 8 kg loomapõhku, 2 kg teravilja ja 3

rbli raha. Kolhoosnikud valivad ühel häälel Ülemnõukogusse sm. Karpovi ja Manshueva.” (E. Vaarmann)

Hea lugeja! Tekib küsimus, miks oli vaja nii pikalt ja põhjalikult korrata neid ajaleheartikleid, kus on külluses propagandat ja mõni piisk tõde tegelikest sündmustest. Kuid veel seniajani leidub neid, kes õhkavad tagantjärele neid aegu, unustades või maha salates neid miljoneid ohvreid, kes maksid varanduse ja eluga selle kolhoosielu ülesseadmisele. Sellepärast ongi vaja näidata, kuidas suudeti eesti talunikest, karsketest, töökatest ja haritud inimestest teha sõnatuid ja kuulekaid kolhoosibrigaadide orje, kes kaotasid huvi töötulemuste ja kultuuri-sündmuste vastu ja ainult talvel said koos olla oma perega.

Kadus see motiiv tulusaks tööks, mis algusaastatest peale ergutas töötama arukalt ja viljakalt oma jõu päraselt. Jõukus ei olnud patt, vaid õnnistus ausa töö eest ja seda ei kadestatud. Iga aastaga oli hakanud üha rohkem särama ka küla väline ilme, rahvas ise hoolitses hariduse ja kultuurielu arengu eest, keegi ei keelanud või sundinud kedagi koolis käima ja laulukooris esinema, seda tehti omal tahtel ja südamesoovil. Kõik seltsid olid vabatahtlikud. Karskusselts hoolitses, et kasvav jõukus ei tooks kaasa alkoholismi, ja kui see oht ilmnis, pandi kõrtsikauplus rahva tahtel ja nõusolekul kinni.

Oma tahtel ja jõul saadi jagu ka ühiskonnatöödest. Omal kulul peeti kooliõpetajaid, postkontorit ja vallavanemat.

Kõik muutus pärast 1917. aastat, mil ellu sekkusid poliitilised ambitsioonid lubadustega kuldset elu töörahvale ja mõõtmatuid võimalusi talurahvale. Kuid talunike huvid ei käinud kokku riigi omadega. Talumees oli vaja teha maaharimisel tööliseks, mitte peremeheks.

Kommuunidest midagi välja ei tulnud. Siis algas sunduslik kollektiviseerimine, algul ühistööartellide näol, kus veel maa ja tööriistad olid omaniku käes. Meelitamiste ja hirmutamiste sunnil viisid Eesti-Haginski talunikud ise oma vara ühismajandusse, ei raatsinud tappa loomi ega lõhkuda töomasinaid. On teada ju, et sel ajal puhkesid tervel Venemaal mässud ning tapeti loomi, et neid mitte ära anda. Seda tehti ka ümbruskonna vene külates, Saksa-Haginskis ja kalmõkkide hutuunides. Need mässud, mis olid põhjuseks, et ilmus Stalini „Peapööritus...”, suruti veriselt maha. Eestlaste mässuvaim ja vastupanu oli eestlaste hingest juba mitusada aastat tagasi välja raiutud – veel siis, mil eesti rahvast jäi ajaloolaste andmetel vaid 76 000 hinge järele. Nii jäi ka Eesti-Haginski talunikel vaid passiivne vastupanu, kas võtta endalt elu või põgeneda.

Külarahvast oli vaja panna unustama endist külaelu või vähemalt sellest vaikima.

„Kulaklikku” elu hakati igatpidi laimama. Kuid nimetades küla kulak-

likuks, nad lasid laimu õhinas nähtavasti silmist, et kulaklik tähendab jõukas, rikas. Tollel ajal ei võinud olla külas joobnu lälinat ja akende lõhkumist. See on pärit kahekümnendatest aastatest kuni tänini, mil kauplustest kõige kättesaadavam ja tihti ainus kaup on viin ja tubakas.

Üldiseks nõudmiseks sai lööksõna „rohkem”. Tüdrukud põldudel hakkasid traavi ajama, põllutööd tehti ka kuuvalgel, et olla esiridades ja maitsta sööklas parimaid toite. Tihti vahetati kolhoosi ja külanõukogu esimehi ning parteitöötajaid sel põhjusel, et eelmised olid joodikud ja hoolimatud juhatajad, kuid varsti teatati, et ka uued on samasugused.

Ka sunduslik kultuuritöö ei tõmmanud külarahvast kaasa. Ainult ajalehest võib lugeda, kuidas pärast rasket tööpäeva tantsivad nad brigaadides, mängivad malet, loevad „Edasit” (mida keegi tellida endale ei soovinud). Suurt hoolt kantakse laste koolitamise ja kultuurse puhkuse eest koolivaheajal. Viienda klassi koolilapsed sõidavad Moskvasse ekskursioonile, kuigi külas on ainult neljaklassiline algkool. Vale ja vale, kuid lugeja seda ei tea, ta usub trükitähte. Ja seda oligi vaja.

1938. aastal likvideeriti eesti- ja saksakeelsed koolid ja seitsaadik õpiti vene keeles. Lastel, kes olid õppinud mõni aasta enne seda, jäi emakeel ja kirjaoskus eluks ajaks. Kuid kes nüüd hakkasid koolis käima, venestusid kiiresti ja rääkisid mõne aja möödudes ka oma vanematega vene keeles.

Asundus säilitas oma nime Eesti-Haginsk, kuid rahvuse järgi olid eestlased külas juba vähemuses.

EESTI-HAGINSK SÕJA AJAL

SÕJAEELSETEL AASTATEL 1939–1940 näis, et elu hakkab paranema, vähemalt nälga enam külas keegi ei tundnud. Kolhoositöö edenes. Kõik põllutööd tehti koos MTJ-iga, riiginormid täideti ja kolhoosnikud said omateenitud palga kätte. Brigaaditööga harjuti ära, enam nii suurt järelevalvet ei olnud, võis isegi vajaduse korral koju minna.

Kolhoosnikud olid palgalised töölised, neil ei olnud enam kolhoosis oma hobust, lehma või tööriistu, need kõik jäid minevikku. Põllul olid traktorid ja kombainid ning kariloomad kolhoosi omad. Vanad loomad olid viidud lihakombinaatidesse. Kui vanematel oli veel meeles ja kahju neist, keda nad nõõripidi kolhoosi töid, siis nooremad seda piina ei tundnud. Nende püüdlus oli teha „rohkem”, et istuda maitsvamate toitudega laua taga. Kuid seda ei võinud igaüks saada, selleks oli vaja astuda komnoorte organisatsiooni liikmeks või parteisse. Ka juhtkonna koosseisu oli ilma parteipiletita võimatu pääseda. Seega suurenes tunduvalt komnoorte ja parteilaste arv. Kahekümnendatel aastatel oli siin kolme küla peale üks parteirakuke, nüüd oli neid igas brigaadis, kooperatiivis ja käsitööartellis. Külas olid partei- ja komnoorte organisatsioonid. Enam ei olnud vaja kolhoosiesimeesteks panna parteilasilinnatöölisi, kes põllutöödest midagi ei mõistnud. Eesti parteilaste juhatusel, kes olid vilunud talunikud, tõusis tööviljakus tunduvalt. Kolhoosi esimeheks valiti parteikomitee ettepanekul Johannes Pärn, artelli „Sotsialistlik Tee” direktoriks Juljus Tamm.

Vilja oli riigil juba nii palju, et sellega hakati varustama Saksamaad. Kuid varsti selgus, et mitte nii palju, et oleks jätkunud luua riigitagavara.

Tööstuskaupadega oli hullem. Et midagi vajalikku osta kooperatiivi kauplusest, tuli see „vahetada” sulatatud või, munade ja villa vastu.

Lõpetanud 7. klassi, jätkasin õppimist Salski linna keskkoolis. Peavarju sain tädi Anna Erenbergi (Strömi) juures. Linnas võis raha eest osta riiet, suhkrut ja jalanõusid. Kuid selleks oli vaja juba õhtust saadik järjekord sisse võtta ja seista kuni kaupluse avamiseni. Ei saanud ära minna, sest tehti ülelugemisi ja keda kohal ei olnud, tõmmati järjekorra nimekirjast maha. Juhtus ka nii, et hommikul selgus, et poodi ei toodud midagi. Ainult tutvuse kaudu sai kindlasti teada, mida hakatakse „andma”. Kaubanduses töötavad isikud olid kõige hinnatumad tuttavad.

Anna-tädil oli raadioaparaat ja umbes kell 11 öösel oli kuulda Eestist raadiojaama „Tallinn, Tartu ja Türi” saateid. Selleks ajaks olid kõik aknaluugid kinni, seespool riputati veel villased tekid ette. Välismaa

raadio kuulamine oli võrdne riigi reetmisega ja sama rängalt karistati. Nii et meie, lapsed, ei tohtinud sellest kellelegi rääkida. Kuulasime uudiseid, muusika- ja laupäevaõhtuseid saateid. Mõnikord laulsid onu ja tädi vaikselt tuttavale viisile kaasa, vaat et pisar silmis. Kuulasime teateid Talvesõjast Soomes, üleskutseid „Eesti velled, tulge appil!“, läbirääkimiste käigust Venemaaga ja siis ka liitumisest. See kõik erines täiesti sellest, mida kuulasime ja lugesime siin.

Lõpetanud 10. klassi, andsin avalduse edasiõppimiseks Moskva Avioinstituuti, kuid konkursil ei saanud läbi ja sõitsin Krasnojarski Metsatööstuse Ülikooli, kus konkurssi üldse ei olnud, isegi tee- ja toiduraha varustati.

Sel suvel oli meie pere täies koosseisus viimast korda koos: isa, ema, kolm poega ja kolm tütart. Abistasime vanemaid maja ehitustöödel, niitsime teede ääri ja vedasime rohtu koju lehma talvetoiduks. Maja sai küll katuse peale, kuid põrandalaudu ei olnud ja savipõrandad säilisid veel üle 20 aasta. 1941. aasta kevadel õnnestus Salskist osta tammepuupalgid, kuid neid pidi veel laudadeks saagima. Vahele tuli sõda.

Sõja hõngu oli ammu õhus, kuid siiski tuli see ootamatult, nii suur oli propaganda mõju. Algasid mobilisatsioonid, ja nagu see selles riigis algusest peale moes oli, võimalike reeturite karistamine. Nendeks osutusid nüüd saksa rahvusest elanikud. Saksa-Haginski küla tehti neist tühjaks ja see pikk voor Salski poole peatus külas, et täiendada siinsete sakslaste peredega. Ei lugenud see, kas olid parteilane või raskesti haige. Anton Strömile olid nad kõik tuttavad, sest ta koolitas nende lapsi, töötas koos nende kooliõpetajatega. Neile lähenemiseks keeldu ei olnud ja paljud tulid avaldama kaastunnet, nende seas ka Anton. Kui voor oli täiendatud, liikus see edasi. Palju aastaid möödus, enne kui mõni üksik pere tuli pärast rehabiliteerimist Kasahstanist tagasi. Kuid küla oli põhjalikult laastatud ja enamasti asusid sakslased elama mujale.

Kuid nüüd, kui 1941. aasta sügisel käis järjest mobilisatsioon, läksid kolhoosist ja MTJ-ist traktorid ja veoautod. Põllutöö jäi naiste ja vanurite hoolde, kelle käsutuses olid jälle härjad, lehmad ja vanad logud traktorid. Lapsed jäid vanaemade hoole alla või ilma mingi hooleta tänavale. Viljakoristamise ajaks mobiliseeris külanõukogu ka mittekolhoosnikke, töölt kõrvale jääda oli võimatu, kõva kontroll oli peal. Igaüks pingutas viimse jõuni isamaa kaitseks. Niipea kui puhkes sõda, normeeriti kõik toiduained. Kolhoosnikud said põllutöödel 800, mittetöötavad 400 ja lapsed 200 grammi leiba päevas. Rasva, liha ja tangude norm oli kolhoosnikel söökla ühiskatlas, külaelanikele neid väga tihti ei jätkunud.

Pekstud vili läks riigile, kolhoosnikud said ainult väikese avansi.

Käsitööartel „Sotsialistlik Tee” sai riigilt tähtsa tellimuse valmistada vildikuid ning oli suures hädas. Kasepuust valmistatud liistud paisusid, lõhkesid ja kogu toodang läks praaki. Artelli direktor Juljus Tamm tuli paluma A. Strömi, et ta loovutaks oma põrandateks määratud tampepuupalgid sõjalise tellimuse täitmise heaks. Koostati leping, milles sm. Tamm oma allkirjaga ja artelli pitsatiga kinnitas, et artell pärast sõda tagastab palkide väärtuse põrandalaudadena. Palgid läksid liistudeks, Tamm sai kiituse tellimuse eduka täitmise eest, kuid pärast sõda ei rääkinud keegi sellest lepingu teise poole täitmisest sõnakestki. Tamm oli Ameerikas, Ström Kasahstanis sunnitöödel. Põrandad said alla 20 aasta pärast, kui vanem tütar hakkas tööle Uuralis ja saatis konteineriga lauad. Kuid elada said nad selles majas vähe, olid juba liiga vanad, et omaette olla, ja kolisid varsti laste juurde Eestisse.

Kui kõvasti ka põldudel ei töötatud, sõjavanker üha lähenes. 1942. aasta suvel läks olukord põnevaks. Juuli lõpupoole oli selge, et parteilased ja külanõukogu valmistuvad põgenemiseks. Nende peredele eraldati järelejäänud autod ja hobused vankritega, neile tapeti kolhoosi sigu teemoonaks. Lehmi ei puudutatud, neid määrati tagalasse saatmiseks. Anton Ström kavatses ka perega evakueeruda, käis külanõukogus pärimas, millal ja milline transpordivahend talle eraldatakse, kuid teda hoiatati, et ta ei külvaks paanikat ja kõik saab omal ajal korda. 1. augustil läks Ström teist korda, kuid sai teada, et kõik hobused on ära jaotatud, tal lubati lahkelt võtta härjad. Ta ütles neist ära. Tagasiteel ilmus küla kohale saksa lennuk ja viskas alla kaks pommi. Anton sai haavata, üks venelane ja tütarlaps surma. Samal päeval asus voor parteilastega Divnoje kaudu teele Astrahani poole. Teele läksid ka loomakari ning traktoristid traktorite ja kombainidega. Küla jäi mõneks ajaks omapäi, ilma valitsuseta. Algas kaupluste riisumine, siis tehti kolhoosiaidad viljast tühjaks. Ladudes olid valmis pandud suured lam-bavilla pakid, ka need kadusid. Igaüks, kes tahtis, sai oma noosi. Tehti tühjaks ka artelli „Sotsialistlik Tee” laod ja tööruumid, kadusid õmblus-masinad ja kõik, mis ära viia andis.

Kooli direktor Kaarel Reinson oli sel ajal raskesti haige ja kartes uusi pommitamisi sai koos oma õega loa need päevad üle elada Antoniga nende keldris. Samal ööl riisuti koolimaja ja Reinsoni korterit. Pärast sakslaste tulekut leidsid nad peavarju Pärna Aabrami majas.

Voor parteilastega liikus kiiremini ja pääses, loomakarja keerasid sakslased tagasi. Traktorid jäid tee äärde, sest kütus sai otsa. Saksa sõjavägi liikus Stalingradi poole külast eemal, kuid vähese aja pärast ilmus üks rittmeister oma komandoga, kes kuulutas selle küla ja ümb-ruskonna maa oma mõisaks. Saksa-Haginski külas oli vaid kaks tellis-

kivihoonet, koolimaja ja kreeklase Tersise veski. Ka teised ümbruskonna külad ei pakkunud rittmeistrile huvi, ta valis selleks Eesti-Haginski.

„Saksa sõjaväest jäi külla üks rittmeister oma kantseleiga. Ta valis keset küla kaks parimat maja elamiseks ja kantseleiks. Selgus, et küla inimesed, küla ja külamaa-ala pidid jääma tema mõisaks. Keset küla pidi istutatama viinamarjaaed ühest põiktänavast teiseni 1400×1700 jala suurusena. Oli tõsi taga ja 12 peret jäid oma aiamaast ilma. Samal sügisel lasi rittmeister kaevata suure veinikeldri. Eestlased pidid saama kubjasteks ja pärismaalased tööorjadeks. Määrati sakslasest bürgermeister, kelle järelvalve alla sai kõik kolhoosi vara ja inimesed. Töö käis endist viisi brigaadides. Kolhoosil oli palju vilja, kuid sakslastel puudus transport, et seda välja vedada ja nii see vili jäi kolhoosile alles.”*

Anton Ström meenutab: „Ma sain kergelt haavata ja olin voodis oktoobri alguseni. Kuid talv oli tulemas, oli vaja võtta kartuleid, muretseda kütust talveks. Hakkasin vastsünnitanud naisele ja vanematele tütardele abiks põllult vedama purjakaid ja päevalillevarsi. Kuid siis nägi mind mu endine õpilane Saksa-Haginskist Ludvig Šeffler, kes oli langenud vangiks ja nüüd oli sakslaste teenistuses, algul meie külas politseijaoskonna juhataja, pärast rajooni politseiprefektina. Ta esitas mind minu teadmata Bašanta sõjakomandandile kui usaldusväärset kandidaati rajooni haridusosakonna juhatajaks, kes pealegi valdab saksa keelt. Ma katsusin ära ütelda, motiveerides, et haavad pole veel paranenud, kuid Šeffler hoiatas, et olen ametisse juba määratud ja kui ütlen ära, siis see võetakse kui saboteerimine kõigi järelustega. Sõitsin Bašantasse ja töötasin seal 8. novembrist 1942 kuni 16. jaanuarini 1943, mil sakslased taganesid.”**

Külasse jäid eestlased – komnoored ja parteilased, kuid rittmeister nende suhtes mingeid repressioone ei toimetanud, kõik nad olid küla bürgermeistri vastutusel ja töötasid tema järelevalve all. Kool avati novembris ja kooliõpetajad – komnoored – hakkasid tööle oma endistel kohtadel, samuti kolhoosi brigadirid. J. Tamm sai ka endale töökoha. Kuid see osutus üheks põgenemise põhjuseks koos sakslastega, kui nad taganesid. A. Ström ei kavatsenud põgeneda, oli arvamisel, et lapsi koolitama peab iga valitsuse all ja tema täitis ainult oma kohustusi.

„Paar nädalat enne jõulupühi määras rittmeister külale uue bürgermeistri, nüüd eestlase. Endine pandi koduaresti, sest ta oli läinud ühe vene naise pärast tülli ja selle mehe, kolhoosi agronoomi, maha lask-

* J. P ö d e r, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, „Meie Tee”, 1972, New York

** A. S t r ö m, Elulookirjeldus, E. Strömi koduarhiiv, Paide

nud. Mõni päev enne seda sattus külasse üks punaväe sõdur, ta võeti kinni ja läbiotsimisel leiti revolver. Siis viidi ta külavahele sori kaldale ja lasti maha. Teatati omastele teisest külast ja nad viisid laiba ära.”*

Sel sügisel peitsid end Manõtsi-äärsetes pilliroogudes Punaarmee laiali pillatud üksuste riismed ja üksikud sõdurid. Politsei ülesanne oli neid jälitada, kinni püüda ja saata Jašalta koonduslaagrisse. Kui külasse ilmus üks Punaarmee leitnant, võeti ta kinni, et saata koonduslaagrisse. Läbiotsimisel võeti ära revolver, kuid kui saapasäärest tuli välja hulk padruneid, kahtlustati teda salakuulamises. Ta määrati mahalaskmisele, viidi sori kaldal asuvasse endise kivivabriku savikarjääri, kus ta endale haua kaevatas. Siis viidi üles servale ja lasti maha. Kui nõukogude võim taastati, kaevati ta sealt välja ja maeti suure auavaldusega küla keskpaika.

Aasta viimastel nädalatel määrati bürgermeistriks endine külanõukogu sekretär Johannes Pöder, tema abiliseks sai artelli „Sotsialistlik Tee” direktor Juljus Tamm.

„1942. aasta. Jõulud. Kirikut külas enam ei olnud ja seepärast ei peetud ka jumalateenistust. Saksa ülemus vaid pidas pidu ühes suuremas talumajas. Ohvitserid tahtsid näha eesti tantsu, mängu ja laule. Kutsuti kokku kõik küla noored tüdrukud ja poisid ning pillimehed. Sakslased istusid laua taga, vaatasid pealt ja rüüpasid oma märjukest. Lõpuks, kui koorijuht viulil neile mängis „Ah du mein lieber Augustin”, rittmeister ja tema kaks ohvitseri laulsid laiast kõrist kaasa. Sakslased ei rääkinud bürgermeistrile ega ka teistele sõjaolukorrast. Et ajalehti ega raadiot polnud, käisid ainult kuulujutud. 1943. aasta jaanuari esimesel poolel käis rittmeister väga rahutult küla vahel, kuna idast hakkas kostma sõjamürinat.

18. jaanuaril andis rittmeister kolhoosile käsu saata looma- ja lam-bakarjad teeles Saksamaa poole. Ka seekord ei jõudnud need karjad kuigi kaugemale. Rittmeistriga samal päeval asusid põgenemisteele ka 67 eestlast, mõned peredega. Hobused, saanid ja teemoon võeti kolhoosist. Voorijuht oli ohvitser Kuuts. 2. märtsil jõuti Doni jõeni.”**

Kes olid need eestlased, kes nüüd jätsid maha koduküla ja suundusid teadmatusse? J. Pöder neid ei nimeta ja nähtavasti jäävadki teadmata. Esiteks põgenesid need, kes olid „okupantide” teenistuses või sellega seotud. Nad teadsid väga hästi, mis neid ootab, kui nad

* J. Pöder, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, „Meie Tee”, 1972, New York

** J. Pöder, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasias, „Meie Tee”, 1971, 1972 New York

kohale jäävad. Keegi neist ei olnud põhimõtteline Nõukogude riigi vastane ja kui sakslased ei oleks jõudnud nii kaugele, oleksid nad kõik töötanud ja juhtinud külaelu. Ilmaaegu nimetab J. Pöder Ameerikas seda riiki „vaenlaseks”, kuna omal ajal ustavalt teda teenis. Teine osa lahkunuist olid voorimehed, kes ei kavatsenud põgeneda Saksamaale. Paljud neist pöördusid esimesel võimalusel tagasi, kui Bataiski linnas Rostov/Doni lähedal sattusid pommitamise alla.

Evi Vilu (Kippel) andmeil, kes on uurinud Eesti-Haginski elanike elu ja saatusi, on siiski teada mõned, kes koos sakslastega põgenesid. Neid oli neli perekonda: Järmuskad (kolm inimest), Svatoš Vatslav (kolm), Johannes Pöder (neli) ja Salme Kuuts Verniku Joosepiga. Üksikute seas olid August Pöder (jõudis Kanadasse), Eduard Pöder, Joosep Pöder, Voldemar Šmidt, Kaarel Šmidt, Gustav Reismann, Aleksander Sults, Evald Ingelberg, Leo Ingelberg, Maria Abo, Kaarel Perkot, Gustav Tomberg (tuli tagasi), August Tamm, Juljus Tamm poja Lembituga, Miralda Mäll (tuli tagasi), Osvald Reinson, Valter Tuur, Elmar Mäll, Helene Bekker kahe lapsega, Voldemar Jõelett, Alide Okkart (sakslaste pruut) ja Dolmat Sarv.

„Vooriga kaasas olnud eestlased saadeti edasi Dnepri piirkonnas asuvasse saksa külladesse sulasteks, sest küüditatud olid vaid noored mehed. Sulastena tuli meil heina teha ja vilja koristada. Rehte peksti samuti oma õues, nagu meil palju aastaid tagasi – hobuste ja kivrullidega. Suve lõpupoole hakkas sõjarinne jälle lähenema ja meie alustasime siirdumist läände. Selleks muretsesime vankrid, hobused olid kodust kaasas. Vankrid ehitati pealt plekist telkidega kaitseks vihma ja tuule eest. Küla sakslased tegid samuti ja 12. septembril algas reis läände koos sakslastega. Et sakslaste põgenike voorid kujunesid õige pikaks, sest neid tuli juurde igast külast, siis neid voore suurtele teedele ei lastud, sest seal liikus taganev saksa sõjavägi. Meie päralt olid rasked külavahelised teed. Sakslaste ilmatu pikk voor liikus aeglaselt ja eestlastelt nõuti nende abistamist, sest vooris olid enamasti naised. Siis grupp eestlasi kuuel vankril otsustas neist lahku lüüa, et püüda varem määratud piiriäärse külani jõuda. Ja nüüd sõideti juba suurel asfalteeritud teel.

Inimestele ja hobustele saime toitu tee äärde loodud sõjaväe varustuspunktidest tunnistuste põhjal, mis olid antud veel kodukülas rittmeistri poolt. Nii jõudsime määratud piirikülasse nädal enne voori ja tuli neid oodata, sest üle piiri Poolamaale ei lubatud minna muidu kui nimekirja järgi, mis oli aga saksa vooris. Paar nädalat peatusime 12 km kaugusel Poola piirist ühes külas, kust kohalikud elanikud kõik olid paigutatud naaberküladesse. Edasi algas reis 2. veebruaril 1944 ühes sakslastega

ja raudteel. Rongile olid laotatud ka põgenike vankrid ja hobused. Hermanstadi linna Poolas jõudsimel 10. veebruaril, kus võeti eestlastelt ära kõik vankrid ja hobused ilma tasuta. Üks osa eestlastest läi voorist varem lahku ja otsustas omal käel läbi Tšehhoslovakkia pääseda Saksamaale. Üks teine osa lahutati meist ja saadeti ei tea kuhu. Kolmas osa, 13 inimest, omaendi palvel viidi Saksamaale tööle Elba jõe taha Stade linna ümbrusse, kuhu jõuti 24. mail 1944. Niisiis põgenemisteedkonda alustanud 67 külaeestlasest pääses Saksamaale 33 isikut, 34 jäid venelaste kätte ja saadeti koju tagasi.

Meie külast pääsenud eestlasi elab nüüd õige mitmel pool, ka Ameerika Ühendriikides ja Kanadas. Nad pole üksteist unustanud ja tunnevad alati huvi sealt tulnute vastu. 1967. aasta septembris oli nende kokkutulek ühes USA talus, kuhu tuli 17 inimest meie külast ning jagati uudiseid küla elust ja saatusest.”*

Sellega lõpetab Johannes Pöder jutustuse põgenemisest Läände. See tee oli vaevarikas ja pikk. Hea, et nad jõudsid pärale. Kuid ta kurdab ilmaaegu, et neid pandi teel saksa taludesse sulastena tööle ja lõpuks võeti tasuta ära liiklusvahendid. Need ei olnud ju põgenike omad ja sakslastel oli õigus neid sõjasaagina ära võtta.

Ajateenistuses olnud külanõored sattusid esimestena rindele. Kes langes, kes sattus sõjavangi, jäi kaduma või läks Saksa armee teenistusse. Nendest, kes õppisid kõrgkoolides, jätkasid õppetööd ainult viimase kursuse üliõpilased, kõik teised olid mobiliseeritud. Sõjaline väljaõpe käis kiirendatud programmi järgi ja juba novembris olid nad Moskva all lahingutes. Seal hukkus mu vanem vend Anton ja Johannes Mölder. Mina olin teisel kursusel, kui sügisel mobiliseeriti ja saadeti Atšinski suusapataljoni väljaõppele. Novembri alguses algas sõit Moskva alla, kuid mind kui eestlast saadeti tagasi Krasnojarskisse. Alles detsembris mobiliseeriti uuesti ning seekord saadeti Uuralisse Kamõš-lovi linna, kus formeeriti Eesti korpuse tagavarapolk. Siin sain teada, et oli olnud käskkiri koondada kõik Balti rahvustest sõjaväeteenijad eri rahvusüksustesse.

...oli 249. eesti diviis veel maikuu tegelikult „nekrutiite” ettevalmistamise staadiumis, teda kontrolliti aga kui lahingulist väeüksust... Sõjalised õppused käisid diviisis kiirendatud ettevalmistamise kuuprogrammi järgi, mis 249. diviisile sugugi ei sobinud. Kõige rohkem takistas väikeste väeüksuste formeerimist sagedane sõdurite haigestumine. Mõnel päeval oli osas allüksustes 40–50% mehi õppustest vabastatud.

* J. P ö d e r, Eesti-Haginski küla sünd, elu ja surm Kaukaasas, „Meie Tee”, 1971, 1972, New York

Asi oli selles, et paljud mehed olid tulnud Kaug-Põhja rajoonidest, kus nad teenisid tööpataljonides. Leningradi all kujunenud olukorra tõttu toideti nendes pataljonides äärmiselt ühekülgsest, toiduaineid ei antud normikohaselt välja, tööd aga tuli teha kõvasti...”*

See on väga pehmelts öeldud. Metsatöödelt saabunud meestest oli järele vaid luu ja nahk, nad suutsid vaevalt kõndida sööklasse ja tagasi. Toitlus tagala sõjanormide järgi oli vesine ning kõik nad olid düsen- teerias. Talve jooksul suur hulk neist suri. Märtsis suurendati toidu- norme ja maikus võis juba välisõppusi teha. Kuid neid õppusi ei võetud kuigi tõsiselt, rohkem arutati, kuidas kiiremini koju pääseda. Detsembri algul laaditi polk vagunitesse ja algas sõit rindele, kus Velikije Luki linnas oli korpus juba lahingutes. Relvad pidime saama rindel väljavahetatava väeüksuse käest. 16. detsembril jõudsimme kohale. Kaevikud olid tühjad, siin ja seal vedelesid mõned vintpüssid. Päeval ei saanud pead kaevikust välja tõsta. Öösiti tuli väliköök, kuid ka see sai tihti pihta ja olime ilma toiduta. Nälja kustutamiseks roomasime öösiti oru põhja, kus lebasid hukkunud hobused, ja närisime toorest hobuseliha. Ööl vastu 21. detsembrit ründasid meie positsioone saksa tankid vähese jalaväe saatel. Vastupanu ei olnud, sest meil puudusid tankitõrjevahendid, ning kõik me sattusime sakslaste kätte vang. Kolm päeva ilma söömata kõndinud, jõudsimme Neveli linna vangilaagrisse, kus olime ligi nädala. Siis viidi üle Polotskisse. Siin käisid mitmekordsed ülekuulamised, mistõttu meie seast kadusid juudid ning parteilased. Eestlased olid eraldatud vene vangidest ja mõne aja pärast koostati töökomandod laadimistöodele raudteel. Toitlustus oli äärmiselt kehv. Hommikul ja õhtul saime läätsekestadest keedetud „kohvi”, lõunaks olid supid kül- munud kartulitest, kapsast või peedist hobuseliha raasukesega.

Raudteel töötades hakati salaja saatma teateid kodumaale, omas- tele ning ka valitsusele. Need kirjad ilmusid ajalehtedes ja andsid suure vastukaja. Rahvas oli elevel ja nõudis, et vangid toodaks kodumaale. Varsti oligi laagris komisjon ning märtsis saime Eestisse Weissensteini koonduslaagrisse. Mõne aja pärast sain teada, et see on Paide linn. Siin oli toitlustus juba inimlik, iga päev oli traataia taga murruna rahvast, pä- riti, rõõmustati, nuteti... Käisid jälle ülekuulamised, nimekirjade koosta- mine. Siis saime teada, et laager lähiajal likvideeritakse ja igaüks valigu ise oma saatuse – kas edasi alalisse vangilaagrisse või vabatahtlikuna Eesti diviisi sõjateenistusse. Nii sattusingi aprilli algul Tallinna 222. Eesti politseipataljoni koosseisu. Saime kuuajalise puhkuse ja siis algas teenistus.

* L. P ä r n, Sõja keerises, Eesti Raamat, Tallinn, 1968, lk. 93–94

Kuid enamiku Eesti-Haginski elanike sõjatee käis läbi Eesti mandri ja saarte võitjatena Eesti korpuse koosseisus. Pärast demobilisatsiooni pöördusid vähesed neist tagasi kodukülla, enamik jäi Eestisse elama ja töötama. Juku Tomberg, kellest eespool oli juttu, sai kalandusministriks, Gustav Ström juhtis Tori tõuhobusekasvatuse sovhoosi, Ilmar Tomberg puhus pilli Šapoškov^{NIN} ansamblis, Evald Seibe teenis leiba prokurörina, Osvald Otents lihttöölisena. Täni elavad siin Eesti-Haginskist pärit inimesed ja nende järeltulijad ning need on ainsad, kes jäid püsima eestlastena, kuigi ka nende seas on tunda venestumist.

Eesti-Haginkis said sel ajal „rahva reeturid” oma teenitud palga ning siis tuli nende pereliikmete kord. Naised oma lehmadega töötasid põllul kolm kevadet ja kaks sügist. 1943. aasta talve eel koostati nendest naistest käsitööartelli kudumisosakond. Artelli hooned olid laastatud, seepärast määrati asupaigaks A. Strömi maja suurim tuba, kuhu kolisidki naised oma kraaside ja vokkidega, et siis kududa sõjaväelastele kindaid ja veste. Mõni pani isegi kirjakese kaasa lootuses, et see satub omaste või tuttavate kätte. Töötajad said leivakaardid: endale 400 grammi leiba päevas, lastele 200 grammi. Ja see oli kõik. Lehmad olid kurnatud, poolnäljased, andsid vaid mõne liitri piima päevas.

Sügisel pärast viljakoristamist üritasid mõned nälginud emad koos lastega põldudelt korjata mahajäänud viljapäid, kuid see oli kolhoosi vara vargus. Vahid pandi välja, kättesaaduid trahviti, anti kohtu alla.

Alide Ström oli üks paremaid kuduajaid ja tema ilusate muustritega kindaid hakkas külarahvas tellima. Kümnetunnilise tööpäeva järel kodus ta neid südaööni, teenides sellega teravilja ja muud söödavat. Kaks vanemat tüdruku keerutasid päeval käsiveskit ja see jahukört piimaraasukesega hoidis neil elu sees. Alide ema, Tubi Mari, kes sattunud söömaajal neile ja saanud ka mõne lusikataie kõrti, kiitis alati, kui maitsev see oli.

Talvel kardeti võõraid ööbima võtta. Siin seda kartust ei olnud. Külmadest tubadest polnud rõövida midagi. Kui külaline oli nõus, võeti ta vastu ja tasuks oli enamasti jälle vili, mõnikord lihatükk. Lähikäimine sugulaste ja tuttavatega oli ohtlik. Alide õed Liisa ja Juuli külastasid õde vaid õhtuvidevikus. Ka nende toetus ja abi oli oluline ja tänuväärne.

Nende kõikide perede peal oli pidevalt parteiline uuriv pilk. Iseäranis märatses nende kallal Mitjaškina, kelle mees hukkus sõjas ja nimetati Nõukogude kangelaseks. Kolhoosis töötavatele naistele lubati 1943. aasta sügisel koorem kolhoosi heina. Kui Alide vedas härgadega seda koormat põllult koju, peatas Mitjaškina ta külatega kahe miilitsaga ja käskis koorma vedada kolhoosi heinarõukudeni ja maha laadida, sõnades, et „teie lehm ei vääri kolhoosi heina”. Mõne aja pärast kirjutas

kolhoosi esimees Johannes Pärn kellelegi välja koorma põhku, see toodi õue ja jäigi talvel loomatoiduks. 1944. aasta sügisel andis kolhoos ainult põhku, 1945-ndal tuli lehm tappa.

Karistati mitte ainult üksikuid isikuid ja peresid, vaid ka terveid rahvaid. Mõned kalmõkkide väeosad langesid vangis, Kaukaasia mägedes võeti kohalikud elanikud sakslaste poolt teejuhtideks ning kõik need küüditati ja saadeti laiali Kasahstani, Altaisse, Siberisse. Voorid küüditatud kalmõkkidega läbisid Eesti-Haginski raudteejaama. Kalmõkkia autonoomia maa-ala jaotati kolme oblasti – Stalingradi, Stavropoli ja Rostovi – vahel ära. Rostovi oblast sai oma valdusesse Jašalta ulussi, kus asusid Eesti- ja Saksa-Haginski külad. Eesti-Haginsk nimetati Stepnoiks, Saksa-Haginsk Uljanovkaks, Jašalta – Soljonojeks jne. Stepnoi sai rajooni keskuseks korraliku väljanägemise tõttu.

JAŠALTA

RASKEMAD AJAD olid möödas, kuigi kolhoos veel aasta kasutas põllutöödel lehma. Rajoonikeskuses oli suur puudus tööjõust. Algas ju rajooni asutuste ülesehitamine. Tegevust suurendas MTJ. Kõik see tõi kaasa rahva sissevoolu, mistõttu küla hakkas tunduvalt kasvama.

1947. aastal sai Anton Strömi karistusaeg täis. Äärmiselt kurnatud, saabus ta tütre saatel koju. Lootis veel perele toeks olla, kuid koolitööle teda ei võetud.

1956. aastal algas stalinismiohvrite rehabiliteerimine. Ka Ström tunnistati süütuks, kuid elu oli rikutud ja seda heastada oli võimatu. Vähe-malt hakkas ta pensioni saama – 18 rubla kuus.

1958. aastal rehabiliteeriti kalmõkid, sakslased ja kõik teised küü-ditatud rahvad. Vähesed sakslased asusid elama oma Uljanovkasse, enamus asus tööle Stepnois. Pärast Kalmõkkia autonoomia taastamist nõudis sealne valitsus, et kõik endiste asunduste ja rajoonide (ulusside) nimed oleks taastatud. See tähendas, et Stepnoi rajoonivalit-sus peab üle kolima Soljonojesse (endisesse Jašaltasse), mida sugugi teha ei tahetud. Leiti lihtne lahendus – Stepnoi nimetati Jašaltaks! Sellega kadus jäädavalt eestlaste küla nimetus. Algas ka kalmõkkide sissevool.

Üldiselt elu paranes. A. Strömi lapsed lõpetasid koolid ja asusid tööle. Võis midagi ette võtta, et maja saaks laudpõrandad alla. Juljus Tamm oli põgenenud Ameerikasse, uus artelli juhatus sõjaaegset le-pingut ei tunnistanud. Niipea kui nende tütar Nelli asus Uuralis tööle, leidis ta võimaluse ja saatis konteineritäie põrandalaudu. Maja ehi-tamine võttis 16 aastat aega.

1963. aastal muudeti kolhoosnikud palgalisteks töölisteks ja nad hakkasid saama tööpäeva peale ligi 4 rubla rahas. Kütuseprobleem sai lahendatud, kui hakati sisse tooma kivisütt, kuid seda anti kooperatiivi kaudu vaid töölistele ja rajooni töötajatele. A. Ström kirjutas lastele: „29. oktoober 1963. Eile käis selsoveti (külanõukogu) esimees meil ja andis loa küla kooperatiivist osta kivisütt ja kartuleid talveks. Olema tulnud normeeritud kogule lisa ja see jaotakse pensionäridele.”

„13. november 1963. Meie kolhoos sai tänavu palju kartulaid oma maalt. Käisin kolhoosi esimehe(lt) Semjonovilt palumas meile välja kirjutada kas või 50 kg, siis saaks üle talve.”

Neil aastatel ehitati Manõtš – Doni kanalit ning kui see valmis sai, otsustati Jegorlõki jõest suunata vesi Jašaltasse. Kaevati 2 meetri sü-

gavune kraav ja aasta pärast oligi vesi külas, täitis tiigid. Külavahelisele sorile ehitati tamm ette. Küla sai ka oma tehisjärve. Kuid see kraav kasvas kinni ja kui teda ei puhastatud, polnud külas ka vett. Joogivee tarvis tehti hüdroloogilisi uuringuid, puuriti purskkaevu, kuid magedat vett lähedal ei olnud. Alles 1988. aastal tõmmati ligi 10 km kauguselt torustik purskkaevudest küalani ja sellega igivana veeprobleem lahenes.

Varem ehitatud ühiskondlikud hooned ei mahutanud enam kasvavat elanikkonda. Ehitati uus kahekorruseline koolimaja. Vanast sai lastehaigla. Tõusis ka uhke kultuurikeskus. Vana seltsimaja läks auto-motoklubile.

Rajoonivalitsus tähistas 1967. aasta maikuus küla rajamise 90 aastapäeva. 1956. aastal oli valminud uus koolimaja. Endise kiriku nurgakivi alt võeti välja esivanemate läkitus järeltulijatele, mis pidi välja võetama alles saja aasta pärast. See loeti ette ja sai eksponaadiks uue kooli muuseumis, mille eest hoolitses kooliõpetaja Alma Ingelberg. (Mõne aasta pärast, kui ta pensionile saadeti, pandi muuseum kinni ja eksponaadid viidi laiali.) Pidustuste ajal kõnesid eesti keeles ei peetud, möödaminnes meenutati neid, kes rajasid küla, rohkem räägiti saavutustest ja rikkast kolhoosielust tulevikus. Laulukoor laulis mõne vana eesti laulu, mida mäletasid veel vanemad eestlased. Tantsuansambel esitas eesti tantse ja ringmänge. Külalisi teistest eesti asundustest ei kutsutud. Läkituse olevat lasknud vene keelde tõlkida toleaeagne kultuuritegelane I. Afanasjev. 1977. aastal, 100 aasta juubeli päevil see müüriti, täiendatuna tänapäeva andmetega, isamaasõjas langenute memoriaali betoonplokki 50 aastaks.

*

1972. aastal lõpetas J. Pöder Ameerikas loo Eesti-Haginski sünnist, elust ja surmast, kus ta kirjeldab sündmusi, mainimata ühegi külaelaniku nime, nagu kõik oleks toimunud nende osavõtuta. Lõpus siiski räägib Anton Strömist.

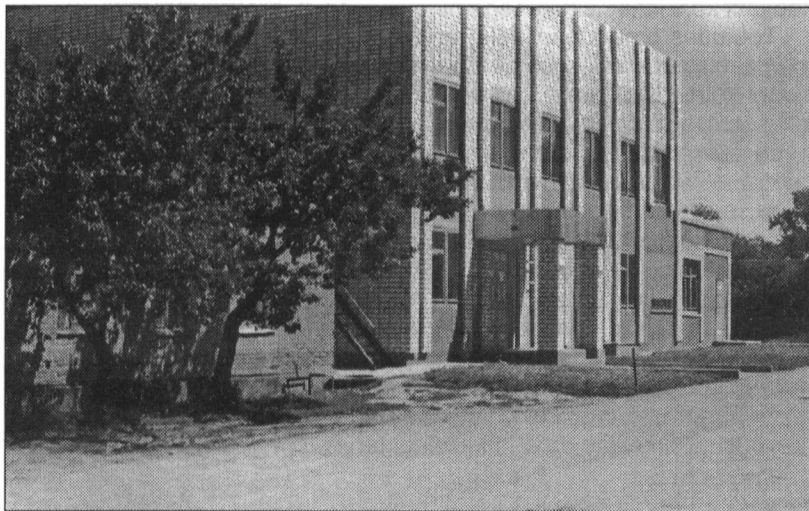
„...Siberi surma küüditatute seas oli ka üks kange punane ja selle valitsuse usin pooldaja ning paradiisitee sillutaja Anton Ström, kes oli omal ajal õppinud Tartu Trefneri gümnaasiumis. Külas tegeles ta kooli alal. Sakslaste saabumiseks ta ära ei põgenenud. 1920. a. registreeris ta ennast ka Eestisse opteerijaks ja sai seetõttu Eesti kodanikuks. Siberisse saadetuna oli ta seal siiski ellu jäänud ja pärast 10 aastat istumise usklikuks muutunud. Ta oli enne kommunismi tulekut koolis tegutsenud küllalt, kõstri kohustusi täitnud ja kirikus palveid lugenud. Siberisse küüditatuna nägi A. Ström küll, et temale on tehtud ülekohtu.

● Eesti-Haginski kolm põlvkonda 1950. aastal Tallinnas laulupeol.

● Jašalta uus koolmaja.

● Jašalta spordihoone.

Kuid ise veel külas elades ei saanud mees kunagi ega kuidagi aru, et tema ligimestele võib ka ülekohtu valmistada ja tema istub nende ülekohtu sooritajate killas päris rahuliku südamega.**

Kui palju on siin tõde ja miks ainult vihjed ilma tõenditeta? Anton Ström oli omal ajal üks väljapaistvamaid kultuuri- ja ühiskonnaelu tegelasi. Tema nimi tõuseb tihti esile ka selles raamatus. Ta oli ainus külanoordest, kes oli õppinud Tartus ja pärast seda kolm aastat Peterburis juurat just revolutsiooniliste sündmuste ajal. Oma ilmavaatelt oli ta idealist ja uskus siiralt, et enamlaste valitsus loob töörahvale inimlikud elutingimused. Selle ülesehitamisest võttis ka täie jõuga osa. Kuid juba 1924. aastal mõistis ta, et see valitsus on võimul vägivalda toel, et sellest sai arvatavasti aru ka Lenin, sest vägivald tekitab uut vägivalda ja sellele lõppu ei tulegi.

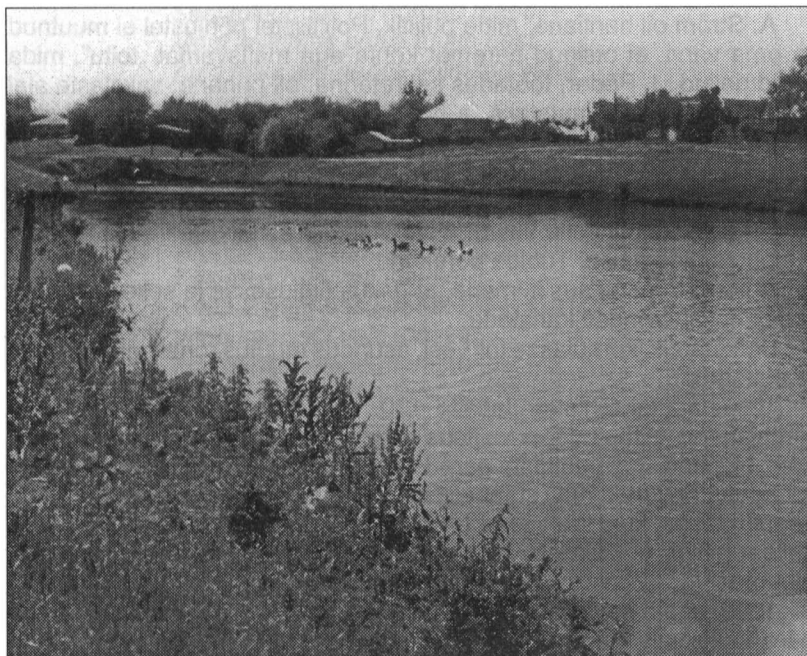
Kahekümnendatel aastatel tegutses ta raamatupidajana integraalkooperatiivi ühisuses, haridusosakonna juhatajana ning kooliõpetajana.

1929. aastal pandi ta kui tunnustatud ühiskonnategelane külanõukogu ja parteirakukese ülesandel ühispõllumajandusseltsi loomise etteotsa. Agiteerimisest midagi välja ei tulnud. Kui ta nägi, millist vägivalda hakati tarvitama kolhoosi loomisel, leidis põhjuseks oma haigestumise, et astuda ühiskondlikust tegevusest kõrvale. Ta oli küll külanõukogu liige, kuid mitte külanõukogu sekretär. Seda oli Juhannes Pöder, kelle käe läbi käis ka kulakuks tegemine.

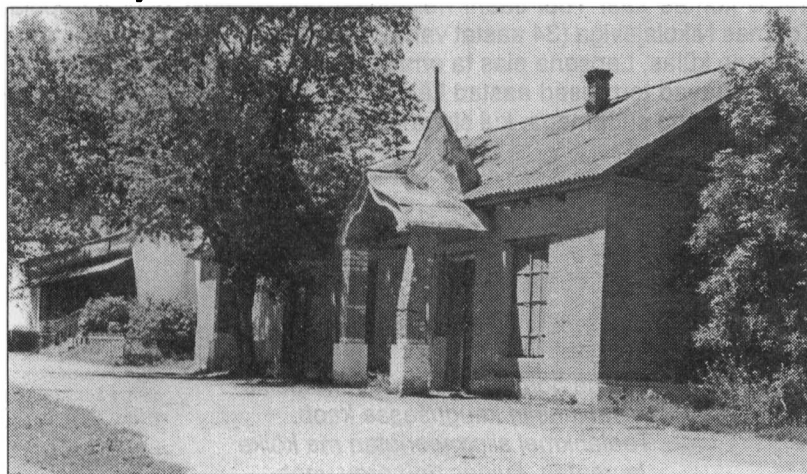
Toetudes oma ideaalidele, arvas ta, et laste koolitamine peab toimuma mistahes valitsuse all. Ka selles eksis ta rängasti. Saksa okupatsiooni kolme kuu jooksul oli ta jätkanud laste koolitamist, muretsenud selle eest, et rajooni koolid normaalselt töötaksid. Seda ei oleks tohtinud teha, sest valitsuse arvamus järgi oleks pidanud kogu töö seisma jääma. Kes töötas, oli rahvavaenlane ja seda pidi karistatama. Samuti nagu sõjaväes ei tohtinud vangi langeda ning kõik need miljonid sõjavangis olnud saadeti Siberisse, Kaug-Ida ja Kaug-Põhja laagritesse. Just sel põhjusel saadeti ka S. Ström 5 aastaks asumisele Uuralisse ja hiljem Kasahstani ühte sovhoosi tööle.

Anton Ström oli ateist, iialgi ei tegelnud ta köstriameti ega jutlustamisega. Viimased paarkümmend aastat oma elust elas ta laste juures, mitte külas. Ka siis pühendas ta ennast koolitööle, töötas ümber keskkooli matemaatikaõpikuid, kirjutas matemaatikaalaseid metoodikauurimusi. Neid ei läinud aga kellelegi tarvis.

* J. P ö d e r, Eesti-Haginski sünd, elu ja surm Kaukaasias, „Meie Tee“ nr. 3–4, New York, 1972

● Tehisjärv küla vahel. Mai 1999.

● Kooperatiivühistu kauplus, mis ehitati 1938. aastal.

A. Ström oli haritlane, mitte poliitik. Poliitilistel põhjustel ei muutnud ta oma värvi, ei otsinud paremat kohta ega maitsvamat „toitu”, mida tegid paljud. J. Pöder, töötades sekretärina, oli punane, sakslaste ajal värvis ennast punamustaks ja sai rittmeistri käest kõrge ametikoha, põgenes Ameerikasse ja kaeleb mõlema võimuvalitsuse üle, kes nüüd on „vaenlased”.

Anton Ström ei opteerinud ja ei saanud Eesti kodanikuks. Vastupidi, ta agiteeris kõigiti selle vastu. Opteerida kavatsesid tema isa ja vend Reinhold ning naise, Tubide perekond.

Anton Ström oli aus inimene, ta uskus õiglusesse ja selle naiivsuse tagajärjel sai rängalt karistada.

Sestsaadik, kui külasse tuli vesi, asundus muutus roheliseks oasiks keset steppi.

1997. aastal tähistati Jašalta 120. asustamisaastapäeva. Selleks tähtjaks otsustas rajooni valitsus avada külamuuseumi. Koguti kokku kõik, mis endistes eestlaste peredes veel järel oli eestipärast, leiti isegi rehepeksu kivitrull. Küla sümboliks pidid saama tuuleveski ja tulp. Tulpe veel tuntakse, kuid tuuleveski oli ammu lagunenud ja kellelgi ei olnud sellest piltigi, et valmistada makett. See leiti Paidest, Karl Tombergi albumist.

1999. aasta kevadel külastas asundust mu kaim Evald Seibe, kelle pere kollektiviseerimise ajal põgenes Salskisse. Tegi mõned pildid, kohtus väheste järelejäänud eestlastega. Eesti keelt pole külas kuulda. Seibe kohtas sääl Tubi Jaani neljandast põlvkonnast pärit tütrepoja Toomas Nikolajeviga (34 aastat vana), kes väitnud, et tema on vllmane eestlane külas. Lapsena elas ta emaga Eestis ja sai keele suhu.

Laastavad tormilised aastad käisid üle kõlgi Kaukaasia asunduste. Veel raskema südamega, kui sinna asuda, on nüüd säält lahkuda.

TEELAHKMEL

*Vaikne hommik, särab kuldne päike
Ja lauluhelin kaugusesse kaob.
Teelahkmel siin meenutan ma kõike
Ja vaatan, kuidas udu orgu vaob.*

Sääl tukkumas on kõrged mäed,
Meid kaitsmas põhja tuulte eest.
Kuid miks siis nende võimsad väed
Ei kaitsnud elutuulte eest?

Weel paistab koduküla väike,
Ka isatalu paistab kaugelt veel.
Teelahkmelt siit soovin teile kõike,
Kuid lahkudes on väga kurb mu meel.

Kas tõesti siit, mu külake,
Kaob viimne eesti pereke?
Jääb kalmistu vaid ainuke,
kus puhkab meie memmeke.

Liisi Kuldkepp

Sulevis

1980. aastate teisel poolel

SAMUEL SOMMER

OLEN SÜNDINUD 23. juulil (v.k. järgi) 1872 Tartumaal Torma kihelkonnas Torma vallas Kolli talus. Isa nimi oli Isaak, ema Ann. Vanemad olid talus rentnikud. Õppisin algul kohalikus Torma valla- ja kihelkonnakoolis, siis astusin Eesti Aleksandri Linnakooli, mille lõpetasin 1893. aastal. Seal oli isamaalik vaim. Õpilased andsid välja ajalehte, mille numbrite arv tõusis seitsmeni. Pärast kooli lõpetamist töötasin kodus mõne aasta sulasena, kuid õppisin ühtlasi kohaliku abiõpetaja von Rickofi juhatusel ladina keelt, olin kooliõpetaja Lohuveres ja Saarjärvel, vahepeal õppisin Hugo Treffneri gümnaasiumis ja 1903 lõpetasin eksternina keskkooli Peterburi teise gümnaasiumi juures. Sama aasta sügisel astusin Peterburi ülikooli õigusteaduse fakulteeti, kus õppisin kuni 1911. aastani.

Ajakirjanduse ja seltskonnategevuse alal hakkasin kaunis vara töötama. Eesti Aleksandrikoolis õppimise ajal saatsin juba „Postimehele” sõnumeid. 1894 korraldati minu algatusel eesti rahva orjaikkest vabastamise 75. aastapäeva auks Torma kihelkonna laulupidu, kus mina ka pidukõne pidasin. 1899 asutati minu algatusel Põhja-Tartumaal Tormas esimene põllumeeste selts. 1924. aastal pühitses see oma 25. juubelipäeva. Sel puhul valiti mind seltsi auliikmeks.

Peterburi Ülikoolis õppimise ajal hakkasid mind väljarändamine ja asunduste küsimus huvitama. Avaldasin sellest ajakirjanduses tihti artikleid ja koosolekutel esinesin kõnedega. Pühade vaheajal reisisin vahel asundustes, et kohapeal tutvuda asunikkude elu-oluga. 1909. aastal võtsin Peterburi Eesti Hariduse Seltsi toetusel üheskoos kooliõpetaja Rutliga ette pikema reisi Peterburi ja Pihkva kubermangu Eesti asundustesse. See reis kestis üle kahe kuu, mille vältel sai jala umbes 1500 versta ära käidud. Iga asunduse kohta sai tehtud kirjeldus, kus niihästi asunduse ajalugu kui ka tookordne seisukord sai kirja pandud.

Minul oli nõu Eesti asunduste kohta enam-vähem täielik kirjatöö välja anda. Selles suhtes töötasin asunduste kirjeldamise jaoks kavad valmis ja kuhu ise ei saanud minna, sinna saatsin seltskonnategelastele kavad kätte ja palusin nende järgi asunduste kirjeldused valmistada ja mulle ära saata. Sel teel kogusin asundustest kaunis täieliku materjali. Ka ajalehtedest sain igasuguseid kirjeldusi asunduste kohta. Kuid sõja ajal läks kogu see materjal kaduma koos ülesvõtetega.

1911. aastal oli mul võimalus teha pikem reis Volga-äärsetesse Eesti asundustesse. Siis oli Samaara asunduste 50 aasta juubelipidu, kuhu mind kutsuti pidukõnet pidama. Sõitsin sinna ühes Karl Einbundiga,

● Samuel Sommer.

kelle Karskuse Kesктоimkond oli saatnud Samaarasse kõnet pidama. Meid võeti hästi vastu ja pidu läks ilusasti korda. Sõitsime üheskoos K. Einbundiga Samaaras läbi kõik Eesti asundused, kus tegin kirjeldusi.

Tagasi sõitsime K. Einbundiga kuni Rõbinskini, kust tema edasi kodumaale suundus, aga mina läksin Jaroslavi ja Novgorodi kubermangu Eesti asundusi üles otsima.

Seadsin asunduste kirjeldused kokku ja asutasin seltse nagu eelmistelgi reisidel. Esialgu asutasime haridusseltse, hiljem majanduslikke. Olen Euroopa–Venemaa Eesti asundused suuremalt osalt läbi reisinud ja nii hariduslikes kui ka majanduslikes küsimustes nendele jõudumööda nõu ja juhatust andnud.

Minu algatusel ja kaastegevusel peeti Peterburis 1910. aastal esimene asunikude kongress ja 1912. aastal Narvas esimene asunduste laulupidu, kus mõlemal korral kõnega esinesin. Niihästi kongress kui ka laulupidu läksid hästi korda.

1913. aastal olid Oudova maakonnas semstvo valimised. Minu algatusel ja korraldusel sõlmiti teise kuuria valijate vabameelsete venelaste ja Eesti asunike vahel leping, et lähavad valimistele üheskoos ja ühiselt seavad üles ka kandidaadid, kusjuures tingimuseks oli, et asunduste koolid, mis siiani asunike poolt üleval peeti, semstvo koolide hulka võetaks ja ka viimase kulul edasi hakkaksid töötama. Venelased olid sellega nõus ja valimised läksid hiilgavalt läbi. Vabameelne Eesti–Vene blokk võitis, kusjuures neli eestlast valiti Oudova semstvo nõukogusse. See oli vist esimene kord, kui eestlased maakonna valitsemisest võisid osa võtta. Sain asju nii juhtida, et üks asunistest pääses isegi semstvo upravasse. See eestlane Tomson oli ilmasõja algul uprava esimees ja Kerenski ajal Oudovamaa komissar.

Valimise kihutustöö tegemiseks käisime õpetaja Saarega läbi kõik Oudovamaa Eesti asundused ja asunikud tulid kibeda tööaja peale vaatamata ka saja versta tagant valimistele ning võitsid. See võit valimistel avaldas suurt mõju asunike iseteadvusele.

Peale semstvo valimiste võtsin Oudovas eesti seltsimaja ehitamise käsile. See ettepanek võeti vastu vaimustusega ning isegi teenijad, poisid ja tüdrukud, olid valmis osa ühisuse osatähti ostma. Kuid ilma sõda tuli vahele ja ettevõtmine seiskus. Oudovasse sai varem veel minu algatusel asutatud vastastikune krediidiühisus, mis heade tulemustega töötas.

1914. aasta maikuu kutsuti mind Kaukaasia Suhhumi asunduste 35 aasta pidustustele kõnet pidama. Võtsin kutse vastu ja sõitsin. Sel puhul käisin kõik Suhhumi Eesti asundused läbi ja tegin otsuseks ka kõik Kaukaasia asundused läbi käia ja asunduste kirjeldused teha ning

ühtlasi ka asunike seas rahvuslikku kihutustööd teha. Sellel reisil tabas mind ilmasõda ja et kohe ei olnud võimalik tagasi sõita, siis hakkasin Põhja-Kaukaasias Livoonia Eesti asunduses asunike lapsi keskkooli astumiseks ette valmistama. Nii tekkisid Livoonias keskkoolikursused, kus töötasin 1917. aasta sügiseni. Selle aja jooksul käisin ka kõik Põhja-Kaukaasia Eesti asundused läbi, valmistasin asunduste kirjeldused, panin asundustes rahvaloenduse toime ja asutasin seltse. Pidasin kõnesid ja korraldasin asunduste vahel läbikäimisi.

Kui tsaarivalitsus 1917. aastal langes, kutsusin Livoonia asundusse Lõuna-Venemaa, Krimmi ja Kaukaasia Eesti asunduste kongressi kokku. Kongress vältas kolm päeva suvistepühade ajal minu juhatusel. Osavõtt oli väga elav. Sellel kongressil seati kokku asunduste kultuurikava. Minu ettepanekul võeti vastu otsus, et asunduste organiseerimise mõttes tuleks kõik Lõuna-Venemaa Eesti asundused jagada nelja jaoskonda: Krimmi, Lõuna-Kaukaasia, Põhja-Kaukaasia ja Volga-äärseid asundused. Igasse asundusse tuli luua hariduskomitee, mille esindajad valivad asunduse jaoskonnabüroo. Jaoskonnabürood allusid asunduste ringkonnabüroole, kelle ülesanne oli terve Lõuna-Venemaa asunduste kultuurielu juhatamine.

Asunduste ringkonnabüroo valiti kohe Livoonia kongressil ära. Selle esimeheks sain mina. Samal suvel peeti Kislovodskis ära Põhja-Kaukaasia Eesti asunduste kongress, kus mind ka nimetatud asunduste jaoskonnabüroo juhatajaks valiti.

Samal suvel vähe hiljem sõitsin Lõuna-Samaara Eesti asundused läbi, pidasin seal kõnesid, korraldasin asunduste hariduskomiteed ja Samaara asunduste jaoskonnabürood. Kirjalikult õhutasin Krimmi ja Taga-Kaukaasia asundusi, et ka nemad asunduste hariduskomiteed ja jaoskonnabürood ära valiksid. Livoonia kongressi otsuse järgi pidi igas asunduses aasta jooksul kuuajalised hariduskursused ära peetama. Nimetatud kursustele kutsuti mind lektoriks.

Alustasin kursusi 1918. aasta algul ja kolme aasta jooksul pidasin Krimmi ja Kaukaasia asunduste korraldatud hariduskursustel umbes 1000 loengut Eesti ajaloost, kirjanduse ajaloost ja õigusteadusest. Kursustest osavõtmine oli väga elev, isegi vanad hallpead käisid korralikult koos ja kuulasid loenguid. Kursuste ajal asundustes viibides sai ka seltse asutatud, pidusid ja suuremaid kõnekoosolekuid korraldatud. Ka asunike kodumaale tagasipöördumisele aitasin jõudumööda kaasa.

1921. aasta suvel jõudsin ka ise kodumaale tagasi ja astusin ametisse siseministeeriumi, kus teenisin esiti ministri erivolnikuna, hiljem ministeeriumi nõunikuna ja praegu olen Piirimaade Seltsi teenistuses. Minu juhatusel on Petserimaal ja Narva-tagustes valdades ligi 60 000

isikule perekonnanimed pandud ja Petserimaa valdade reform rahvuslikul alusel ellu viidud. Endise 4 valla asemel, kus igas vallas venelased enamuses olid ja selle tõttu vene keel asjaajamise keeleks, on nüüd 11 valda, nendest 3 puhtalt eesti rahvusest valda, 2 eestlaste enamusega valda, 3 puhas vene rahvusest valda ja 3 vene enamusega valda. Et Setumaal oli koolide puudusel rahvas oma rõhuvas enamuses kirjaoskamatu, siis asutasin seal pühapäevakoolid, mille arv 1922/1923. aastal tõusis Setumaal 54-ni ja Ingeris 6-ni. Nimetatud koolid töötasid tulemustega – sajad ja tuhanded õppisid lugemise ja kirjutamise selgeks, kuid koolinõunik Usai pealekäimisel suleti need 1926. aasta sügisel. Käesoleval õppeaastal pandi nad minu korraldusel uuesti käima. Arvult oli neid 36. Pühapäevakoolide ümber olid nüüd koondatud peaaesjalikult need noored, kel algkool juba lõpetatud.

1921. aasta oktoobrikuus korraldasin üheskoos V. Ernitsa ja J. Kangeriga esimese Setu kongressi. 1922 peeti minu algatusel esimene setu rahvalaulikute pidu ja 1924 esimene setude üldlaulupidu. Suurem jagu igasuguseid haridus- ja majandusseltse on Setumaal minu algatusel ja õhutusel asutatud. Kui veneenamused Petseri linna volikogu enam eestlastele ja isegi sõjaväe kasarmutele krunte ei lubanud, siis sai sõjaväe abil eesti enamus Petseri linna volikogus läbi viidud.

Petserimaal on setud 12 koguduse vahel ära jagatud, ainult üks kogudus on puhas rahvuslik setu kogudus. Teised on kõik vene-setu segakogudused, kus jumalateenistust peetakse vene keeles, mis setusid vene mõju all hoiab. Praegu on minu algatusel ja juhatusel Petserimaal teoksil setu rahvuslike koguduste reform.

Kui veel poisike olin, kogusin dr. Hurdale ja õpetaja Eisenile vanavara. Praegu on minu õhutusel mitmed setu noored haritlased vanavara kogumas, et lähemas tulevikus eriteadlaste juhatusel välja anda setu rahvalaulikute album ühes nende elulugude ja piltidega.

10. aprillil 1928 Tallinnas

EPILOOG

MIS ON VÄLJARÄNDAMINE? See küsimus painas sajandi algul teadlasi ja uurijaid ning selle kohta olid eriarvamused.

„Väljarändamise kohta on Eestis peajasjalikult kaks vaadet püsinud: ühed eitavad väljarändamist täiesti ja vaatavad sellele kui rahvuslikult kahjulikule nähtusele ning hoiatavad rahvast kodumaalt lahkumast. Sellele voolu tähtsamad esitajad olid varemalt C. R. Jakobsoni, Willem Reiman ja praegu Jaan Tõnisson. Teised ei poolda üksnes väljarändamist, vaid teevad selle kasuks isegi kihutustööd, nagu Jakob Lukats jt... Kummagi voolu vaadetega ei saa nõus olla, sest nad jätavad väljarändamise ja asunduste korraldamise tähelepanemata... Selles seisukohast vaadatuna tuleks väljarändamist niipalju, kui ta avaldub paratamatuna faktina, tõsiselt võtta korraldamise alla, et inimesed kindlasti tunneksid neid olusid, kus neil uuel kohal tuleks elama asuda, et nad asuksid ühtekohta kokku ja et ei korduks need viletsused ja vintsutused, mis just teadmatuse tõttu esimesed asunikud pidid läbielama.”*

Väljarändamise peamine põhjus oli eelmisel sajandil agraarne. Võõrsil elati külade kaupa, pärismaalastega minimaalselt suheldes. See oligi A. Nigolile ja S. Sommerile põhjuseks oletada, et Eesti asunikud ja asundused Kaukaasias jäävad püsima ning kodumaale ei ole nad kadunud. Kuid juba siis elas linnades ligi pool Eestist väljarännanuist ja nende rahvuslik püsivus ei tule kõne alla.

XX sajand tõi kaasa suuri muudatusi mitte ainult riikide poliitilises seisukorras, vaid ka majanduslikus. Arenes tööstus, linn vajas tööjõudu, seega toitis, ning maa kui ainus toitja kaotas oma tähtsuse. Endisel Venemaal, Nõukogude Liidus rebisid ka poliitilised tormid rahva maa küljest. Sellises olukorras ei võinud enam olla juttugi rahvuse säilimisest. Ühe küla, Eesti-Haginski saatust näitab, et venestumine algas võõrsil algusest peale, kuigi aeglaselt. Asunikud tegid kõik võimaliku, et seda venestumise mõju vähendada. Ehitati kirik, pandi omal kulul käima eestikeelne kool, telliti kodumaalt kirjandust.

Suletus oli veel võimalik. Kuid tuli aeg, mil sidemed kodumaaga katkesid. Sellest ajast peale emakeel asundustes enam ei arenenud, kasutusele tulid võõrkeelsed sõnad. Varsti suleti eestikeelne kool, asjaajamine käis vene keeles, voolas sisse võõrrahvast, kes peagi oli juba enamuses. Kodumaale on need eestlaste järeltulijad kui eestlased

* S. S o m m e r, Väljarändamine ja Eesti asundused endise Venemaa piirides, „Eesti Hõim“ nr. 1, lk. 21–22, 1929, Tartu

kadunud. Väga paljud jätsid kodupaigad maha ja elavad kodumaal, kuid venestumise mõjust lahti ei saa. Neid on kerge ära tunda kõne, kommete, isegi käitumise järgi. Loodetavasti saavad nende lapsed tõeliseks eestlasteks nii mõtteviisilt kui kultuuritundelt. See käib kõikide teistesse riikidesse väljarännanute kohta. Ka nende huvid on seal, kus nad elavad.

Kokkuvõttes võib kindlasti öelda, et väljarändamine on kodumaale genofondi kaotus ja ohtlik. Kuid on ka selge, et väljarändamist administratiivselt peatada ei saa. Neile, kes rändavad välja, peab olema selge, et rahvusena nad võõrsil kuigi kaua püsima ei jää, paratamatult assimileeruvad põhirahvusega ja see on vaid aja küsimus.

Väljarändamine on tihedalt seotud sisserännuga. Väike eesti rahvas ei ole suuteline oma rahvusse kuigi palju sissetulnuid assimileerima, ta muutub ise, kaotab omapära.

Riik peaks muretsema selle eest, et eestlastel oleksid kodumaal väärilised elutingimused, et nad ei otsiks võõrsilt ei rikkust ega tööd.

**EESTI-HAGINSKI OPTANTIDE
EESTI VABARIIGI KODANIKEKS
SAANUTE NIMEKIRI
JUULI 1920***

Nr.	Nimi, eesnimi, isanimi	Vanus	Mitu inimest
1	2	3	4
1.	Aarman Anna Johannese t.	36	2
2.	Abo Aleksander Mihkli p.	37	5
3.	Kaarel Peetri p.	35	4
4.	Agerik Gustav Jaani p.	40	11
5.	Jaani Wilgelmi p.	18	3
6.	Bugging Wilgelmi Peetri p.	35	7
7.	Einberg Hans Hansu p.	58	2
8.	Grouštein Georg Miheli p.	66	1
9.	Gjulerson Jaak Marki p.	46	4
10.	Indrekson Jüri Dimitri p.	39	4
11.	Ingelberg Johannes Mihkli p.	18	1
12.	Julianna Johannese t.	40	2
13.	Mihkel Juhani p.	44	7
14.	Jaago August Hansu p.	26	1
15.	Juhkum Jaan Jaani p.	32	2
16.	Marja Jaani t.	36	4
17.	Juudas Aleksander Jaani p.	32	1
18.	Anna Jaani t.	18	1
19.	Johannes Jaani p.	28	7
20.	Järmuska Hans Karli p.	69	1
21.	Itksi Peeter Johannese p.	66	4
22.	Jõeieht Kaarel Peetri p.	25	3
23.	Peeter Peetri p.	29	1
24.	Karu August Peetri p.	18	1
25.	Kask Gustav Johannese p.	36	6
26.	Kasper Joosep Madise p.	37	5
27.	Kaupai Eduard Madise p.	33	1
28.	Kippel Aleksander Gera p.	23	1

* ERA (Eesti Riigiarhiiv)

29.		Jaan Hansu p.	19	1
30.	Klemets	Johannes Jüri p.	28	1
31.	Kokk	Jüri Jüri p.	32	4
32.		Marianna Jüri t.	23	1
33.	Kotvilman	Maria	42	3
34.	Kraap	Anton Jüri p.	44	2
35.	Krispi	Liisa Mihkli t.	40	5
36.	Krüüger	David Marti p.	54	5
37.		Gustav Davidi p.	18	1
38.		Jaan Jogani p.	22	1
39.		Jogan Davidi p.	28	1
40.		Jogan Marti p.	57	2
41.		Martin Davidi p.	25	1
42.		Rudolf Jogani p.	36	2
43.		Wilgelm Juhani p.	31	2
44.	Kurkus	Anton Madise p.	50	7
45.		Julianna Antoni t.	21	1
46.		Madis Juhani p.	34	2
47.	Käänik	Martin Jaagupi p.	31	1
48.	Lindemann	Johannes Jüri p.	37	2
49.	Lossmann	Pauline Widriku t.	32	1
50.		Salme Jüri t.	27	1
51.	Luigas	Amalia Kaarli t.	27	1
52.		Jaagup Jüri p.	22	1
53.		Jüri Mardi p.	61	2
54.		Mart Jüri p.	19	2
55.	Lust	Anton Pridiki p.	37	7
56.		Johannes Pridiki p.	41	8
57.	Lust (Liit?)	Kaarel Jüri p.	39	6
58.	Meier	Jaan Jaani p.	43	4
59.	Melikov	Emilia Madise t.	29	1
60.		Jaan Peetri p.	19	1
61.		Peeter Peetri p.	56	6
62.	Miller	Peeter Juhani p.	23	1
63.	Mäll	Gustav Mihkli p.	31	5
64.		Jaagup Jaani p.	27	3
65.		Johannes Mihkli p.	27	5
66.		Maria Mihkli t.	23	1
67.		Mihkel Juhani p.	54	2
68.	Mölder	Anton Hansu p.	29	4
69.		Aleksander Jaagupi p.		1

70.		Jaagup Henovi p.	34	3
71.		Jaak Henovi p.	53	1
72.		Johannes Hansu p.	28	3
73.	Mõtus	August Juhani p.	34	7
74.	Okkart	Anton Gustavi p.	21	1
75.	Pakker	Johannes Marti p.	43	9
76.		Reinhold Marti p.	36	6
77.	Peterson	Wilgelm Juhani p.	30	1
78.	Pihelgas	Aleksander Jaani p.	40	6
79.	Plumer	Daniil Jaani p.	65	3
80.	Porkot	Hans Kaarli p.	32	1
81.		Jüri Thoomase p.	45	7
82.		Johannes Jüri p.	21	1
83.	Pull	Maria Jüri t.	51	3
84.	Pärn	Aabram Jüri p.	52	6
85.		Aabram Kaarli p.	18	1
86.		Mihkel Jüri p.	45	2
87.	Pöder	Aleksander Jaagupi p.	37	6
88.		Alide Jüri t.	21	1
89.		August Marti p.	44	3
90.		Hans Hansu p.	56	8
91.		Hans Marti p.	39	4
92.		Jaagup Jaagupi p.	32	3
93.		Johannes Jaagupi p.	25	4
94.		Jüri Hansu p.	53	1
95.		Mart Jaani p.	71	2
96.	Reinok	Jaan Jaani p.	48	5
97.	Reinson	Anton Juhani p.	43	3
98.		Anton Reini p.	22	1
99.		Jaagup Reini p.	23	1
100.		Jaan Reini p.	26	3
101.		Kaarel Jaani p.	34	1
102.		Mihkel Reini p.	29	3
103.	Reisman	Gustav Antoni p.	58	1
104.	Ruutu	Jaan Jaagupi p.	40	7
105.	Rüütel	Hugo Mihkli p.	19	1
106.	Saar	Jaan Jaani p.	18	1
107.		Johannes Joosepi p.	20	2
108.	Seibe	Hans Henrihi p.	42	4
109.		Jüri Henrihi p.	40	6
110.	Spirke	Albert Andrese p.	23	3

111.	Ström	Aleksander Reinholdi p.	23	1
112.		Reinhold Juhani p.	56	2
113.		Reinhold Reinholdi p.	19	1
114.	Šmidt	Mihail Kaarli p.	45	1
115.	Suits	Hans Mihkli p.	42	10
116.		Jüri Mihkli p.	39	6
117.	Tamm	Hans Hansu p.	54	6
118.		Juljus Juhane p.	20	1
119.		Rudolf Juhani p.	18	1
120.	Tiidemann	August Jaani p.	37	1
121.		Ernst Jaani p.	23	1
122.	Tobias	Johanna Johannese t.	21	1
123.		Juuli Johannese t.	21	1
124.	Tobrus	Andres Madise p.	65	2
125.		Anton Andrese p.	28	2
126.		Jaan Andrese p.	35	4
127.		Joosep Johannese p.	37	8
128.		Leena Andrese t.	26	1
129.	Tomberg	Aleksander Aleksandri p.	25	3
130.		Aleksander Jaagupi p.	50	2
131.		Gustav Antoni p.	26	3
132.		Gustav Jaagupi p.	44	6
133.		Hans Jaagupi p.	57	5
134.		Jaagup Antoni p.	23	2
135.		Johannes Aleksandri p.	22	1
136.		Johannes Jaagupi p.	52	7
137.		Liisa Jaani t.	37	6
138.		Linda Aleksandri t.	21	1
139.	Toom	Jaan Madise p.	37	2
140.	Tubi	Emilia Jaani t.	23	1
141.		Jaan Paveli p.	66	3
142.	Tuuleveski	Jaan Jaani p.	40	4
143.	Tõnisson	Jaan Hansu p.	38	4
144.	Tõnn	Liina Mihkli p.	45	4
145.	Vagger	Jüri Jüri p.	46	5
146.	Vanaaru	Aado Aleksandri p.	60	5
147.		Gustav Aado p.	30	4
148.		Mihkel Aado p.	19	1
149.	Vask	Anton Jaani p.	24	1
150.		Aleksander Gustavi p.	19	1
151.		Jaan Reini p.	46	5

152.	Vedermann	August Marti p.	18	1
153.		Jaani p.	37	5
154.		Jaagup Jaani p.	39	4
155.		Joosep Jaani p.	46	7
156.		Mart Jaani p.	52	5
157.	Vernik	Gustav Jüri p.	53	10
158.		Johannes Jüri p.	57	3
159.	Viidakas	Jüri Jüri p.	47	8
160.	Õunapuu	Geno Jaagupi p.	56	6
161.		Jaagup Geno p.	20	1
162.		Jaagup Jüri p.	23	1
163.		Joosep Reini p.	37	7
164.		Jüri Geno p.	18	1
165.		Jüri Jaagupi p.	53	4
166.		Pavel Reino p.	47	2
167.	Ütt	August Jaani p.	41	8
168.		Rudolf Jaani p.	36	5
Opteerijaid kokku				539

VALTER PÕDRA KIRI JAŠALTAST

2.10.1999

(Tõlge vene keelest)

1. Läkitus kooli nurgakivist võeti välja 1956. aastal. Selleks ajaks sai valmis uus koolihoone ning saadi teada läkituse olemasolust. Teatas sellest Vedermani Leili vanaema (Tubi Jaani tütar Liisa – E.S.). Karbi võttis välja Matjaškin, kooli majandusjuhataja. Kiri oli plekk-karbis koos mõne vaskmündi ja ajalehtedega „Kristlik Pühapäevaleht“, „Linda“ ja veel mõnega. Kogu sisu oli poolpehkinud. Kirjas oli: „Eesti-Haginski küla või Liibentali olid asustanud Eesti- ja Liefländija kubermangudest riigimaadele väljarännanud eestlased 1877. aastal. Asustajateks ja taotlejateks olid tolleaegne külavanem Madis Kurkus koos Hindrek Härmaga, Jüri Arndtiga, Mihkel Baienbahiga ja... Küla ametimehed olid külavanem Jaan Martinson, vanema abi Jaan Juudas, koolihaldur Hindrek Härm, õpetaja Jaan Linde, kirikuvanemad on Jaan Tubi ja Juhan Reino.“

Kirja tõlkis vene keelde Alma Mihkli t. Geiman (Ingelberg). Eestikeelne originaal ei ole säilinud. On täiesti selge, et kiri on igaveseks kadunud samuti nagu kõik, mis kirjaga kaasas oli.

2. 100. aasta juubelit pühitseti samuti, nagu oli kombeks soveti ajal. Oli suur demonstratsioon memoriaalist stadionini juhtide piltidega ja pärgadepaigutamisega mälestussammastele. Siis laulsid meie vanaemad ja emad mõned laulud. Koorijuht oli Põdra Richard. Staadionil oli ka noorte isetegevuskontsert. Külalisena oli pidustustel puhkpilliorkester Eestist Abo Gerberti juhatusel. Olid veel koolilapsed Tallinnast L. Pärna nimelisest keskkoolist, kes andsid üle tervituskirja. Siis läbisid väljaku ratsanikud revolutsiooniaegsetes riides, tatšankad (kerged tõllad kuulipildujatega) ja vankrid. Lõpuks olid ratsavõistlused. Õhtul oli rahvapidu.

Sel päeval pandi ühte memoriaaliplokki kapsel kirjaga, mille pidanuks välja võetama 50 aasta pärast, kuid mingid huligaanid lõhkusid ploki kapsliga.

3. 120. aasta juubelit tähistati palju tagasihoidlikumalt. Saadeti kutsed Stavropoli krai Ipatovski ja Krasnogvardeiski rajoonidele, Rostovi oblasti Salski ja Proletarski rajooni ning Kalmõkkia Gorodovikovi rajooni. Kutsutud olid ka endised rajoonijuhid ja palju Elista ülemusi. Kultuurimajas oli pidulik koosolek ja isetegevuskontsert.

Külale tehti kingitusi ja tervituskirju. Õhtul oli rahvapidu ja tantsud.

Ülemusele külalistega oli bankett. Polnud ühtegi sõna öeldud eestlastest külaasustajaist ja nende järeltulijatest. Sellega oli pidustus läbi.

4. Külas on veel järel 48 inimest, kes on puht-eestlased. On veel segaabielperesid, kus lapsed üldse ei räägi eesti keelt, kuigi paljud peavad end eestlastena.

5. Muuseum veel töötab. See on nüüd rajooni muuseum, kuigi enamik eksponaate on eestlastelt.

6. Külas elab 1. juuli andmete järgi 5802 inimest. Töötab õiguslik kirik, ehitatakse moslemite palvemaja, plaanis on ehitada Buddha huruul. Töötab ka baptistide palvemaja.

7/.

14 septembril (õhtul).

Täna õhtul süna pimedas jõudsin Baschantast koju. Kolm päeva läks ära ja mul ei väi tülata, et asjad täiesti korralda olid saanud. Maa piirid võthin tingimisi vastu, protesteerides norma vähendamise vastu 20% võrra. Keegi asjus aga ei saanud peo ühkuks täi. muise selgusele. See alaline kõikumine ja kahivahel olid, Teib juha mulle ameti vastikus. Väida, et ikka nagu vastu ollakse... Kõju poolt tulle valdas juha tül süna ärevus. Oli tundmas nagu võiks Alide kedas olla. Tõle kirjutasin talle Baschantast kinni. tud kirjja milles seovirin, talle änni sünnipäevaks ja kirjutasin smast astamist ja Alherti haigusest. Süna värvavas maha tulle, tulle peo pool joores koju. Alidain Alide kirjja veel, milles teitab, et ta tehnikumi 1. kl kursusele vastu võttud ja aval. dorb oma hiamult selle üle. Kirjas on ka tema põll. Kui tõine ja kui xõhu ta on! Ah, armas Alide — ma olks seovimud simi kõrgoi tulle kuud, kuid on süsxi hea, et ta süna jäed. Seit niid on

● Aasta 1927. Leht Anton Strömi päevaraamatust.

23 mail.

Täna on teine nelipäev päeva. Täna
Autoga surmaia. Auto sin veina allbertile lilla.
Mõtlemin saäl mõnda laimud nelipäevide peale,
tundsin vurbtust, et olen nendest kahutatud, selle
handaal seivan. alluti, viise allbert, Salme ja Antton.
Tõesti sin veina ei ole maan, nad on vabaduud,
igaxeste. - - - Ei, ei. Nad ei ole vabaduud.
Nad on age xangel xangel, saäl pool jüri...
Ete vurbtus, - - - tahava nende jüri alla, nende
vähalt vurbtus, mõttid vahetada - age nad on xangel
Lõpmata xangel, - igatuu on vurb... lõpmata.
Tõesti.

Leidsin ühe paberilise raamata vahalt
ja kui ma ta läbi lugemin, siis leidsin temast
maga suale jõudu, noxteist. Jah, vaitta, mis
ma olen kirjutanud. 24 juunil

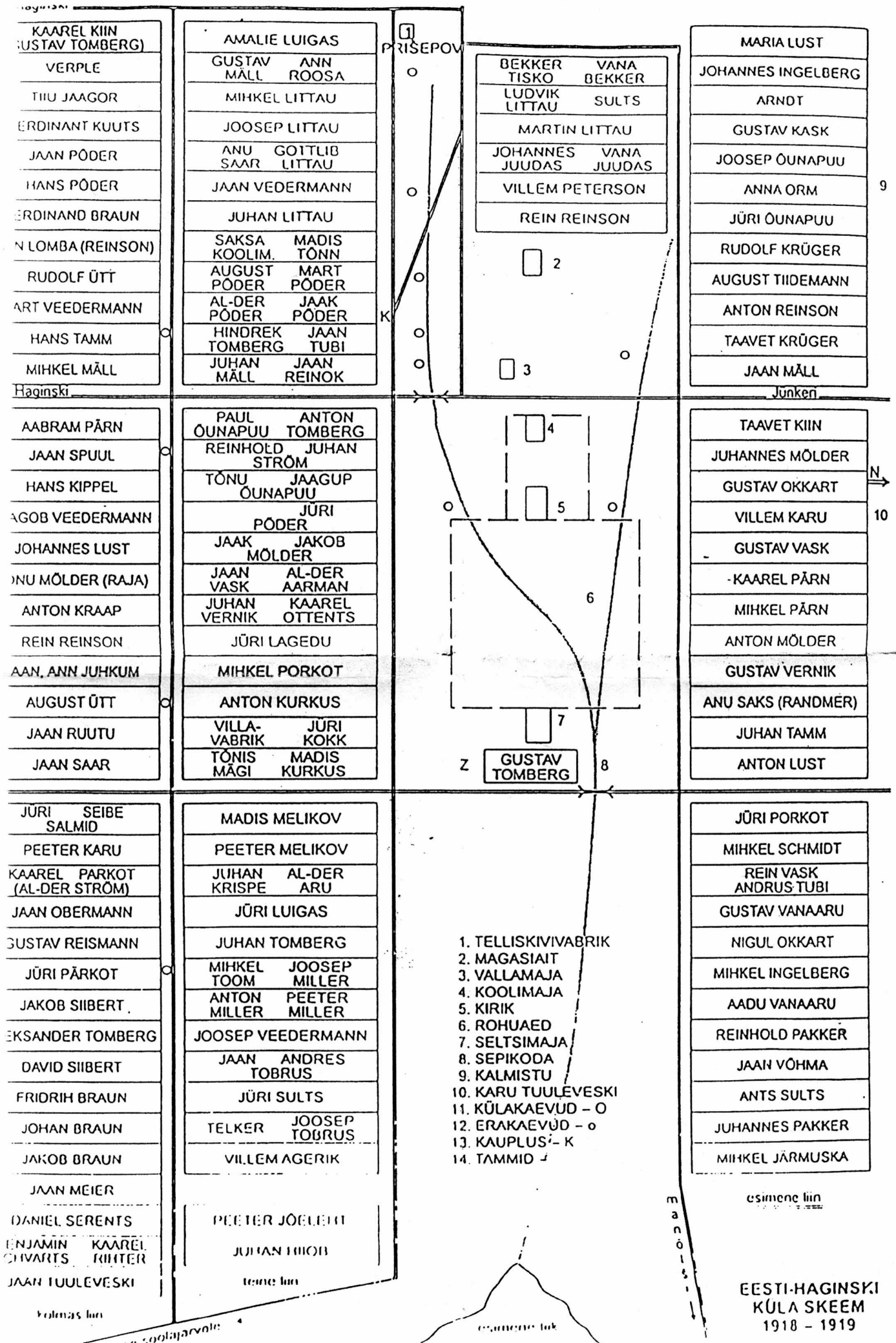
Pragust sõin lõnnat etutoga. Täna rahusei.

• Aasta 1921. Leht Alide Strömi pävaraamatust.

SISUKORD

1. Sissejuhatus	5
2. Väijarändamise ajaloolised põhjused	7
3. Asumine Krimmi ja Kaukaasia regioonil	11
4. Eesti-Haginski rajamine	17
5. Eesti-Haginski kuldne aeg	32
6. Ärevad kahekümnedad	39
7. Kurikuulsad kolmekümnedad	72
8. Eesti-Haginsk sõja ajal	100
9. Jašalta	110
10. Samuel Sommer (elulugu)	118
11. Epiloog	123
12. Lisad	125

KAAREL KIIN (GUSTAV TOMBERG)
VERPLE
TIIU JAAGOR
ERDINANT KUUTS
JAAN PÖDER
HANS PÖDER
ERDINAND BRAUN
N LOMBA (REINSON)
RUDOLF ÜTT
ART VEEDERMANN
HANS TAMM
MIHKEL MÄLL

AMALIE LUIGAS
GUSTAV ANN MÄLL ROOSA
MIHKEL LITTAU
JOOSEP LITTAU
ANU GOTTLIB SAAR LITTAU
JAAN VEDELMANN
JUHAN LITTAU
SAKSA MADIS KOOLIM. TÖNN
AUGUST MART PÖDER PÖDER
AL-DER JAAK PÖDER PÖDER
HINDREK JAAN TOMBERG TUBI
JUHAN JAAN MÄLL REINOK

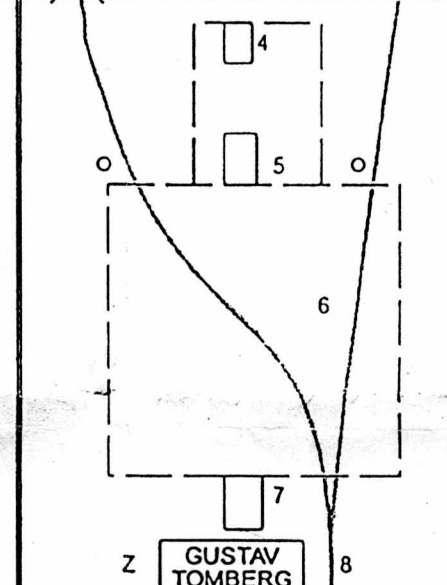
PRISEPOV
K.

BEKKER VANA TISKO BEKKER
LUDVIK LITTAU SULTS
MARTIN LITTAU
JOHANNES VANA JUUDAS JUUDAS
VILLEM PETERSON
REIN REINSON

MARIA LUST
JOHANNES INGELBERG
ARNDT
GUSTAV KASK
JOOSEP ÖUNAPUU
ANNA ORM
JÜRI ÖUNAPUU
RUDOLF KRÜGER
AUGUST TIIDEMANN
ANTON REINSON
TAAVET KRÜGER
JAAN MÄLL

AABRAM PÄRN
JAAN SPUUL
HANS KIPPEL
AGOB VEEDERMANN
JOHANNES LUST
ÖNU MÖLDER (RAJA)
ANTON KRAAP
REIN REINSON
JAAN, ANN JUHKUM
AUGUST ÜTT
JAAN RUUTU
JAAN SAAR

PAUL ANTON ÖUNAPUU TOMBERG
REINHOLD JUHAN STRÖM
TÖNU JAAGUP ÖUNAPUU
JÜRI PÖDER
JAAK JAKOB MÖLDER
JAAN AL-DER VASK AARMAN
JUHAN KAAREL VERNIK OTTENTS
JÜRI LAGEDU
MIHKEL PORKOT
ANTON KURKUS
VILLA- JÜRI VABRIK KOKK
TÖNIS MADIS MÄGI KURKUS

TAAVET KIIN
JUHANNE MÖLDER
GUSTAV OKKART
VILLEM KARU
GUSTAV VASK
KAAREL PÄRN
MIHKEL PÄRN
ANTON MÖLDER
GUSTAV VERNIK
ANU SAKS (RANDMÉR)
JUHAN TAMM
ANTON LUST

JÜRI SEIBE SALMID
PEETER KARU
KAAREL PARKOT (AL-DER STRÖM)
JAAN OBERMANN
GUSTAV REISMANN
JÜRI PÄRKOT
JAKOB SIIBERT
EKSANDER TOMBERG
DAVID SIIBERT
FRIDRIH BRAUN
JOHAN BRAUN
JAKOB BRAUN
JAAN MEIER
DANIEL SERENTS
ENJAMIN KAAREL DIVARTS RIHTER
JAAN TUULEVESKI

MADIS MELIKOV
PEETER MELIKOV
JUHAN AL-DER KRISPE ARU
JÜRI LUIGAS
JUHAN TOMBERG
MIHKEL JOOSEP TOOM MILLER
ANTON PEETER MILLER MILLER
JOOSEP VEEDERMANN
JAAN ANDRES TOBRUS
JÜRI SULTS
TELKER JOOSEP TOBRUS
VILLEM AGERIK
PEETER JÖELIHT
JUHAN THOH

1. TELLISKIVIVABRIK
2. MAGASIAIT
3. VALLAMAJA
4. KOOLIMAJA
5. KIRIK
6. ROHUAED
7. SELTSIMAJA
8. SEPIKODA
9. KALMISTU
10. KARU TUULEVESKI
11. KÜLAKAEVÜD - O
12. ERAKAEVÜD - O
13. KAUPUS' - K
14. TAMMID

JÜRI PORKOT
MIHKEL SCHMIDT
REIN VASK ANDRUS TUBI
GUSTAV VANAARU
NIGUL OKKART
MIHKEL INGELBERG
AADU VANAARU
REINHOLD PAKKER
JAAN VÖHMA
ANTS SULTS
JUHANNE PAKKER
MIHKEL JÄRMUSKA

EESTI-HAGINSKI
KÜLA SKEEM
1918 - 1919